



КОНСТИТУЦІЙНИЙ ПРОЦЕС В УКРАЇНІ:

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

У НОМЕРІ:

- **СУСПІЛЬНА ДУМКА**

- ∨ *Судовій реформі – бути:
що залишилося зробити для виконання
ключової вимоги ЄС*

- **ЕКСПЕРТНИЙ КОМЕНТАР**

- ∨ *Добір суддів КСУ:
що передбачають нові правила конкурсу*

- ∨ *Дії Росії підпадають під ознаки
міжнародного тероризму*

№ 9 вересень 2022

НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА БІБЛІОТЕКА
СЛУЖБА ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОРГАНІВ
ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ (СІАЗ)

**КОНСТИТУЦІЙНИЙ ПРОЦЕС
В УКРАЇНІ:
ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ
№ 9 (100) 2022**

(01 вересня - 30 вересня)

Бюлетень інформаційно-аналітичних матеріалів

Додаток до журналу
«УКРАЇНА: ПОДІЇ, ФАКТИ, КОМЕНТАРІ»

Редакційна колегія:

Л. Дубровіна, член-кореспондент НАН України, генеральний директор НБУВ
(головний редактор);

Ю. Половинчак, керівник НЮБ (заступник головного редактора);

Н. Іванова, зав. аналітично-прогностичного відділу НЮБ;

В. Бондаренко, ст. наук. співроб. НЮБ;

Заснований у 2014 році
Видається один раз на місяць

Передрук – тільки з дозволу редакції

З повнотекстовою версією видання
можна ознайомитись на сайті
Центру досліджень соціальних комунікацій
nbuviar.gov.ua

ЗМІСТ

НОВИНИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ	3
КОНСТИТУЦІЙНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ЗАКОНОДАВЧОЇ БАЗИ УКРАЇНИ <i>М. Ставнійчук</i> "Недооголошена" війна. Чому для нас важливо оголосити стан війни через агресію РФ проти України	6
<i>О. Лемєнов</i> , Дзеркало тижня: Війна за НАБУ. В чому суть поправки президента	9
<i>Р. Головенко</i> , Дзеркало тижня: Законопроект «Про медіа»: набір ризиків і можливостей... 11	11
СУСПІЛЬНА ДУМКА <i>М. Жернаков, В. Гришко</i> , DE JURE: 7 причин, чому суддів НЕ варто обирати народним голосуванням	14
<i>Н. Соколенко</i> , Українська правда.Блоги: Юридична смерть і зухвала спроба воскресіння судді Верховного Суду Богдана Львова	16
<i>В. Шабунін</i> , Українська правда.Блоги: Російський паспорт у "реформованому" Верховному Суді	17
<i>Н. Рибалко</i> , Закон і Бізнес: Президент САУ склав повноваження: що сталося.....	18
LB.ua: Інтегрована рецепція, комфортні умови очікування, привітні працівники: як мають виглядати суди «для людей»	19
<i>О. Щербан</i> , Українська правда: Як Антикорсуд злив мільярдну справу під час війни	21
<i>В. Шабунін</i> , Дзеркало тижня: Законопроект Ключка про НАБУ – підготовка до безкарного розкрадання міжнародної допомоги Україні	23
LB.ua: Судовій реформі – бути: що залишилося зробити для виконання ключової вимоги ЄС	25
ПОЗИЦІЯ ВЛАДИ, ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ, ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ	26
ЕКСПЕРТНИЙ КОМЕНТАР <i>Serhiy Holovaty</i> Member of the Venice Commission on behalf of Ukraine	28
<i>Гришко В., Прокопенко С.</i> МЕХАНІЗМИ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ СПРАВ ПРО ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ: ДОСВІД ІНОЗЕМНИХ КРАЇН	36
<i>Маслов Д.</i> Добір суддів КСУ: що передбачають нові правила конкурсу	62
<i>Павліченко О.</i> Ми входимо в зону сірого права.....	64
<i>Харакоз К.</i> Психологія судової справедливості та ресурс відкритого діалогу. Рефлексія з-під мантії... 66	66
<i>Епель О., Скрипнюк О.</i> Дії Росії підпадають під ознаки міжнародного тероризму та є геноцидом українського народу.....	72
<i>Павлишин О.</i> Три роки Вищому антикорупційному суду .	76

НОВИНИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ

Верховна Рада ухвалила в першому читанні законопроект №7662, який запроваджує конкурси на посади суддів Конституційного суду України.

Про це повідомляє пресслужба Верховної Ради.

«За» проголосував 281 нардеп. 209 голосів віддали у фракції «Слуга народу», 18 у «Європейській солідарності». По 12 голосів віддали позафракційні нардепи та група «Довіра». 11 – «Голос». По 9 голосів – група «За майбутнє» та «Платформа за життя та мир», а також один голос група «Відновлення України».

Після отримання Україною статусу кандидата в Європейський Союз, Україна отримала додатково сім рекомендацій Європейської Комісії. Президент і Парламент взяли на себе зобов'язання в короткі терміни виконати усі рекомендації Єврокомісії. Одним із перших пунктів є реформа Конституційного Суду України – зміна процедури конкурсного добору суддів КСУ на основі оцінки їх добросовісності та професійних навичок кандидатів на посаду.

Що передбачає новий документ:

– Депутатські фракції та групи не зможуть висувати кандидатури на посаду суддів КСУ.

– Буде створено допоміжний орган – Дорадчу групу експертів, яка буде допомагати оцінювати відповідність кандидатів на посаду суддів КСУ. Ця група зможе аналізувати документи, запитувати додаткову інформацію, як у самих кандидатів, так і в інших органів, проводити співбесіди із кандидатами тощо. За результатами роботи, група має рекомендувати не менше трьох осіб на одну вакантну посаду.

– Особи, які не отримують рекомендацію Дорадчої групи, припиняють участь у конкурсі. Вимоги до самих членів Групи практично тотожні вимогам до судді Конституційного Суду України. До складу Дорадчої групи не може увійти людина, яка належить до політичної партії або бере участь у політичній діяльності протягом останніх 2 років. Крім того, це має бути правник зі стажем професійної діяльності щонайменше 15 років (*Суспільне* ([https://suspilne.media/279030-verhovna-rada-uhvalila-](https://suspilne.media/279030-verhovna-rada-uhvalila-zakonoprojekt-pro-konkursi-na-posadu-suddiv-ksu/)

zakonoprojekt-pro-konkursi-na-posadu-suddiv-ksu/). – 2022. – 6.09).

21 вересня 2022 року, під час спеціального пленарного засідання Суду Олександр Петришин склав присягу судді Конституційного Суду України та засвідчив її текст особистим підписом.

Олександра Петришина призначив суддею Конституційного Суду України Президент України відповідно до Указу № 597/2021.

Голова засідання Сергій Головатий вручив Олександру Петришину мантию судді, нагрудний знак і посвідчення судді Конституційного Суду України та привітав із набуттям повноважень судді Конституційного Суду України (*Офіційний вебсайт Конституційного суду України* (<https://ccu.gov.ua/novyna/oleksandr-petryshyn-nabuv-povnovazhen-suddi-konstytucijnogo-sudu-ukrayiny>)). – 2022. – 21.09).

29 вересня відбулося спеціальне засідання з обрання голови Конституційного суду України, на якому не висунули кандидатів на посаду голови, повідомляє пресслужба КСУ.

«У засіданні оголошено перерву», – зазначили у повідомленні.

Згідно з Конституцією, голову КСУ обирають зі складу суддів таємним голосуванням на три роки. Претендент на посаду повинен отримати щонайменше 10 голосів від колег-суддів. Всього їх наразі 16. Ще дві посади поки що вакантні (їх має висунути та обрати з'їзд суддів).

Наразі обов'язки голови виконує С. Головатий. Попередній голова Конституційного суду – О. Тупицький. Став суддею КС дев'ять років тому: за часів і за призначенням президента Януковича, і головував з 2019-го. В 2020-му році його відсторонили, а повноваження офіційно припинили 15 травня 2022 року.

Після цього, за законом, впродовж місяця мало б відбутися засідання та обрання нового голови. Засідання відбулось. 14 червня судді зібрались на спеціальне пленарне засідання. Але голову так і не обрали: так само, як і сьогодні, не було кандидатів.

За словами експертки Центру політико-правових Реформ Юлії Кириченко у коментарі для Суспільного, відсутність рішення 29 вересня не впливає на функціональність Конституційного суду.

«Він (голова КС – ред.) відповідає за організацію роботи Конституційного суду. В питанні рішень голова не відрізняється від інших суддів, в нього нема додаткових повноважень. Якщо вони (судді – ред.) зможуть домовитись по посаді голови, це точно говорить про те, що можна розраховувати на більш ефективну організацію роботи всередині самого Конституційного суду», – зазначила Ю. Кириченко.

Ще один важливий аспект, зазначила Кириченко, робота будь-яких конституційних інституцій, зокрема Конституційного суду, – це додаткова демонстрація демократії в Україні: «Важливо, що навіть під час війни демократичні інституції працюють. Не тільки військові адміністрації, але всі демократичні інституції, зокрема, місцеве самоврядування, Верховна Рада, Конституційний суд. Не можна сказати нашій владі, що вона діє в неконституційний спосіб навіть під час війни» (*Суспільне* (<https://suspilne.media/286858-konstitucij-sud-ne-zmigobradi-golovu-ci-vpline-ce-na-robotu-ustanovi/>). – 2022. – 29.09).

ЗАЯВА. Закликаємо народних депутатів врахувати рекомендації Венеційської комісії в законі про процедуру призначення суддів Конституційного Суду.

Величезною ціною Український народ виборів і продовжує виборювати своє місце в клубі розвинених європейських націй. 23 червня цього року Європейська рада надала Україні статус кандидата в члени Європейського Союзу. Це історичне рішення є оцінкою прагнень українців жити гідно і відповідно до європейських цінностей, підкріплених інституційними реформами останніх років.

Надавши Україні статус кандидата в члени ЄС, союз водночас поставив низку вимог, які Україна повинна виконати, аби цей статус зберегти. Першою серед них є успішне впровадження реформи Конституційного Суду.

Дослівно Україна має ухвалити і впровадити законодавчі зміни щодо процедури добору суддів Конституційного Суду, яка би забезпечувала попередній добір суддів з перевіркою на добросовісність та професійний рівень відповідно до рекомендацій Венеційської комісії.

Нагальна потреба реформувати Конституційний Суд стала очевидною, коли восени 2020 року він ухвалив скандальне рішення про неконституційність системи електронного декларування для посадовців, чим поставив під загрозу безвізовий режим з ЄС. Тоді на прохання Президента Зеленського Венеційська Комісія надала свої рекомендації щодо реформи Конституційного Суду.

Ключовою проблемою Венеційська комісія визнала порядок призначення суддів КС. Комісія акцентувала, що попри те, що у 2016 році Конституція запровадила конкурсний добір на посаду суддів КС, існує загальне відчуття, що призначення суддів переважно є політично вмотивованим. Саме тому, на думку Венеційської комісії, слід змінити процедуру призначення суддів КС.

Венеційська комісія рекомендувала сформувати кваліфікаційну комісію, яка би включала міжнародних експертів з питань захисту прав людини (наприклад, колишніх голів чи суддів Європейського суду з прав людини) та представників громадянського суспільства (наприклад, членів Громадської ради доброчесності).

12 серпня в парламенті було зареєстровано законопроект № 7662 “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення порядку відбору кандидатур на посаду судді Конституційного Суду України на конкурсних засадах”. Він пропонує створити Дорадчу групу експертів, яка здійснюватиме перевірку всіх кандидатів на посаду суддів КС.

6 вересня парламент ухвалив цей законопроект в першому читанні, що слід вітати як перший крок до виконання пріоритетної вимоги ЄС та рекомендацій Венеційської комісії. Однак деякі його положення не відповідають рекомендаціям Венеційської комісії, а тому загрожують виконанню вимог ЄС щодо статусу кандидата для України.

Проект визначає, що до складу групи входитимуть 6 членів: по одному від Верховної Ради, Президента та з'їзду суддів України, одна особа від Венеційської комісії і дві особи, делеговані міжнародними організаціями, які надають Україні допомогу в реформах сфери верховенства права.

Такий склад Дорадчої групи не відповідає рекомендаціям Венеційської комісії, адже у ньому не передбачена участь представників громадянського суспільства.

У зв'язку з цим є ризик визнання законопроекту таким, що не відповідає вимогам отримання і збереження Україною статусу кандидата в члени ЄС.

Включення представників громадянського суспільства є логічним і необхідним кроком для забезпечення прозорості процесу відбору суддів КС та, в результаті, формуванні КС, якому довіряє суспільство. Відсутність прозорості призводить до сумних наслідків, які в умовах війни можуть бути руйнівними для Української держави.

У зв'язку із цим закликаємо народних депутатів під час підготовки законопроекту №7662 до другого читання внести до нього зміни, якими забезпечити включення до складу Дорадчої групи експертів двох представників громадянського суспільства. На нашу думку, делегувати цих осіб повинна Громадська рада доброчесності (ГРД). Якщо ж на момент формування Дорадчої групи повноважний склад ГРД не буде сформований, право делегування повинні мати збори останнього складу ГРД.

Також, закликаємо Голову Верховної Ради України звернутися до експертів Венеційської комісії з проханням надати свій висновок щодо законопроекту №7662 для врахування їх рекомендацій та відповідно забезпечення виконання вимоги, яку Україна повинна виконати, аби зберегти статус кандидата в члени ЄС.

Сподіваємось, що спільними зусиллями народних депутатів та громадянського суспільства нам вдасться запровадити таку модель добору суддів Конституційного Суду, яка не тільки дозволить наблизити Україну

до членства в ЄС, але й гарантує українцям належний захист їхніх прав та Конституції.

Фундація DEJURE

ГО «Автомайдан»

Центр Протидії Корупції

Центр політико-правових реформ (*DEJURE* (<https://dejure.foundation/tpost/3albky1fj1-zayava-zaklikamo-narodnih-deputatv-vrahu>)). – 2022. – 7.09).

ЗАЯВА. Закликаємо президента Зеленського негайно позбавити громадянства суддю з російським паспортом Богдана Львова

Ввечері 15 вересня журналісти Радіо Свобода оприлюднили неспростовні докази про наявність у судді Верховного Суду, голови Касаційного господарського суду Богдана Львова паспорта та ідентифікаційного коду платника податків Російської Федерації. За українським законодавством це припиняє повноваження судді та є підставою для втрати громадянства.

Днями українське суспільство збурила новина про те, як один із суддів апеляційного суду у Києві радів приходу російської армії на українську землю та всіляко виказував свою зневагу до українських оборонців. Утім факти, які вчора оприлюднили журналісти програми “Схеми”, шокують ще більше: одну із чільних посад в судовій системі України займає громадянин Російської Федерації.

Журналісти оприлюднили документи, які підтверджують, що Богдан Львов, який з 2017 року є суддею Верховного Суду, довгий час був заступником голови суду, а зараз очолює Касаційний господарський суд і має доступ до державної таємниці, не просто володіє російським паспортом з 1999 року, але активно користувався ним для здійснення операцій з нерухомістю.

Ці факти підтверджуються офіційними даними з реєстрів РФ, а також даними українського реєстру, який засвідчує, що Богдан Львов їздив до Росії якраз тоді, коли його частка власності на московську квартиру була переоформлена на його дружину.

За Конституцією правосуддя в Україні можуть здійснювати лише громадяни України, а набуття

громадянства іншої держави є автоматичною підставою для припинення повноважень судді. Відповідно до статті 19 Закону України “Про громадянство” добровільне набуття громадянства іншої держави є підставою для втрати громадянства, про що президент України видає відповідний указ.

Громадянин Російської Федерації Богдан Львов не може ухвалювати рішення іменем України. **Тож ми закликаємо Президента України Володимира Зеленського негайно ухвалити указ про припинення громадянства Богдана Львова;**

дійсним членам Вищої ради правосуддя та Раді суддів України висловити свою публічну оцінку оприлюднених фактів;

Голову Верховного Суду Всеволода Князева забезпечити неможливість здійснення

правосуддя Богданом Львовим до моменту позбавлення його громадянства України;

НАЗК та НАБУ притягти Богдана Львова до відповідальності за неправдиве декларування;

суддів Касаційного господарського суду висловити свою позицію до виявлених фактів та невідкладно звільнити Богдана Львова з посади голови суду.

Відсутність негайної та належної реакції на російське громадянство Богдана Львова від судової влади ми розцінюватимемо як толерування дій судді та підтримку збройної агресії РФ проти України.

Центр протидії корупції

Фундація DEJURE

ВГО “Автомайдан” (*DEJURE* (<https://dejure.foundation/tpost/9d1yz2ofx1-zayava-zaklikamo-prezidenta-zelenskogo-n>)). – 2022. – 16.09).

КОНСТИТУЦІЙНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ЗАКОНОДАВЧОЇ БАЗИ УКРАЇНИ

Ставнійчук М., член Європейської комісії за демократію через право (Венеційська комісія) від України (2007-2013 рр.), заслужений юрист України, кандидат юридичних наук

"Недооголошена" війна. Чому для нас важливо оголосити стан війни через агресію РФ проти України

Повернутися у публічній площині до теми щодо суті нерозривного зв'язку між розумінням збройної агресії РФ проти України у міжнародному праві і юридичним фактом оголошення Верховною Радою України за поданням Президента України стану війни через збройну агресію у національному конституційному праві, мене змусили декілька обставин останніх днів.

На хвилі початку переможного перелому ходу війни нашими ЗСУ, ми з молодію Агенцією системних комунікацій, започаткували концепт дискусій політиків, дипломатів і правників, ставлячи собі за мету утвердження сили міжнародного правосуддя. Адже, віддаючи належне певним зусиллям влади із організації цієї роботи назовні, водночас відчуваємо брак внутрішньо суспільного і фахового діалогу

з важливих питань відповідальності Росії за злочини в Україні. Модеруючи поки що дві професійні дискусії, зауважила, що саме цьому, як на мене, фундаментальному аспекту, до цього часу не приділялася належна увага ані супердосвідченими міжнародними зірками у галузі міжнародного кримінального права, ані українськими дискусантами.

Причини неувagi до цієї ключової внутрішньо-правової оцінки агресії з боку Росії проти Української держави, наразі не важливі. Чи існує якесь притомне об'єктивне пояснення, чи це «не на часі» через певні суб'єктивні обставини, чи відсутнє взагалі розуміння системного підходу до цінностей, координат, зв'язків...

Отже – до суті проблеми. З посиленням тенденції до перемоги наших Збройних

Сил, агресор увімкнув механізми, що остаточно розкривають справжні наміри цієї безпідставної агресії. Яка планувалася, готувалася, ініціювалася та здійснюється Росією у політичний та військовий спосіб. Яка за своїм характером, тяжкістю і масштабом є зухвалим порушенням Статуту ООН. Держава, що вважає себе засновником ООН, постійним членом її Радбезу, вчинила повномасштабну агресію щодо нашої держави з метою знищення українського народу і анексії наших територій. Як би агресор це не назвав – «спецоперацією», «війною з НАТО» або «захистом суверенітету Росії». Тому підтримую звернення президента Зеленського, який, виступаючи на Раді Безпеки ООН 27.09.22 р. з приводу проведення псевдореферендумів, закликав виключити Росію з її складу.

За сучасним змістом статті 8 bis Римського статуту Міжнародного кримінального суду з Кампальськими змінами, визначення агресії у зв'язку з іншими положеннями цієї статті, пов'язується з актами застосування сили, збройної сили однією державою проти суверенітету, територіальної цілісності та політичної незалежності іншої держави чи будь-яким іншим способом, несумісним із статутом ООН.

В основі підходу, що запроваджений в новітньому міжнародному праві, лежить серед іншого і положення Резолюції Генеральної асамблеї ООН від 14 грудня 1974 року, де визначено перелік дій, які незалежно від проголошення агресором війни, підпадають під поняття агресії.

Саме з цих підстав ще у 2014 році у зв'язку з анексією в Україні території АРК і Севастополя, воєнних дій на Донбасі, українська влада, згідно пункту 9 частини першої статті 85, пункту 19 частини першої статті 106 Конституції України, статті 4 ЗУ «Про оборону України» зобов'язана була оголосити стан війни через збройну агресію Росії проти України, здійснену у спосіб, який передбачений цими положеннями. Зауважу, що рішення РНБО, які тим чи іншим чином торкаються питань агресії РФ, не замінюють конституційного механізму. Виступаючи з трибуни Ради Європи у березні

2014 року, з приводу псевдореферендуму в Криму і анексії території АРК і Севастополя, я говорила тоді саме про це.

Цього (оголошення стану війни) тоді не сталось. Однак, про минуле потім, а от що принципово сьогодні: ця вимога національного конституційного законодавства про оголошення стану війни нікуди не поділася і нині. Вона відмінна від оголошеного внутрішнього правового режиму воєнного стану і всього, що з ним пов'язано.

Путін не лише вторгся на територію суверенної держави Україна. Не лише здійснив очевидну військову окупацію, що стала результатом збройної агресії і застосування сили. Він усупереч усім регіональним чи світовим стандартам, усупереч українському і російському законодавству, через процедури псевдореферендумів намагається вкотре, перевернувши все з ніг на голову, анексувати в Українській державі її території. При цьому і незаконну мобілізацію в своїй державі намагається виправдати «захистом» анексованих в Україні територій – як власне вже російських, – дрейфуючи від «спецоперації» в бік «контроперації» і аж до оголошення війни Україні тощо. До того ж, вчергове загострюючи свій ядерний шантаж світу.

Як на мене, українська влада має невідкладно розставити всі точки над «і» – тобто негайно оголосити стан війни в Україні у зв'язку із збройною агресією РФ. Нехай із запізненням, але вибити з рук агресора козири для використання всередині РФ вже сьогодні, і так само надалі – при притягненні керівництва РФ до відповідальності за злочини в Україні. Відкиньте, у даному випадку, гібридність цієї війни. Чітко обіпріться на засади міжнародного та національного конституційного права. Ми не починали цієї війни першими, тобто, не нападали на Росію. Ні у лютому 2014, ні у лютому 2022 року. Ми не загрожували безпідставною війною Росії ні тоді, ні зараз. Ми не давали приводу для агресії на нас. Але ми маємо право на оборону, право саме на війну, тобто *jus ad bellum*, яке може мати тільки сторона, яка обороняється у будь-який, визначений нею спосіб.

Можливо, не всі зрозуміли, але саме про це йшлося у статті Головнокомандувача Збройних Сил України генерала Валерія Залужного та першого заступника Голови Комітету Верховної Ради України з питань національної безпеки, оборони і розвідки, генерал-лейтенанта Михайла Забродського «Перспективи забезпечення воєнної кампанії 2023 року: український погляд». Адже вони переконані, що існуючі нав'язані нам обмеження дій ЗСУ мають бути скасовані. Навіть територія держави-агресора за умов війни не може бути недоторканною.

Юридичний факт оголошення стану війни є нашою міжнародною декларацією як держави, проти якої здійснено збройну агресію. Це також обмежить можливості агресора для маніпулювання інформацією і свідомістю всередині власної країни.

В результаті відпадуть всі аргументи агресора, які давала і дає йому формальна невизначеність Української влади!!! Чітко фіксується факт агресії, який ще лише збирається доводити українська влада в ініційованому нею майбутньому спеціальному трибуналі. Скажу прямо для тих, хто вдає, що наче розбирається у питаннях міжнародного кримінального права, елементарну річ. Встановлення факту агресії – материнського злочину для воєнних злочинів, злочинів проти людяності, геноциду – вимагає складного процесу доведення в суді (який би він не був – чи МКС чи Спеціальний трибунал), якщо цей факт вчасно не буде встановлений згідно національного конституційного права.

Фіксація факту агресії також є основою підсилення легітимності усіх рішень щодо визнання дій Росії світом – міжнародними організаціями від Генеральної Асамблеї і Радбезу ООН, ПАРЄ – і до всіх міжнародних документів, де світ констатує агресію РФ проти України, але РФ цього не визнає.

Це також є абсолютно об'єктивною підставою, аби відкинути тиск Росії на Україну в частині схилання до перемовин сьогодні на неприйнятних для нас умовах.

Я б могла довго пояснювати, чому юридичний факт, до якого зобов'язує українська Конституція українську владу – оголошення стану війни через вже триваючу збройну агресію РФ, – є надзвичайно важливим для того, щоб ЗСУ могли захищати власну державу у стратегічній і тактичній спосіб ведення визначених їхнім командуванням бойових дій. Я могла б докладно роз'яснювати, чому такий акт української влади є потрібним для упорядкування міжнародним правом обміну полоненими, визначення модальностей компенсаторних механізмів за шкоду у цій війні і навіть про важливість оголошення стану війни через агресію у питаннях відповідальності Росії та її керівництва за злочини в Україні. Усі аргументи є. Але про це згодом, в тому числі і в нових публічних дискусіях, які ми продовжимо разом із Агенцією системних комунікацій.

Зауважу лише, що варто привести у належну відповідність Указ Президента України №661/2022 «Про робочу групу з опрацювання питання створення спеціального міжнародного трибуналу щодо злочину агресії проти України». По-перше, уточнивши і в назві, і в тексті «агресії Російської Федерації», інакше не зрозуміло, хто її здійснив. По-друге, є необхідність суттєво підсилити склад цієї робочої групи як національними фахівцями, так і спеціалістами міжнародного класу. По-третє, цей Указ має відповідати і ідеологічно, і текстуально попереднім президентським актам з суміжних питань, наприклад, Указу №346\1022 «Про робочу групу з розробки та впровадження міжнародно-правових механізмів відшкодування шкоди, завданої Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації».

Сьогодні час діяти не тільки у питанні вибивання «останнього козира» Росії – ядерного шантажу, а й для створення реальних механізмів відповідальності за агресію РФ проти України. Діяти професійно (Українська правда. Блоги (<https://blogs.pravda.com.ua/authors/stavniychuk/63341fd8f17fa/>). – 2022. – 28.09).

О. Лємєнов, Дзеркало тижня: Війна за НАБУ. В чому суть поправки президента

Після суспільного резонансу та серйозної критики 6 вересня законопроект №7654 нардепа Ключка зник з порядку денного (слід зазначити, що цей проект не відкликаний, тому пізніше парламент ще може його розглянути). І того ж дня реєструють й голосують інший законопроект – №8003.

Тут ідеться вже про встановлення нового обмеження для призначення директора НАБУ у зв'язку із введенням воєнного стану. А саме – за результатами скандального конкурсного відбору, на посаду не може бути призначена особа, котра після введення Указом президента України від 24 лютого 2022 року воєнного стану перебувала за межами України сукупно більше 21 дня станом на останній день прийому документів. Цей законопроект підписали «слуги» Давид Арахамія, Олександр Корнієнко, Анастасія Радіна, а також членкиня фракції «Голос» Олександра Устінова.

За моєю інформацією, цей хід схвалений особисто президентом. І якщо в законопроекті Ключка йшлося про норми під «свого» кандидата, то в цьому – норма конкретно проти неугодного «чужого». Яка до того ж може бути оскаржена в будь-якому суді і так само підірвати легітимність конкурсу. Тому спробую пояснити, чому війна за НАБУ ще не закінчена, а лише починається. Та який вихід тут є оптимальним.

Фактор Рябошапки

На старті примірюю слова одного з керівників «Слуг народу» про «всіх рябошапок» до законопроекту №8003 і реальності. Нагадаю: Руслан Рябошапка, скориставшись законними підставами для виїзду за кордон (трьох малолітніх дітей), недавно виїхав до однієї з країн ЄС. Цікавий збіг... Більше того, за моєю інформацією, тиск на Рябошапку не припиняється. Правоохоронці приходили до родичів колишнього генпрокурора, співробітники ДБР «навідувалися» до них із «військкоматчиками», тиснули. Згодом передавали погрози. За друзями Рябошапки

їздила «наружка» з ДБР, а також совали повістки безпосередньо йому.

Вам не здається, що занадто багато збігів? А вінцем цієї історії стало те, що Рябошапки готують повідомлення про підозру. Чому? Бо, за наявною інформацією, він збирався брати участь у конкурсі на посаду директора НАБУ.

І під фінал цієї історії додаю: такий резонанс у діяльності органів правопорядку щодо Рябошапки продиктований позицією, що зайняв один дніпровський олігарх, якого позбавили громадянства. Чим більше Ігоря Валерійовича «пресує» НАБУ, тим сильніше йому хочеться «розрахуватися» з Рябошапкою. Проте цей текст не про ексгенпрокурора, йдемо далі.

Юридичний аспект

Юридичний бік законодавчих пропозицій, що представлені в законопроекті №8003, викликає низку сумнівів.

Перше, що слід зауважити: умова про «21 день» – дискримінаційна і не має характеру об'єктивно обґрунтованої мети. Отже, таке обмеження для кандидатів на посаду директора НАБУ може бути кваліфіковане судом як пряма дискримінація, а відтак стати підставою для зриву конкурсу на посаду директора НАБУ в судовому порядку. Нагадайте: ОАСК вже ліквідували? Ні? Так отож...

Принцип недискримінації закріплено у статті 24 Конституції України, яка наголошує: «Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками». Крім того, стаття 43 Конституції фіксує таке: «Держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності...».

Не залишимо осторонь і статтю 2-1 Кодексу законів про працю: «Забороняється будь-яка дискримінація у сфері праці, зокрема порушення принципу рівності прав і можливостей...».

Також згадаємо, що, відповідно до статті 1 Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», пряма дискримінація – ситуація, за якої з особою та/або групою осіб за їх певними ознаками поводяться менш прихильно, ніж з іншою особою та/або групою осіб в аналогічній ситуації, крім випадків, коли таке поводження має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними. Трохи вище про це вже писалося.

Факт перебування за кордоном, навіть під час воєнного стану, для більшості категорій громадян України не є правопорушенням, якщо виїзд із території України був здійснений на законній підставі. Уявімо, що особа могла виїхати за кордон ще до 24 лютого 2022 року і продовжувати перебувати там на законних підставах. Тому критерій перебування за кордоном сам по собі є необґрунтованим, навіть порівняно з іншими вимогами до кандидата на посаду директора НАБУ. Крім того, в самому Законі «Про НАБУ» зазначено, що досвід роботи в державних органах, установах, організаціях, у тому числі за кордоном або в міжнародних організаціях, є однією з умов призначення на посаду директора НАБУ (абз. 3 ч. 2 ст. 6 Закону).

Наступне: з 24 лютого 2022 і по сьогодні діє законодавство, яке дозволяє під час воєнного стану всім категоріям жінок (на відміну від чоловіків) безперешкодно і без будь-якого обґрунтування виїжджати з території України. Отже, норма зазначеного законопроекту є явно дискримінаційною стосовно жінок-кандидатів, які після 24 лютого 2022 року були за кордоном більше 21 дня.

Виятки, які передбачає законопроект для застосування норми про «21 день», стосуються лише випадків, коли: і) кандидат був на лікуванні внаслідок поранення, контузії, каліцтва, захворювання, пов'язаних з виконанням обов'язків військової служби; ii) кандидат був у відрядженні у зв'язку з виконанням завдань в інтересах національної безпеки та оборони, здійсненням заходів із забезпечення національної безпеки та оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації проти України.

Отже, законопроект №8003 і в цій частині пропонує вкрай нелогічну та дискримінаційну ситуацію, коли, наприклад, випадки перебування кандидата за кордоном на стаціонарному лікуванні не у зв'язку з хворобою внаслідок виконання «обов'язків військової служби» будуть потім підставою для недопущення такого кандидата до участі в конкурсі. Так само перебування кандидата за кордоном у зв'язку зі, скажімо, волонтерською чи професійною діяльністю теж буде підставою для його недопущення до конкурсу.

Крім порушення заборони дискримінації, встановлена в законопроекті №8003 норма «про 21 день» є явним порушенням також принципу правової визначеності. Йдеться про те, що при застосуванні положення вищезгаданого законопроекту про «сукупно більше 21 дня» можуть бути неоднозначності у тлумаченні щодо початку відліку цього строку. Адже, згідно зі статтею 58 Конституції, закон може регулювати лише відносини, які виникли після його ухвалення, крім випадку скасування або пом'якшення відповідальності. Тобто, згідно з цим підходом, 21 день слід рахувати ПІСЛЯ набуття чинності законопроектом. Проте, звісно, впродовж дії воєнного стану в державі. Втім, з іншого боку, якщо буквально тлумачити норму й орієнтуватися на коментарі авторів законопроекту, то 21 день встановлено для будь-якого відрізка часу з 24 лютого 2022 року. Тобто в тому числі ДО набуття чинності законопроектом.

І насамкінець: законопроект №8003 порушує принцип правової визначеності ще й тому, що суперечить «можливості передбачити юридичні наслідки». Нагадаю: Конституційний суд України своїм рішенням від 29 червня 2010 року №17-рп/2010 визначив, що «одним із елементів верховенства права є принцип правової визначеності, в якому стверджується, що обмеження основних прав людини та громадянина і втілення цих обмежень на практиці допустиме лише за умови забезпечення передбачуваності застосування правових норм, встановлюваних такими обмеженнями. Тобто обмеження будь-якого права повинне базуватися на критеріях, які дадуть змогу

особі відокремлювати правомірну поведінку від протиправної, передбачати юридичні наслідки...».

Схожу позицію викладено і в інших рішеннях КСУ, дублюється вона й у вердиктах Верховного суду. І у випадку з такою нормою щодо обмежень, порушення принципу правової визначеності полягає і в тому, що особа, перебуваючи після 24 лютого 2022 року на законних підставах за кордоном, не могла знати, що потім – через півроку після впровадження воєнного стану – це стане підставою для недопущення її до участі в конкурсі на посаду директора НАБУ. Таким чином цю особу обмежили в її конституційному праві на працю.

Отже, невідповідність законопроекту №8003 вимогам правової визначеності може бути ще однією підставою для зриву конкурсу на посаду директора НАБУ через подання позову до суду або звернення до Конституційного суду України.

Підсумовуючи зазначу, що навіть керуючись благими цілями (непідтримання законопроекту №7654 авторства Ключка. – О. Л.), не слід

забувати про фундаментальні принципи юридичної науки. Як повідомили джерела в парламенті, «заміна» проекту закону №7654 на №8003 стало певним компромісом, запропонованим у офісі президента. Понад те, прямо вказали – це особиста позиція Володимира Зеленського.

Однак, буду відвертим: дуже погану ініціативу (законопроект Ключка) замінили на «мінне поле» потенційного судового оскарження норми, що міститься в законопроекті за підписом колись лідерів громадського сектора. І не хочеться критикувати останній проект, абсолютно ні. Просто є об'єктивні побоювання, що такий компроміс створить проблеми в майбутньому.

Було б логічно, аби президент Зеленський наклав вето на законопроект №8003 («про 21 день»), а пропозиції Ключка взагалі мають бути відкликані. Провести конкурсний відбір на посаду директора НАБУ без цих новел, на думку окремих фахівців зі сфери юридичної науки, набагато простіше (*Дзеркало тижня* (<https://zn.ua/ukr/internal/vijna-za-nabu-v-chomu-sut-popravki-prezidenta.html>). – 2022. – 10.09).

Р. Головенко, Дзеркало тижня: Законопроект «Про медіа»: набір ризиків і можливостей

30 серпня ВРУ прийняла в першому читанні проект закону «Про медіа», який став об'єктом критики дуже різних груп. Законопроект охоплює всі види медіа, тому позитиви в одних його аспектах протистоять негативам в інших. Дати однозначну оцінку документа загалом неможливо. Але спробуємо розібратися з ключовими питаннями окремо.

Види медіа, які регулює закон

Законопроект охоплює медіа, які наразі не регулюються в Україні і не мають статусу медіа. Зокрема це онлайн-видання та медіасервіси на замовлення. Крім них, тим же законом, на думку законотворця, мають регулюватися преса, телебачення, радіо (а інформаційні агенції як категорія повинні перейти в статус преси чи онлайн). І в цьому проблема.

Історія розробки цього проекту охоплює майже десять років. Спершу він задумувався як нова редакція Закону України «Про телерадіомовлення». Чи можна було обійтися простими змінами до цього закону, питання дискусійне. З одного боку, західний досвід показує, що можна жити за законами, розробленими ще в XIX столітті (з подальшими змінами й доповненнями). З іншого – в Україні серед тих, хто закон застосовує, мало хто вміє розглядати його як живий інструмент, не буквально. З часом у профільному комітеті ВР вирішили включити до сфери дії проекту всі види медіа. Хоча його базова структура, на мою думку, все ж виглядає заточеною під регулювання аудіовізуальних медіа й дещо ігнорує інші види. І це один із тих пунктів, який викликає дискусію.

Водночас очевидно, що онлайн-медіа потребують урегулювання на рівні закону. Тому що наразі вони регулюються лише загальними нормами щодо поширення недостовірної інформації, кримінально караних діянь тощо. Але, зважаючи на їхню зростаючу вагомість, існуючими законодавчими нормами дуже важко вирішити проблеми поширюваної окремими онлайн-виданням неякісної або й шкідливої інформації, участі в тіньовій економіці та іншого.

Особливого ж бажання підпадати під регулювання немає ні з боку онлайнів, ні з боку преси.

Ризики залежності регулятора

Регулятором для всіх видів медіа планується зробити Нацраду з питань телерадіомовлення. Це конституційний орган, половину членів якого призначає президент, а половину – ВРУ. В умовах пропрезидентської монобільшості регулятор фактично потрапляє під контроль влади. Ця проблема всім зрозуміла, але вирішити її наразі неможливо. Тому що два суб'єкти призначення членів Нацради прописані в Конституції. В умовах воєнного стану вносити зміни до Конституції нереально. Однак для гарантування незалежності й фаховості регулятора варто було б при підготовці законопроекту до другого читання виписати жорсткіші вимоги до кандидатів у Нацраду та процедуру їхнього призначення.

Однак із цим уже стався казус: кілька членів профільного комітету від монобільшості внесли пропозиції до проєкту, які серед іншого пропонують рух у зворотному напрямі – зменшення вимог до кандидатів у Нацраду та нівелювання обов'язковості конкурсної комісії для відбору кандидатів від президента (якому тут залишається явно більше свободи, ніж ВРУ).

І в цьому зв'язку критиків законопроекту треба зрозуміти.

Але зараз ми підійшли до другого пункту, навколо якого ламаються списи. Медіаспільнота з побоюванням ставиться до посилення Нацради і до регулювання медіа загалом, хоча сильний і незалежний регулятор є загальною практикою для розвинених країн

ЄС. Пам'ятаймо, що до лютого цього року значну частину критиків проєкту становили явні чи приховані проросійські медіа й громадські діячі (зараз велика частина з них перефарбувалися й замовкли), чия риторика тоді цілком уписувалася в російський нарратив про владу «хунти» в Україні.

Інша частина спільноти ірраціонально боїться нового регулювання, бо є досвід цензури часів Кучми та приклади неадекватної поведінки чинної влади, як от викидання з «цифри» каналів, близьких до політичних опонентів. Проте Нацрада й медійне законодавство – це загалом погані інструменти для впровадження цензури: навіть якщо Нацрада буде упередженою, то зможе хіба що поморочити голову неугодним владі медіа, але їй не вдасться зачистити інформпростір. Загалом велике питання, що можна буде зробити, наприклад, із каналами YouTube, – не блокувати ж усю соцмережу через окремі канали в ній. Це однаково стосується як «опозиційних» медіа, так і ксенофобського контенту типу RT.

Що давало змогу до широкомасштабного вторгнення кожній новій нашій владі більш-менш контролювати інформпростір? Та обставина, що провідні медіа (на той час це великі телеканали) є не бізнесом, а олігархічними придатками, власники яких часто обмінювали їхню лояльність до влади на якісь вигоди для основного виду діяльності бізнес-групи. І наразі проблема каналу «Прямий» або «5 каналу» (при зміні влади назви каналів можна легко змінити) не в регулюванні, а в тому, що хтось у владі (очевидно, не в Нацраді) вирішив їх «приглушити» всупереч усім нормам. Адже в цій справі первинним є бажання чиновника зловживати, а не наявність/відсутність якогось регулювання. Крім Нацради, є ще купа державних перевіряльників і контрольних органів (ДПС, НП та ін.), які, на відміну від неї, навіть формально не відмежовані від владної вертикалі.

Основні завдання регулятора

На жаль, Нацрада була надто пасивним регулятором у 2014–2022 роках. Її реакція на

вал проросійської пропаганди, ксенофобії та маніпуляцій з боку цілої низки телеканалів була спорадичною, хоча обставини потребували на порядок більшої активності. Повноваження для цього в регулятора, десь більші, десь менші. Ті самі близькі до Медведчука канали мали багато шансів отримати санкції Нацради, але натомість були зрештою закриті указом президента.

Отже, суть існування Нацради як незалежного конституційного органу не в тому, щоби видавати ліцензії та слідкувати за дотриманням квот в ефірі (для цього позавідомчий орган не потрібен). Нацрада – це передусім інструмент запобігання зловживанням в інформпросторі (наразі тільки на ТБ і радіо).

Що ж нам дає в цьому контексті законопроект? З одного боку, він надає дійсно швидші й потужніші інструменти боротьби з пропагандою РФ. Але з іншого – передбачає суто декоративні норми щодо якості вітчизняного контенту, за порушення яких не передбачено відповідальності (зокрема щодо об'єктивності/балансу). Якщо вже так страшно залишати ці повноваження в Нацради, то можна було б віддати їх на співрегулювання, механізм якого запроваджується проектом в інших сферах. Це як пропозиція до другого читання.

Понад те, згадаймо і формулювання, з яким Європейський Союз вимагає від нас прийняти цей проект: «Подолання впливу корисливих інтересів щодо аудіо- та візуальних медіапослуг». Плюс втілення антиолігархічного закону. І що ж у цьому законопроекті з впливом олігархів? Та сама повна свобода «вилізувати»

в ефірі потрібних політиків і «мочити» конкурентів.

Насамкінець варто звернути увагу на ще один пункт критики: про послаблення норм щодо обмеження російського впливу на інформпростір. Квоти пісень українською, які зараз становлять 35%, у жовтні зростуть до 40%. Законопроектом передбачено покарання для медіа у вигляді припису в разі порушення на рівні до 10% від квоти (тобто 4% від загального обсягу пісень, якщо квоти становитимуть 40%). За п'ять приписів порушення переходить у категорію значних і карається серйозніше. Тож виходить, що квоти зростають, але їхнє дотримання стане гнучкішим і менше контролюватиметься Нацрадою.

Достатньо питань викликає закладений у проекті підхід до формування списків росіян, що загрожують нашому інформпростору. На мою думку, там пропонуються занадто вузькі критерії, а ці пів року нам усім показали шовінізм РФ не лише як держави, а й як суспільства. Принаймні на період до відновлення територіальної цілісності України нам слід обмежити поширення в медіа (наскільки це можливо з допомогою редакційного контролю) контенту, творці якого є громадянами РФ або певний час проживають у ній. Російська мова теж може бути критерієм ідентифікації контенту з РФ за презумпцією, якщо даних про творців немає (*Дзеркало тижня* (<https://zn.ua/ukr/internal/zakonoprojekt-pro-media-nabir-rizikiv-i-mozhlivostej.html>). – 2022. – 6.09).

СУСПІЛЬНА ДУМКА

М. Жернаков, В. Гришко, DE JURE: 7 причин, чому суддів НЕ варто обирати народним голосуванням

“Судова реформа має передбачати обраність суддів”, “суддів треба обирати, а не призначати”, «от виберемо суддів і заживем»... Останнім часом ми отримуємо чимало коментарів від читачів, що суддів треба обирати, а не призначати. Здавалося б, це демократично і повертає нас до прямого народного волевиявлення. У цій публікації пояснюємо, чому обраність суддів – це вкрай погана ідея для України і взагалі.

1. Природа виборів не є доречною для обрання суддів. Выборчий процес – це процес політичний, який за природою дуже відрізняється від процесу здійснення правосуддя. У політиці люди голосують за програми – політик пообіцяє, народ оцінить і вирішить, кому віддати голос. А що ж може пообіцяти суддя? Що буде чесно і розумно судити? Це і так в Конституції і законах України прописано, це є обов’язком будь-якого судді. Судити більш «ліберально», чи, навпаки, «консервативно»? Так це упередженість, яка, навпаки, прямо заборонена для суддів законом. Відтак, сама природа виборів як політичного процесу не є доречною для обрання осіб, що вершитимуть правосуддя.

2. Практика обрання суддів не є поширеною серед країн Європи. Єдиним місцем у Європі, де застосовується така практика, є окремі кантони Швейцарії (і те, судді можуть обиратися як всенародним голосуванням, так і парламентом або верховним судом). Відсутність такої практики не є випадковою – адже характерна риса країн романо-германської системи, в тому числі і України, полягає у конкурсних доборах суддів на посади.

3. Народне обрання суддів призводить до низки негативних наслідків та проблем. Выборність суддів першої інстанції шляхом народного голосування історично існує в США. Першочергова мета була благородна – суспільство вважало, що суддів обирають

таємно, за закритими лаштунками, і через це вони не були підзвітними суспільству. Проте від такого формату обрання суддів походять безліч проблем, які підкреслюють та висміюють самі ж американці.

3.1. Система не досягає цілі зміни суддів від виборів до виборів. Більшість чинних суддів у США не зустрічають жодних труднощів на чергових перевиборах. Наприклад, з 151 чинних суддів штату Лос-Анджелес – 150 були переобрані заново. Тобто ефективного механізму ротації суддів немає.

3.2. Судді мають «продавати» себе суспільству. Кандидати мусять знімати рекламні ролики, купляти банери тощо, тобто так само, як це роблять і політики. Це виглядає дуже недоречно для посади судді, навіть сам факт витрачання грошей на просування своєї кандидатури. Можна поєднати з тим, що хто матиме більше грошей та краще пропіариться – отримає посаду судді. Зустрічаються і доволі дивні та недоречні реклами. Наприклад, один кандидат, що балотувався на посаду судді Верховного апеляційного суду Західної Вірджинії, у своєму рекламному ролику окремо наголосив, що його сина звати Джастіс (з англ. – Справедливість).

3.3. Кандидати вдаються до брудних рекламних технологій для отримання переваги. Так, деякі кандидати, що балотуються на посаду судді, знімають провокативні відео, які переповнені маніпуляціями та викривленням фактів, про інших таких кандидатів, щоб очорнити їхню репутацію та отримати перевагу для себе. Один з таких методів – показати, що суддя відпустив на волю ніби-то гвалтівників чи серійних вбивць. Навряд чи це є ті практики, які нам варто переймати.

3.4. Судді штучно намагаються догодити суспільству напередодні виборчого процесу для здобуття політичних балів. За даними наукових досліджень, выборчий процес впливає

на поведінку суддів. Зокрема, напередодні голосування, судді вдаються до більш жорстких покарань, щоб показати їхню лояльність до думки народу і їхньої прагнень до помсти. Такі негативні й штучні наслідки відбуваються навіть в Америці, де панує сильна система права та існує повага до верховенства права. Важко уявити, що буде відбуватися у такому разі в Україні.

3.5. Судді стають більш корумпованими. Вони просять гроші на свої рекламні кампанії. Зокрема, від адвокатів, які пізніше дивним чином виграють свої справи у судах. Адвокатам ж вигідно давати гроші суддям на їхні кампанії – щоб пізніше до них лояльно ставилися. Іноді кандидати напругу просять гроші у своїх виборців. Так, один кандидат балотувався на посаду судді з питань порушень ПДР; він прийшов на протест байкерів і попросив всіх скинутися по 20 доларів на його кампанію. Бо ж всім їм він стане в пригоді тоді, коли його оберуть суддею питань порушень ПДР.

4. Виборність посади не означатиме професійність або чесність судді. У нас в Україні є безліч виборних посад. На жаль, це не гарантує, що всі обрані люди будуть чесними, добросовісними і некорумпованими. Зрадники України Ілля Кива, Віктор Медведчук і Олексій Ковальов, наприклад, потрапили до Верховної Ради України саме завдяки голосам звичайних людей. Відтак, неможливо стверджувати, що обрані народом кращі за тих, хто призначається за конкурсом.

5. Темою виборних суддів маніпулюють корупційні персонажі. Сергій Ківалов – батько судової корупції, який має орден від Путіна, вельми активно просуває ідею виборності суддів. Чи означає це, що він підтримує судову реформу і незалежність суддів? Навряд. Більше, такі персонажі зацікавлені у тому, що завдяки своїм грошам та місцевому авторитету вони зможуть просунути на посаду суддів своїх людей. Зрештою, ми отримуємо кишенькових олігархічних суддів, які в останню чергу дбатимуть про інтереси простого народу.

6. Участь громадян у здійсненні правосуддя вже забезпечується і має забезпечуватися завдяки іншим механізмам.

Критики нинішнього статусу-кво стверджують, буцімто перехід до обраності суддів забезпечить безпосередню участь громадян у здійсненні правосуддя. Але участь громадян уже забезпечується в Україні більш традиційними для судочинства способами. Останні варто розвивати і укріплювати.

По-перше, під час відбору і оцінювання суддів законом уже передбачений “голос громадськості” – Громадська рада доброчесності уповноважена надавати офіційну оцінку доброчесності суддів. Цей голос мають враховувати органи суддівського врядування, зокрема, ВРП (Вища рада правосуддя) і ВККС (Вища кваліфікаційна комісія суддів) під час проведення конкурсу/оцінювання/вибору/призначення суддів.

На жаль, це не завжди було так, бо сформовані з представників старого суддівського корпусу суддівські органи скоріше ставали на бік своїх колег-суддів, аніж незалежних громадських експертів. Саме тому варто працювати одночасно над розширенням і укріпленням ролі представників громадськості в відборі суддів (наприклад, шляхом надання реальних, а не консультативних повноважень ГРД), а також над дієвим перезавантаженням ВККС і ВРП, які мають реальні повноваження щодо відбору суддів.

По-друге, участь громадян у здійсненні правосуддя можна забезпечити шляхом інститутів присяжних та мирових суддів. Це два способи безпосередньої участі громадян у судочинстві, які поки що, на жаль, не працюють належно. Над запровадженням і вдосконаленням цих механізмів також триває робота.

7. Запровадження виборності суддів суперечить міжнародним зобов'язанням і зробить неможливою інтеграцію до ЄС.

Україна зараз має міжнародні зобов'язання щодо перебудови системи суддівського врядування, яка передбачає логіку професійного відбору, а не виборів суддів. Перезавантаження ВРП та ВККС, двох органів добору і професійної оцінки суддів, є №1 серед умов отримання Україною кандидатського статусу і подальшої інтеграції до ЄС.

Коли обидва органи складатимуться з компетентних і добросовісних членів, як передбачають наші зобов'язання, вони зможуть і «вибирати» відповідний склад судів в рамках чесних конкурсних доборів, і «відкликати» суддів, які не відповідають посаді, в рамках кваліфікаційного оцінювання або дисциплінарних процедур. Саме професійність і відповідальність членів цих органів, а не сумнівні політичні процеси, забезпечать підзвітність суддів суспільству в цілому.

І саме тому якісному перезавантаженню ВРП та ВККС ми приділяємо основну увагу.

Висновок

Кажуть, що в будь-якої складної проблеми є як мінімум одне просте, яскраве і водночас неправильне рішення. Безумовно, нам усім хочеться змін у судовій системі вже тут і

зараз. Але «срібної кулі», яка зробить суди справедливими в один момент, не існує. Вибірність суддів не працює нормально ніде в світі. І немає жодної причини чому це має спрацювати в Україні.

Натомість, зараз Україна здійснює найбільш амбітну спробу реформувати свої суди за свою сучасну історію. І деякі елементи цієї реформи, як, наприклад, Антикорупційний суд, уже дають чудові результати. А решта є нічим іншим як спробою масштабувати цей успіх. І ця спроба обов'язково буде успішною – раніше чи пізніше.

А Україна обов'язково переможе. Бо матиме те, чого не має ворог – справедливі суди і верховенство права (*DE JURE* (<https://www.dejure.foundation/tpost/ezfntr5zk1-7-prichinchomu-suddv-ne-varto-obirati-n>). – 2022. – 6.09).

Н. Соколенко, Українська правда.Блоги: Юридична смерть і зухвала спроба воскресіння судді Верховного Суду Богдана Львова

15 вересня журналісти проєкту «Схеми» і СБУ зафіксували юридичну смерть судді Верховного Суду Богдана Львова.

«Для українського судді – набуття російського громадянства – це як СМЕРТЬ», – сказала в ефірі Українського радіо Галина Чижик, експертка із судової реформи Центру протидії корупції, в минулому співкоординаторка Громадської ради добросовісності.

І це не заради створення відповідних емоцій у читачів – це заклик до Голови Верховного Суду Всеволода Князева зробити просту дію на підставі фактів про виявлене громадянство РФ у судді Верховного Суду Богдана Львова: «Суддя України автоматично втрачає статус судді у разі набуття ним громадянства іншої країни. Так в законі написано: голова суду просто має відрахувати суддю з іншоземним громадянством зі складу даного суду.»

Чому ж Голова ВС Князев цього не робить? Спробуємо дізнатися безпосередньо з нього в ефірі Українського радіо. Готуємо лист.

А поки цитую міркування Галини Чижик: «Ймовірно, він боїться Львова. Богдан Львов – дуже впливовий суддя. Він має вплив не лише на роботу Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду, а й на призначення членів Конституційного Суду – є відео, де саме Богдан Львов дає вказівки делегатам З'їзду суддів голосувати за певного кандидата на посаду судді Конституційного Суду (за Віктора Кривенка, він таки став суддю КСУ, голосував за скасування норм про незаконне збагачення). Водночас Галина Чижик щиро не розуміє, як голова Верховного Суду може чого боятися в принципі?

Взагалі, Богдан Львов закував усіх відповідальних посадовців, що могли б його покарати за отримання російського громадянства. Це і згаданий голова Верховного Суду, що міг би відрахувати Богдана Львова зі складу суддів. Це і Президент України.

Володимир Зеленський міг би скористатися законом і своєю ж практикою і позбавити Богдана Львова громадянства України, як

позбавив українського паспорта з тієї ж причини Геннадія Корбана.

Вища рада правосуддя – не має повноважень, не має кворуму, але й не має жодного стосунку до цієї ситуації із Богданом Львовом.

А от Рада суддів України на чолі з Богданом Монічем має можливість публічної реакції і заклику до Голови Верховного Суду і до Президента України якнайшвидше відреагувати – завершити оформлення юридичної смерті судді Богдана Львова, але там 4 доби повне мовчання. Ганебне мовчання.

Вранці 19 вересня газета підрахуя кивалова оприлюднила новину, що юридичний небіжчик суддя Богдан Львов скликав збори Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду, який він очолює, з одним питанням: висловлення йому довіри/недовіри. Чи вистачить голосів, совісті, сміливості

піти проти Богдана Львова у суддів КГС ВС? Зрештою, це важливо лише для самих суддів – для їхньої репутації. Бо юридична смерть судді Львова однаково зафіксована.

Принагідно закликаю не подавати руки, не запрошувати на форуми, конференції, не замовляти юридичні послуги у Сергія Козьякова і його поплічників із минулого складу Вищої кваліфікаційної комісії суддів України (крім Андрія Козлова), що наплювали на висновок Громадської ради доброчесності про НЕВІДПОВІДНІСТЬ БОГДАНА ЛЬВОВА КРИТЕРІЯМ ДОБРОЧЕСНОСТІ і професійної етики і зробили його суддею нового Верховного Суду у 2017 році. Тобто, Богдан Львов і НЕ повинен був стати суддею навіть без факту російського громадянства (*Українська правда. Блоги* (<https://blogs.pravda.com.ua/authors/sokolenko/632842c9605b3/>). – 2022. – 19.09).

В. Шабунін, Українська правда.Блоги: Російський паспорт у "реформованому" Верховному Суді

Як ви знаєте, журналісти «Схем» надали неспростовні докази російського громадянства голови Касаційного господарського суду Богдана Львова.

Останній зібрав суддів-піонерів, які дружно відмовилися навіть в порядок денний включити питання про недовіру своєму керівнику Львову.

Це при тому, що закон гранично чіткий: набуття громадянства іншої держави = автоматичне припинення повноважень судді (ст.121 ЗУ «Про судоустрій...»).

Але суддям ВЕРХОВНОГО СУДУ начхати і на закон, і на здоровий глузд. Найвищі судді України ок з тим, що Касаційний господарський суд очолює громадянин РОСІЇ!

Шановні судді-піонери Богдана Львова, ви усвідомлюєте, що своїми руками вбиваєте легітимність Верховного Суду? Своєю упоротістю – знищуєте найвищу судову інстанцію країни?

Завтра ця чи наступна влада захоче прикінчити незалежність Верховного Суду.

Хто буде вас захищати?! Та українці першими це рішення підтримають, бо КОЖНА

родина страждає від росії, громадянина якого ви, піонери, захищаєте на посаді.

Боягузи нікчемні, ви це спроможні догнати? Чесно кажучи, вас не шкода – туди вам, піонерам, і дорога. Інституції Верховного Суду шкода – нам доведеться ще довго її після вас відчищати.

Окремі вітання Голові Верховного Суду Всеволоду Князеву, який одним своїм рішенням може і має викинути Богдана Львова з суду.

До речі, президент Володимир Зеленський може спокійно позбавити російського чорта громадянства України.

Вибачте за емоції. Мене криють такі історії. Українці безстрашно б'ють русню на фронті, а в цей час купка нікчем в мантиях бояться начальника звільнити. Клятий встид...

Примарну надію на торжество здорового глузду дає ініціатива кількох суддів ВС, які напротивагу піонерам Львова, добиваються звільнення останнього (*Українська правда. Блоги* (<https://blogs.pravda.com.ua/authors/shabunin/63296bb3f3333/>). – 2022. – 20.09).

Н. Рибалко, Закон і Бізнес: Президент САУ склав повноваження: що сталося

Президент Спілки адвокатів України (найстарішого професійного громадського об'єднання адвокатів) Тарас Ламах повідомив про припинення своїх повноважень у спілці, яку він наостанок назвав «мусорною, токсичною організацією». Чому так сталося?

Одинадцять друзів

«Шановні колеги, друзі! Це моя остання заява про Спілку адвокатів України. На жаль Спілка адвокатів України перетворилась на мусорну, токсичну організацію. В її офісах проведено обшуки та виїмки так як вони знаходились в приміщеннях що належали Віктору Медведчуку. Єдиним засновником в статутних документах є і назавжди залишиться Віктор Медведчук, тому згідно рішення РНБО рахунки САУ заблоковані. Членами правління Віталієм Сердюком, Тарасом Герелюком, Олександром Дроздовим та мною прийнято рішення про припинення своїх повноважень», – написав Т. Ламах.

Він також заявив про припинення повноважень Вадима Красника як віцепрезидента та його дружини – виконавчого директора Тетяни Красник – «на період проведення перевірки заяв щодо вчинення цими особами злочинів». Відповідні заяви, що надійшли раніше від экс-очільника Ради адвокатів м. Києва Петра Рябенка та адвоката Вадима Хабібулліна, були скеровані до правоохоронних органів.

«Відповідно правління САУ не має кворуму, діяльність САУ фактично припинено. Проте на час до проведення з'їзду САУ, якщо такий взагалі можливо буде зібрати, передаю повноваження президента САУ віцепрезиденту Олексію Фозекошу (правильне прізвище – Фазекош. – прим. Ред.) (за його згодою)», – також додав експрезидент.

Нагадаємо, за статутом організації, для кворуму необхідно зібрати більше половини керівників. Рік тому їх було одинадцять. Крім вже згаданих вище, віце-президентами тоді

обрали адвокатів Павла Гречківського, Сергія Удовиченка, Ольгу Жуковську, Галину Руденко та Радмилу Гревцову (остання також раніше заявляла про свій вихід).

За версією колишнього очільника виходить, що оскільки 5 керівників склали повноваження, а одного було відсторонено під час останнього засідання, кворуму в організації зібрати неможливо апріорі. За такою логікою зрозумілі сумніви щодо можливості проведення з'їзду САУ, а рішення про передачу комусь повноважень взагалі виглядає як жарт наостанок.

Недовіра за бездіяльність

Втім, насправді ситуація виглядає дещо інакше, якщо поглянути на події, що передували гучній заяві. 2 вересня пройшло засідання Спілки, в ході якого мала розглядатися заява чотирьох віцепрезидентів (Г. Руденко, В. Красника, С. Удовиченка та О. Жуковської) які закидали своєму очільнику бездіяльність протягом року на посаді та висловили недовіру.

«За вказаний період президент Тарас Ламах абсолютно нічого істотного не зробив, а навіть більше, з початком повномасштабної війни, самоусунувся від виконання обов'язків президента та повністю паралізував діяльність САУ, – йшлося у заяві. – Крім того, через особисту позицію президента САУ щодо повномасштабного військового вторгнення Російської Федерації, Спілка адвокатів України не зробила жодної публічної заяви щодо свого ставлення до загарбницької війни, розв'язаної проти України. І це попри те, що відповідні звернення, які жорстко і безкомпромісно засуджували нелюдську війну проти нашої Батьківщини, були на початку війни ініціативно підготовлені віцепрезидентами САУ, обговорені та схвалені більшістю правління. Однак президент САУ з незрозумілих і неприйнятних причин заблокував їх прийняття і зайнявся булінгом стосовно ініціаторів – авторів звернень та членів правління які їх підтримали».

Також Т. Ламаху ставили у провину запровадження майнового цензу на ухвалення

рішень: «Будь-які ініціативи віцепрезидентів САУ чи членів САУ щодо організації діяльності Спілки в умовах воєнного стану сприймалися президентом САУ Ламахом Т. Б. як особистий виклик та піддавалися жорсткій та образливій критиці, з неприйнятними натяками, що право голосу в організації може належати лишень заможним людям».

Виходячи з інтересів членів САУ, захищаючи репутацію та авторитет найстарішої адвокатської організації в Україні, віцепрезиденти САУ висловили абсолютну недовіру діючому президенту, вбачаючи в його діях «шкідливу бездіяльність, некомпетентність та непрофесіоналізм, небажання дослухатись до думки членів правління, дотримуватись елементарних норм етики та засад функціонування організації в демократичному суспільстві, що явно загрожує інтересам самої САУ, принижує її авторитет та авторитет її членів в адвокатському середовищі та в Україні в цілому».

Фейкове відсторонення

Утім, на засіданні, яке мало відбутися онлайн, через формальні порушення в його організації не вдалося навіть затвердити порядок денний. Саме тому рішення, що стало підставою для скликання засідання (недовіра президенту), взагалі не розглядалося.

Натомість, президент спробував нанести «заколотникам» удар у відповідь – він виніс

на обговорення заяви адвокатів П. Рябенка та В. Хабібулліна стосовно «злочинів» В. Красника. Незрозуміло, які повноваження у цьому питанні має громадська організація, тим не менше воно почало обговорюватися. При цьому принаймні двох із 4 віцепрезидентів, що підписали заяву, за їхніми словами, на час обговорення та голосування взагалі від'єднали від конференції. Тож питання фактично ухвалювалося поза кворумом – чотирма із дев'яти учасників.

За таких обставин, говорити про легітимність зібрання та правомірність ухвалених на ньому кадрових рішень не доводиться. Також викликає подив в аспекті етики рішення про пересилку заяви про вчинення злочину, підготовлену адвокатами проти адвокатів, до правоохоронних органів. Адже згідно із практикою застосування Правил адвокатської етики дисциплінарні органи негативно ставляться до співпраці колег зі слідством та стороною обвинувачення.

Сам В. Красник відзначає, що сьогодні діючими є 6 віце-президентів. Він переконаний, що для прийняття рішень кворум є. Тож анонсував чергове засідання, на яке незабаром збереться САУ. Там мають розглянути ту саму заяву про недовіру та стан справ в організації, а також визначити, на кого з віце-президентів покладуться обов'язки президента САУ (*Закон і Бізнес* (https://zib.com.ua/ua/152854-prezident_sau_sklav_povnovazhennya_scho_stalosya.html). – 2022. – 7.09).

LB.ua: Інтегрована рецепція, комфортні умови очікування, привітні працівники: як мають виглядати суди «для людей»

Українська судова система уже тривалий час є сферою постійних реформ. Однак про впровадження клієнтоорієнтованого підходу до надання судових послуг, як-от створення комфортних умов для відвідувачів, йшлося в останню чергу. Утім, доведено, що враження людини, яка відвідує суд або отримує судові послуги, безпосередньо впливає на ставлення до судової системи загалом. Тож, які зміни необхідні для покращення клієнтоо-

рієнтованості судів, особливо під час війни та відбудови?

Зручні фінансові або адміністративні послуги уже стали тим стандартом для українців, з яким вони порівнюють інші країни під час війни та еміграції. Та чи можуть суди, які теж надають послуги громадянам, застосовувати подібні людино орієнтовані підходи? Відповідь – так.

Попри традиційну закритість судової системи, Україна ще до війни здійснювала перші

кроки для створення клієнтоорієнтованого суду. Наразі це питання набуває нового сенсу, адже через бойові дії 77 судів знищено та/або пошкоджено. Відтак, нам доведеться відновлювати та будувати десятки судів. Окрім того, нині уже відкрито понад 20 тисяч кримінальних справ щодо воєнних злочинів. Суди мають створювати безпечні, сприятливі умови для усіх потерпілих та свідків, особливо під час розгляду подібних справ.

Модельний суд – зручний, комфортний та безпечний для відвідувачів, суддів та працівників.

У суді незалежно від його рішення кожен має відчувати повагу до себе. Адже надання якісних судових послуг – це основа сучасного судового адміністрування у світі. Тому ряд міжнародних та українських експертів кілька років тому запропонували втілити кращі світові підходи у так званих модельних судах. Чимало з цих рішень не потребують додаткового фінансування.

Мова йде, передусім, про клієнтоорієнтованість, безпеку суддів, працівників суду та відвідувачів, доступ вразливих груп населення до суду, а також – ефективну організацію роботи в залах судових засідань.

Клієнтоорієнтованість передбачає наявність інтегрованої рецепції суду, куди одразу може звернутися відвідувач, систему електронних табло з розкладом засідань, зручну навігацію для пересування будівлею. Також модельний суд має враховувати потреби вразливих відвідувачів, мати зону очікування для клієнтів, зарядні станції, дитячу кімнату.

Безпека суддів, працівників суду та відвідувачів наразі є одним з найболючіших питань. В умовах воєнного стану критично важливо мати безпечний периметр навколо будівлі суду, контрольований доступ до входів та виходів, окремі маршрути для суддів, потерпілих та підсудних, тривожну кнопку, обладнане укріття.

Не менш актуальною залишається організація роботи в залах судових засідань. Мова йде про

професійне зонування судового простору, зручні місця для вільних слухачів, комфортні умови роботи з матеріалами справи тощо.

У результаті повномасштабного військового вторгнення РФ виникла гостра потреба й у правильній роботі з вразливими відвідувачами, зокрема з потерпілими та свідками воєнних злочинів. Через травматичний досвід людина може не пам'ятати або не хотіти пам'ятати події злочину. Це матиме негативний вплив на результати судового процесу.

Тому вміння працювати з такими людьми дуже важливе для правосуддя. Судді та працівники суду мають розуміти специфіку роботи з вразливими групами, розвивати сервіси для вразливих відвідувачів, волонтерські служби в судах. Це може включати психологічну підтримку, скеровування до відповідних служб, навчання міжнародному досвіду у роботі з потерпілими від насильства, пов'язаного з війною.

Втілювати такі підходи ще у 2019 році почали 6 судів-учасників пілотної ініціативи “Модельні суди” за підтримки ЄС. У 2021 році до них приєдналися ще 70 судів, які донині часто імплементували запропоновані практики самостійно. За 3 роки дії ініціативи суди впровадили понад 100 модельних рішень, які допомогли підвищити якість надання судових послуг. Це дозволило покращити доступ до правосуддя, безпеку відвідувачів та працівників. Зазначимо, якщо на початку всі орієнтувалися на міжнародні приклади, то наразі Україна має чимало кращих практик клієнтоорієнтованого суду, в центрі якого людина.

Досвід “модельних судів” демонструє, що навіть з обмеженими фінансовими ресурсами можна надавати судові послуги згідно з кращими світовими стандартами, з повагою до людей та їхніх потреб. Відтак, людиноорієнтований підхід важливо враховувати під час відбудови українських судів та удосконалення роботи сотень наявних. Навіть в екстраординарних умовах війни (*LB.ua (https://lb.ua/blog/pravo_justice/529474_integrovana_retseptsiya_komfortni.html)*. – 2022. – 15.09).

О. Щербан, Українська правда: Як Антикоруспуд злив мільярдну справу під час війни

2 вересня в Єдиному державному реєстрі судових рішень з'явилося рішення Вищого антикорупційного суду про закриття кримінального провадження щодо розкрадання газу на понад 1,4 мільярда гривень.

Йдеться про схему, організовану на Львівщині впродовж 2013-2015 років. У ЗМІ цю схему пов'язували із братами Дубневичами. І хоча слідство не збило доказів для офіційних обвинувачень братам-політикам, у справі фігурують наближені до них менеджери.

Зазначена в судовому рішенні причина закриття – збіг строків розслідування. Але вказані в рішенні суду аргументи щодо збігу строків просто шокували громадських експертів. Аргументи не просто сумнівні, а подекуди далекі від закону і загрожують багатьом справам, не лише щодо топкорупції.

Для початку пояснимо суть схеми, інкримінованої менеджерам братів Дубневичів.

Впродовж 2013-2015 років дві теплоелектростанції на Львівщині (Новояворівська та Новороздільська), які належать ТзОВ «Енергія-Новий Розділ» та ТзОВ «Енергія – Новояворівськ», отримували природний газ за пільговими цінами від НАК «Нафтогаз України» нібито для виробництва тепла населенню.

Насправді пільговий газ (понад 300 мільйонів кубометрів) незаконно використовувався для виробництва та продажу енергії приватним компаніям.

Така нехитра комбінація дозволила за ці роки заробити надприбутки організаторам схеми.

За даними слідства, прибутковість виробництва електрики цими ТЕЦ перевищила 60% проти 3-5% закладених в тариф Національною комісією, що здійснює регулювання у сфері енергетики та комунальних послуг (НКРЕКП).

Слідство у цій справі завершилося ще у вересні 2018 року, після чого сторона захисту понад рік знайомила з матеріалами справи. І вже в грудні 2019 року справу таки скерували до суду.

Проте до дослідження в суді суті обвинувачення та доказів навіть не дійшло.

Суд понад два роки проводив підготовче засідання, під час якого сторона захисту неодноразово клопотала про закриття справи за строками та кілька разів отримувала відмову. Але 23 серпня цього року справу таки закрили.

Підставами для висновку суду про збіг строків стали два аргументи.

Перший – суд просто викреслив зі справи час ознайомлення з матеріалами справи представників юридичних осіб, які фігурують у справі.

Тут треба пояснити, що, за законом, після завершення розслідування і на час ознайомлення з матеріалами справи сторонами, строк перебігу строків розслідування зупиняється.

Але ця справа не зовсім проста: окрім обвинувачених фізичних осіб, тут виділено окреме провадження щодо юридичних осіб з метою застосування до них заходів кримінально-правового характеру. Але Вищий Антикоруспційний суд в особі суддів Крука Є. В., Білоус І. О. та Кравчука О. О. вирішив, що юридичні особи не є стороною цієї справи і на час їхнього ознайомлення з матеріалами провадження строки розслідування не зупиняються. Юридичні особи дійсно не є сторонами справи, а учасниками. Проте вони мають таке ж право знайомитися з матеріалами як і сторони.

Ось цитата: «Оскільки представників юридичних осіб не віднесено до сторін кримінального провадження, визначеними відповідно до положень п. 19 ч. 1 ст. 3 КПК України, твердження сторони обвинувачення про продовження строку досудового розслідування у цьому провадженні на час їх ознайомлення з матеріалами досудового розслідування у цьому провадженні, не відповідають положенням ч. 5 ст. 219 КПК України та не можуть бути прийняті до уваги.»

Але такий висновок суду звучить як дикість – і ось чому. По перше, відповідно до ч. 7 ст. 290 КПК України про відкриття сторонами кримінального провадження матеріалів прокурор або слідчий

за його дорученням повідомляє потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, після чого останній має право ознайомитися з ними за правилами, викладеними в цій статті.

Наведена норма закону прямо вказує на прямий обов'язок прокурора повідомити про відкриття матеріалів справи для ознайомлення і представнику юридичної особи, який має знайомитися з ними за такими ж правилами, як і сторони.

Більше того, у цій справі сторона обвинувачення зверталася до того ж Вищого антикорупційного суду з клопотанням обмежити час на ознайомлення саме представникам юридичної особи. І суд обмежив юридичній особі цей строк, у такий спосіб встановивши факт ознайомлення представників компаній і конкретний строк.

Треба розуміти, що в період ознайомлення представників юридичної особи зі справою прокурор, при всьому своєму бажанні, не міг скерувати справу в суд. Адже, якщо сторона кримінального провадження не здійснить відкриття матеріалів відповідно до положень цієї статті, суд не має права допустити відомості, що містяться в них, як докази (ч. 12 ст. 290 КПК України). Тобто, якби прокурор скерував справу в суд, не дочекавшись на ознайомлення з матеріалами представників юридичних осіб, – зі справи просто вилетіли би докази, а прокурор став би фігурантом вже справи щодо себе. У найкращому випадку – дисциплінарної.

Другий аргумент суду на закриття справи і збіг строків змушує хвилюватися не менше.

Справа в тому, що сама підстава для закриття справ у зв'язку із збігом строків з'явилася в Кримінальному процесуальному кодексі у березні 2018 року. Це одна із сумнозвісних «правок Лозового». Нагадаємо, що ці поправки свого часу в парламенті протягнули в порушення регламенту саме для того аби в майбутньому закривати подібні справи.

В процесі голосування за ці норми нардепи спробували виправдатися і вказали, що вони не будуть поширюватися на справи, які розпочаті до введення цієї норми в дію. Про це прямо написано в Кодексі:

«10) після повідомлення особі про підозру закінчився строк досудового розслідування, визначений статтею 219 цього Кодексу, крім випадку повідомлення особі про підозру у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину проти життя та здоров'я особи.

{Частина першу статті 284 доповнено пунктом 10 згідно із Законом № 2147-VIII від 03.10.2017 – зміни не мають зворотньої дії в часі та застосовуються до справ, по яким відомості про кримінальне правопорушення, внесені в Єдиний реєстр досудових розслідувань після введення в дію цих змін – див. пункт 4 § 2 розділу 4 Закону}»

У 2019 році новий парламент з монобільшістю Зеленського мав нагоду ці правки скасувати, але це вдалося лише частково і саме щодо цієї норми голосування було провалено.

Тож вже зараз суди вирішують, що навіть якщо справа розпочата до прийняття «правок Лозового», то це їх не рятує від закриття. Є такі рішення і у Верховного Суду, і у Апеляційної Палати ВАКС.

Справа про ТЕЦи та збитки державі в 1,4 мільярди саме така – розпочата ще до прийняття «правок Лозового», а отже вони на неї в цій частині не поширюються. Але ВАКС вирішив по своєму і проігнорував прямі вимоги Кримінально процесуального кодексу (КПК). А оскільки ця справа прямо пов'язана з інтересами впливових братів-мільйонерів, то це наштовхує на нехороші думки. Принагідно нагадаємо, що брати Дубневичі у 2017 році радо підтримували та голосували «за» цю поправку.

З цієї ж причини в серпні цього року ВАКС зактив і іншу справу НАБУ та САП – про заволодіння кредитом Ощадбанку аграрним холдингом «Креатив» на суму 20 мільйонів доларів. Ця справа також була розпочата ще до прийняття «правок Лозового», але ВАКС це не зупинило і суд протиправно її зактив.

Цікаво, що рішення приймали 2 з 3 суддів зі справи ТЕЦ Крук Є. І. та Кравчук О. О. Третя суддя в цій колегії ексголова суду Олена Танасевич не погодилася з колегами про збіг строків та заявила окрему думку.

Тепер же залишається сподіватися на суддів апеляції, які ще можуть врятувати справу від

закриття, а суд від ганьби. До слова, апеляція ВАКС вже неодноразово ставала на заваді спробам фігурантів цієї справи злити її, зокрема коли не дозволили передати провадження до Миколаївському райсуду на такій рідній для Дубневичів Львівщині.

Але ще важливіше системно витравити цю штучно створену депутатами проблему

та ліквідувати скандальні норми остаточно. Інакше в судах поваляться сотні справ і роки роботи всіх слідчих та прокурорів. З часом ці правки стануть і проблемою для розслідування воєнних злочинів росіян (Українська правда (<https://www.pravda.com.ua/columns/2022/09/8/7366599/>). – 2022. – 8.09).

В. Шабунін, Дзеркало тижня: Законопроект Клочка про НАБУ – підготовка до безкарного розкрадання міжнародної допомоги Україні

На закритому засіданні комітету з питань регіонального розвитку народні депутати планують розгляд законопроекту Андрія Клочка, що стосується змін до порядку призначення і звільнення директора Національного антикорупційного бюро. Ця історія – максимально огидна з будь-якого ракурсу, про що я спробую стисло розповісти.

Почнімо з особи самого Андрія Клочка. Торік нардеп від «слуг» став фігурантом розслідування журналістів Bihus.Info, які виявили, що 70-річна матір народного обранця за час його депутатства придбала нерухомості на 14,5 млн грн і автомобіль Tesla. Нардеп пояснив покупки матері добрим заробітком сім'ї своєї сестри. Однак журналісти з'ясували, що сукупного доходу родини сестри Клочка не вистачило б і на Tesla. Торік у грудні НАБУ і САП відкрили проти нардепа справу за цим епізодом.

Уже за рік Клочко зареєстрував законопроект, який, як зазначено, має уніфікувати вимоги до керівництва кількох державних органів. Зокрема такими органами є НАБУ і САП. Дивувати має вже той факт, що нардеп, на якого відкрито корупційну справу, ініціює зміни до законодавства щодо органів, які розслідують його можливий злочин. До того ж цю ініціативу (не без допомоги Руслана Стефанчука) Клочко реєструє через комітет з питань регіонального розвитку, який сам очолює, а не, приміром, через своїх колег у антикорупційному комітеті. Інших авторів у цього проекту закону немає.

Зате в законопроекті є, щонайменше, дві бомби уповільненої дії, покликані знищити незалежність двох антикорупційних органів.

По-перше, у тексті зазначено нові вимоги до кандидатів на посаду директора НАБУ. Нагадаю: торік у жовтні депутати вже ухвалили новий закон про НАБУ, привівши його статус у відповідність до Конституції. На той час Андрія Клочка вимоги до директора НАБУ не хвилювали, – він не вимагав жодної правки до законопроекту й проголосував за нього в цілому. Вочевидь, інтерес до НАБУ в нардепа з'явився разом із внесенням у ЄРДР справи щодо його ймовірного незаконного збагачення.

22 серпня своє перше засідання провела комісія з відбору директора НАБУ. Конкурс мав ось-ось розпочатись, однак тепер на рішення комісії прямо впливає законопроект Клочка. Оскільки в законопроекті є нові вимоги до кандидатів на посаду директора НАБУ, розпочинати прийом документів від кандидатів зараз немає сенсу, адже якщо закон ухвалить, конкурс доведеться оголошувати спочатку.

Тут існує два сценарії: за першим – законопроект Клочка цього тижня вносять до зали на голосування в першому читанні, і конкурс зависає в повітрі до моменту підпису президента – на декілька місяців. За другим сценарієм – законопроект Клочка лежатиме в Раді і буде вийнятий із рукава, приміром, коли конкурс уже наблизатиметься до фіналу, а на посаду претендуватиме гідний і незалежний кандидат. Обидва сценарії означають

фактичну відсутність керівника в основній антикорупційній інституції та затягування виконання Україною умов збереження статусу кандидата до ЄС.

А, по-друге, – головна загроза цього законопроекту навіть не в затягуванні чи зриві конкурсу. Законопроект передбачає нову умову звільнення директора НАБУ чи керівника САП – за адміністративне правопорушення, пов'язане з корупцією. Тобто підставою для звільнення керівників антикорупційних органів може стати, наприклад, символічний подарунок від підлеглого. Враховуючи вплив ОП на генпрокуратуру, ДБР, МВС та СБУ, реалізувати такий сценарій дуже просто. Таким чином законопроект Ключка впровадить реальний механізм для звільнення незалежного директора НАБУ чи керівника САП у будь-якій небезпечній для влади ситуації. Одна з таких ситуацій – елементарне розкрадання фінансової допомоги від міжнародних партнерів України, що надходить прямо в державний бюджет.

Заданими Forbes, від початку повномасштабної війни Україна отримала допомогу і кредити на суму майже 17,5 млрд дол., що становить близько 60% усього українського бюджету. Міністр фінансів оцінює, що до кінця року Україна отримає ще приблизно 13 млрд дол. іноземних коштів, зокрема макрофінансову допомогу від ЄС. Натомість ЄС очікує від України виконання умов статусу кандидата в ЄС, у тому числі чесного конкурсу на посаду директора НАБУ, а також «ефективного розслідування» корупційних злочинів. Це абсолютно не дивно: всі держави-партнери України банально не хочуть, аби кошти їхніх платників податків безкарно розкрадалися. Вочевидь, такі цілі не збігаються з бажанням влади масштабно та безкарно красти кошти, за рахунок яких мали би бути покритими мільярдні борги перед військовими та відбудова зруйнованих осель мільйонів українців. Іншої причини узалежнювати від себе керівництво НАБУ й САП немає: як свідчить практика, із політичними опонентами влада може розправлятися і без них.

Ухвалення законопроекту Ключка в парламенті фактично означатиме, що Банкова відкриває для себе і своїх ситуативних союзників можливість красти гроші вже зараз без особливих персональних ризиків. Окрім того, що військові на фронті не дочекаються своїх «бойових», а мешканці мільйонів зруйнованих осель – відшкодування на дахи, стіни, вікна та двері, це призведе до глобальнішого ефекту. Наші міжнародні партнери не сліпі й одразу зрозуміють, коли кошти їхніх платників податків підуть не за визначеними статтями.

По-перше, це підірве довіру до України в часи, коли без підтримки союзників ми не зможемо визволити всі українські території та остаточно перемогти Росію. По-друге, це стане вагомим аргументом для наших ворогів і проросійської опозиції у всьому світі вимагати від своїх лідерів припинити фінансову підтримку України за їхній рахунок. Перші ластівки ми недавно спостерігали в Чехії. Виходить, Банкова вирішила не тільки дозволити безкарно красти своїм, а й дати окупантам більше аргументів для того, щоби лобіювати припинення фінансування України у війні, яка не закінчиться завтра.

На цьому тлі Андрій Ключко – виконавець, який невчасно потрапив під приціли камер розслідувачів і тепер мусить виконати брудну роботу в обмін на те, що про мамину нерухомість і Tesla тихо забудуть. Очевидно, що без прямої вказівки ОП і особисто Андрія Єрмака така ініціатива не була б винесена навіть на комітет. За нашою інформацією, монобільшість отримала вказівку голосувати за законопроект на найближчому засіданні. Ми зробимо їхні імена відомими кожному військовому, якому вже заборгувала і ще заборгує держава, – відповідати доведеться персонально (*Дзеркало тижня (<https://zn.ua/ukr/internal/zakonoprojekt-klochka-pro-nabupidhotovka-do-bezkarnoho-rozkradannjamizhnarodnoji-dopomohi-ukrajini.html>). – 2022. – 5.09).*

LB.ua: Судовій реформі – бути: що залишилося зробити для виконання ключової вимоги ЄС

Для того, щоб зберегти статус кандидата в члени ЄС та розпочати повноцінні переговори про вступ, Україні необхідно виконати низку вимог. Одна із ключових – продовження судової реформи. Це – основа основ, від якої залежить прогрес України на інших напрямках – політичному, соціальному, економічному.

Зі змінним успіхом судова реформа в Україні триває вже багато років. Нині, крім якісного оновлення (очищення) складу та кількісного наповнення суддівського корпусу, неабиякого значення набуло питання відновлення роботи органів суддівського самоврядування, зокрема Вищої ради правосуддя (ВРП), а також Вищої кваліфікаційної комісії суддів (ВККС), яка не працює більше 3-ох років. Нагадаємо, що перший – ключовий у системі – ухвалює остаточні кадрові та дисциплінарні рішення стосовно суддів (призначення, звільнення, притягнення до відповідальності тощо), тоді як другий – займається їхнім обліком, добором та оцінюванням.

У цьому процесі особлива роль належить двом новоствореним допоміжним органам. Вони наполовину складаються з міжнародних експертів із правом вирішального голосу. Мова йде про Етичну раду та Конкурсну комісію з добору членів ВККС, які були створені з метою відбору доброчесних і професійних членів ВРП та ВККС відповідно. Новообрані члени, у свою чергу, мають забезпечити оновлення всієї судової системи.

Від початку своєї роботи Етична рада зіштовхнулася з багатьма викликами. Першим з них, відповідно до закону, була перевірка чинних на той момент членів ВРП. Побоюючись перевірки на доброчесність, 12 з них достроково склали повноваження, у результаті чого цей орган залишається неповноважним з кінця лютого. Другий виклик – це повномасштабне військове вторгнення, що з об'єктивних причин наклало свій відбиток на роботу Етичної ради. З початком війни Етична рада вжила додаткових заходів інформаційної

безпеки кандидатів на посаду члена Вищої ради правосуддя, зокрема тепер співбесіди проходять у закритому режимі. Що важливо, записи співбесід будуть оприлюднені після закінчення війни, тож всі охочі зможуть переглянути, як вони відбувалися. Найголовніше, що рішення Етичної ради не дають сумніватися у її незалежності та неупередженості.

Після відновлення співбесід наприкінці весни Етична рада вже завершила оцінювання кандидатів на посаду члена ВРП від Верховної Ради та з'їзду науковців-правників. Ті, у свою чергу, за своєю квотою вже встигли призначити членів ВРП, довівши їхню загальну кількість до 7 осіб. Нині Етична рада продовжує співбесіди з кандидатами від з'їзду суддів, а також розпочала оцінювання кандидатів за квотою Президента та всеукраїнської конференції прокурорів. Це означає, що до кінця року Вища рада правосуддя, яка з початку року не здатна виконувати повноваження через відсутність кворуму (15 осіб, більшість з яких судді), має всі шанси врешті-решт запрацювати.

Конкурсна комісія з добору членів ВККС також відновила свою роботу. На даний момент процес прийому документів – завершено. Найближчим часом має розпочатися процес проведення співбесід. Враховуючи, що на участь у конкурсі подали свої документи близько 300 осіб, це вселяє надію, що до ВККС вдасться обрати професіоналів, які відповідають критеріям доброчесності. На даний момент це найбільш конкурентний конкурс в системі правосуддя за всю історію незалежної України.

Окремо варто згадати про необхідність удосконалення процедури відбору суддів Конституційного Суду. У 2016 році у змінах до Конституції України було передбачено, що такий відбір має здійснюватися на конкурсних засадах, проте з того часу з тих чи інших причин так і не було ухвалено відповідного закону, який би вводив у дію дану процедуру. Після набуття Україною статусу кандидата в члени ЄС процес, схоже, зрушився з мертвої

точки – днями відповідний законопроект було ухвалено у першому читанні. Тож, ми очікуємо, що до кінця року нардепи приймуть документ в цілому, виконавши, таким чином, одне з першочергових завдань, які стоять перед Україною на її шляху до ЄС.

Процес судової реформи триває вже багато років, та ми впевнені, що цього разу він завершиться успіхом через однозначний вибір

українського народу на користь європейського вектору розвитку. На наше переконання, Україна скористається своїм історичним шансом задля утвердження верховенства права, забезпечення належного доступу до правосуддя та створення сприятливих умов для ведення бізнесу (*LB.ua (https://lb.ua/blog/pravo_justice/528775_sudoviy_reformi-buti_shcho_zalishilosya.html). – 2022. – 8.09).*

ПОЗИЦІЯ ВЛАДИ, ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ, ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

30 вересня 2022 року, виконувач обов'язків Голови Конституційного Суду України Сергій Головатий надіслав лист Голові Конституційного Суду Республіки Індонезія пану Анвару Усману, що головує у Всесвітній конференції конституційного правосуддя (ВККП), а також Генеральному секретареві ВККП Шнутцу Рудольфу Дюрру, повідомивши, що Конституційний Суд України не буде брати участі в роботі 5-го Конгресу ВККП з огляду на те, що досі КС Росії та КС Білорусі залишаються членами цієї всесвітньої організації (*Офіційний вебсайт Конституційного суду України (https://ccu.gov.ua/novyna/ksu-ne-bude-braty-uchasti-v-roboti-5-go-kongresu-vseshvitoyni-konferenciyi-konstytuciynogo). – 2022. – 30.09).*

Новий суддя Конституційного суду Олександр Петришин у 2003 році підготував науковий висновок, в якому розтлумачив Конституцію, що дозволяло тодішньому президенту Леоніду Кучмі обиратися президентом на третій термін.

Петришин посилався на схожі прецеденти у Російській Федерації. Про це повідомила «Радіо Свобода».

Саме на цей висновок тоді, зокрема, спирався КСУ, коли ухвалив рішення про те, що Кучма може балотуватися третій раз поспіль. Попри те, що у Конституції зазначено, що «одна й та сама особа не може бути президентом України більше, ніж два строки підряд».

Науковий висновок Петришина, на той момент доктора юридичних наук, професора Національної юридичної академії України

імені Ярослава Мудрого, був написаний на прохання тодішнього судді Конституційного суду Василя Німченка (*Gazeta (https://gazeta.ua/articles/politics/_novij-suddya-ksu-dav-zelene-svitlo-kuchmi-na-tretij-termin/1112678). – 2022. – 25.09).*

Звітно-виборчий з'їзд адвокатів України обере керівників вищого органу адвокатського самоврядування, призначить членів Вищої ради правосуддя та органу, що відповідає за притягнення прокурорів до дисциплінарної відповідальності. Відповідне рішення про скликання з'їзду ухвалила Рада адвокатів України 6 вересня, передає «Закон і Бізнес».

Також Рада адвокатів України ухвалила рішення про скликання конференцій адвокатів регіонів для висування та обрання делегатів на з'їзд.

Дата проведення з'їзду наразі не називається. Втім, затверджено порядок денний, порядок проведення з'їзду та організаційні заходи.

Повідомляється, керівники органів адвокатського самоврядування, повноваження яких спливають 17 листопада 2022 року, до обрання нових керівників та першого засідання Ради адвокатів України у новому складі виконують повноваження на підставі застосованого принципу континуїтету (*Закон і Бізнес (https://zib.com.ua/ua/152851-rau-sklikae_zizd_advokativ.html). – 2022. – 6.09).*

Посли G7 зустрілися з експертами та представниками громадянського суспільства та нагадали про вирішальну необхідність реформи

Конституційного Суду та безперешкодної робота українських антикорупційних інституцій під час війни. Про це у Twitter повідомило німецьке головування в групі послів G7 у Києві, пише «Європейська правда».

Відзначається, що послы обговорили поточні виклики в українській реформі юстиції та антикорупційній програмі в умовах воєнного стану.

«Послы привітали рішучість України продовжувати реформи під час війни. Послы G7 погодилися з важливістю незалежних інституцій, зокрема САП. Крім того, вони ще раз наголосили, що реформа Конституційного Суду та безперешкодна робота українських антикорупційних інституцій залишаються вирішальними і під час війни», – йдеться у заяві послів (*Європейська правда* (<https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/09/18/7147012/>). – 2022. – 18.09).

Правоохоронні органи вже зареєстрували 25 тис. кримінальних правопорушень, пов'язаних із війною, зокрема щодо пошкодження об'єктів інфраструктури підприємств, організацій. Такі дані озвучив суддя Касаційного кримінального суду Станіслав Голубицький під час онлайн-марафону «Бізнес в умовах воєнного стану», організованого Асоціацією адвокатів України, інформує «Закон і Бізнес».

«Кожен такий випадок фіксується правоохоронними органами, проводяться відповідні розслідування», – зазначив суддя.

Він констатував, що умисне знищення ворогом об'єктів інфраструктури, в тому числі підприємств та організацій, унаслідок ведення воєнних дій, підпадає під дію ст. 438 КК «Порушення законів та звичаїв війни». Гаазька конвенція про закони і звичаї війни на суходолі забороняє під час воєнних дій нищити майно, а також передбачає відшкодування завданих збитків.

С. Голубицький зауважив, що ця категорія справ нова, судова практика лише формується, однак при розгляді цих справ суди керуються загальними засадами, визначеними нормами кримінального і кримінального процесуального законодавства.

Частина пошкодженого майна розташована на окупованих територіях. Правоохоронні органи не мають доступу до нього й не можуть зібрати будь-яку доказову базу щодо вартості майна, обставин його пошкодження тощо. А на звільнених територіях такі докази збираються в порядку, визначеному кримінальним процесуальним законом.

«За правилами КПК спочатку проводиться огляд місця події, встановлюється механізм пошкоджень (чи внаслідок вибуху, чи загорання від вибуху тощо), ступінь пошкоджень і, відповідно, сума заподіяних збитків», – пояснив суддя.

Власник майна може сам розрахувати суму збитків і надати розрахунок слідчому. Проте у кримінальних справах обов'язково є судово-економічна експертиза. Крім того, доказами пошкодження майна в кримінальній справі можуть бути фото- та відеоматеріали.

Стаття 128 КПК передбачає, що постраждала особа має право в межах кримінального провадження пред'явити цивільний позов про відшкодування заподіяної шкоди. Постає питання, хто має бути відповідачем за таким позовом.

С. Голубицький розповів, що шкода завдається переважно військовослужбовцями РФ, які виконують вказівки свого керівництва, і встановити особу не завжди можливо. Навіть у разі встановлення особи виникає ще одне питання – чи може вона бути відповідачем, ураховуючи, що ініціатором військової агресії було вище політичне і військове керівництво РФ.

Сьогодні обговорюється можливість створення спеціального міжнародного кримінального суду (трибуналу) для притягнення до відповідальності політичної і військової верхівки країни-агресора. Якби такий суд було створено та відповідні особи справді постали перед правосуддям, можна було б ставити питання про відповідальність держави РФ за завдані збитки.

«Війна поставила нас у дуже складні умови. Змінюється світогляд, потрібно переглядати укладені раніше міжнародні угоди тому, що їх не дотримується РФ, необхідно вносити зміни і

до національного законодавства, зокрема щодо порядку стягнення шкоди, спричиненої РФ.

Перед нами постало дуже багато питань, які потребують детального вивчення і

обговорення», – резюмував С. Голубицький (*Закон і Бізнес* (https://zib.com.ua/ua/152844-hto_i_yak_mae_vidshkoduvati_zbitki_vid_viyni_royasniv_suddya.html)). – 2022. – 6.09).

ЕКСПЕРТНИЙ КОМЕНТАР

Paper for the Conference “Sustainability as a Constitutional Value: Future Challenges”
Riga, Latvia, 15–16 September 2022

By Serhiy Holovaty, Acting Chief Justice, Constitutional Court of Ukraine,

Member of the Venice Commission on behalf of Ukraine

This year, 2022, Latvia celebrates the Centennial of its Constitution as the Fundamental Law of the Independent Republic and Democratic State.

My country, Ukraine, might could also have celebrated a similar centenary – of the Constitution of Ukraine People’s Republic adopted in April 1918 by the Ukrainian Central Rada, at that time acting as the Parliament of Ukraine. However, russian[1]*** bolshevik military aggression against Independent Ukraine drowned Ukrainian National Revolution of 1917-1921 and Ukraine in blood. As a result, after almost three centuries as a colony under russian tsarism, Ukraine was further colonized by russian communist totalitarianism.

After the fall of the russian empire, Ukrainians could not defend their statehood as they were not supported geopolitically. At the beginning of 1918, to defend itself from the bolsheviks, the Ukrainian movement entered an alliance with Germany. However, Germany lost the First World War and the Ukrainians found themselves in the camp of the defeated. In one sense, if the Germans had won in 1918, then the Ukrainian state may have stood, and we could now celebrate not its 30th anniversary, but its Centennial[2].

Unique among European nations, Ukraine has a tradition of more than one thousand years of state-building. Yet it only became independent in 1991, finally shedding 350 years of colonial servitude. At that time, we assumed that it had become free forever...

It would appear almost unimaginable to think that the very existence of an independent,

democratic, Western-oriented-values Ukraine would be completely unacceptable for the ruler of the Kremlin. In fact, it is regarded as fully incompatible with the aims and purposes of Moscow’s fascist-type empire.

The Ukrainian nation has been fighting for its independence since February 2014 when Moscow invaded Crimea and part of the Donbas. Today, everyone in Ukraine lives under the permanent danger that a russian rocket or bomb can kill you at any moment and at any place. Everyone can see how the aggressor-state is destroying Ukrainian cities and villages day and night killing thousands of civilians, including children and elderly people. Today Moscow’s neobolsheviks practice the most disgusting practices of the Nazi and Communist totalitarian regimes, treating the Ukrainians desperately defending their freedom and their identity, as sub-humans.

Regarding Ukraine, it is more than evident that the strategy of the Muscovites remains the same as it was a century ago, at the time when the Constitution of Independent and Democratic Republic Latvia emerged: to destroy the Ukrainian State, to eradicate Ukrainians as an original ethnos, and to erase Ukraine from the map of the world.

Under these circumstances, the ideals of human rights, of the rule of law and of democracy are very far from the realities of life today in my country. Indeed, the question of the very existence of the Ukrainian people and Ukrainian statehood is at stake. The Muscovite strategy is about depriving Ukrainians of their right to life, to exist as a nation, and about killing Ukrainians just because they are

Ukrainians. In short, we are witnessing a genocide against the Ukrainian nation.

Nevertheless, at the forum dedicated directly to two anniversaries of Latvian constitutionalism, definitely, we are going to deliberate about democracy, human rights and the rule of law.

Let me start with shedding a light on specific feature of the Ukrainian people, but about which there is little knowledge in other countries. Especially, since this characteristic differentiates my nation from our neighbor to the Northern East.

At the start of the 18th century, the previously free *Cosaticam gentem* (the Kozak (i.e., Ukrainian) people) organized into the Kozak republic, had lost its liberty and has been subjected to absolute *Moscovitico Imperio* already for seven decades. We can find a unique document for our legal and political heritage dated as of 1710. Its short title in Latin is *Pacta et Constitutiones legum libertatumque Exercitus Zaporoviensis* (“Agreements and Resolutions on the Rights and Liberties of the Zaporozhian Host”). In the Ukrainian legal and political culture, the document is widely known as *The Constitution of Pylyp Orlyk of 1710*. This document predates both the American Declaration of Independence of 1776 and the Constitution of 1787, as well as the French Declaration of the Rights of Man and Citizen of 1789. However, the philosophy and political goals set out in the Ukrainian document has a close affinity with them. Moreover, by its origin and nature, it is similar to *Magna Carta 1215*. The affinity or similarity of the Ukrainian *Pacta et Constitutiones 1710* to the significant acts of political and legal developments in Medieval England and in the America and France of the Enlightenment allows us to treat the Ukrainian document as the national origins of Ukrainian constitutionalism.

The preamble of the Ukrainian document clearly speaks about its twofold tasks and goals.

On the one hand, Pylyp Orlyk, the newly-elected Hetman (Leader) of the Zaporozhian Host took upon himself the duty to liberate *gentem antiquamque Cosaticam* (“ancient Kozak people”) from the external despotic power, e.g. *iugo Moscorum* (“the Muscovite yoke”). In this respect, the Ukrainian document is very close to the spirit and ideology of the American Declaration of Independence 1776.

On the other hand, another task of prime importance was to free the Kozak people as well from domestic tyranny insofar as in the past several Hetmans had been despotic rulers and usurped power acting under the principle: *SIC VOLO, SIC IUBEO* (“My wish is my command”). However, Pylyp Orlyk, while working on the document, noted that “the Kozak people were always speaking out against autocracy”[3]. Since “the Rule of Man was not inherent in the Motherland and in the Zaporozhian Host”[4] and the despotic way of ruling by some Hetmans in the past has led, in particular, “to violation of rights and liberties” [5], the document was concluded to prevent abuse of power in the future. So, this, the second side of the document’s purpose – aiming to curb the unfettered power of one-man rule – makes the document similar not only to the French Declaration of the Rights of Man and Citizen, but to the *Magna Carta* as well.

Another feature that makes the Ukrainian *Pacta et Constitutiones 1710* similar to the English *Magna Carta 1215* is its legal nature. Both documents are Charters concluded by the two parties when on one side was a despotic Ruler having unlimited powers and on the side were those who defended their liberties against despotism of the Ruler thereby rejecting the Rule of Man. In such a manner, our predecessors have opted for limited government. Moreover, such elementary characteristics of democracy as the free election of a Hetman, separation of powers between a quasi-parliament, a quasi-executive and judiciary are present in the document as well.

In general, the Ukrainian *Pacta et Constitutiones 1710* contained in nascent form the conceptual elements of the three ideologies which prevailed in the course of the American and the French revolutions in the second half of the 18th century: 1) liberalism; 2) republicanism; 3) and Christianity.

Thus, this national legal document of 1710 is the conceptual origin of the Ukrainian constitutional tradition, being the forerunner of the acceptance several centuries later by our national culture of the Western values, namely democracy, human rights, and the Rule of Law.

Unfortunately, this majestic memorial document of Ukrainian law dating back to the

beginning of the XVIII century did not become a legally binding act. Nevertheless, it became a constitutional program for future generations and a magisterial act for all Ukrainian people directing them to achieve the main goal that has not changed since those times – “to liberate our Motherland from yoke of Muscovite slavery”[6].

Only in 1991, was the goal achieved.

However, it would be a few years after independence was proclaimed that Ukraine would adopt a new democratic Constitution. The pro-communist (pro-Kremlin) majority in the Rada preferred to use the old socialist version dated as of 1978 and proclaiming “All the power – to the Soviets!” Therefore, in 1994, an acute political crisis erupted between President Leonid Kuchma and the Verkhovna Rada. It was of the same nature as the situation in 1993 in Moscow that resulted in firing on “the Red Duma” from tanks on president Yeltsin’s order. Under threat was not only just and emerging democracy in a post-authoritarian society, but the very existence of the independent Ukrainian state. Fortunately, Kyiv avoided the military resolution of the conflict between “the Red Rada” and the newly elected President, who favored market economy reforms. The solution was quite extraordinary. It was peaceful and done in democratic way: in June 1995, the conflicting parties reached a Constitutional Agreement. The Venice Commission called it “an unusual step”, regarding the document itself “as an interim Constitution”[7].

Thus, Ukrainian constitutionalism began to acquire its national identity through a civilized legal way of solving the crisis. Two fundamental characteristics mark this document: first, the appearance of separation of powers as a principle of constitutional order; second, within the year a new Constitution of Ukraine had to be approved. And thanks to this national experience, Ukraine in the same year, 1995, even without the adoption of a new democratic constitution, obtained membership in the Council of Europe, which was an exception for this Organization.

Luckily, the both parties to the political conflict adhered to the Constitutional Agreement, making it possible to adopt a new Constitution on June 28, 1996. Its adoption was accompanied by a bitter

political confrontation between the Rada and the President in an attempt by each side to retain as much of their powers as possible – President Kuchma tried to get approval for his own “Russian-style” Constitution through a manipulative referendum in the same way as Lukashenko did in Belarus and Nazarbayev in Kazakhstan.

Thus, Ukraine appeared to be the last among all the post-Soviet republics to adopt its new Fundamental Law. Other than the Baltic states, Ukraine was unique among post-Soviet countries in adopting a constitution under which the preponderance of constitutional authority did not rest with the President. The new Ukrainian Constitution was a display of a fundamental progressive step forward in the transition of Ukraine from totalitarianism to democracy and a state governed by the Rule of Law. The document not only manifested a major post-socialist constitutional change, but demonstrated post-colonial development as well.

The Kremlin evaluated the 1996 Ukrainian Constitution according to its traditional imperialistic view: Moscow was never ready to acknowledge Ukraine as a true state[8]. But since Ukraine still existed as an independent state, the Kremlin determined that the 1996 Constitution of Ukraine contains two defining elements that were contrary to Moscow’s strategic goals. One of them is a unitary form of territorial organization of Ukraine (Article 2). The second is the status of the Ukrainian language as the only state language (Article 10). Therefore, as long as the 1996 Constitution remained in force, the Kremlin made maximum efforts to achieve both the federalization of Ukraine and the Russian language becoming the second state language in Ukraine. The Kremlin was sure that if this was achieved, Ukraine as a state would collapse. That would be a way to turn Ukraine into a state along the model of Belarus.

All these Kremlin plans failed. Accordingly, we faced a result in the form of Russia’s military invasion of Ukraine beginning in February 2014 and continuing in February 2022. This demonstrates how, having undermined the international rules-based order, Moscow’s post-imperial nostalgia and identity poses a danger to global security.

Yet, the European view on the 1996 Constitution was a different angle. The Venice Commission had followed closely for several years the constitutional process in post-socialist Ukraine and helped to draft the new Constitution while assisting to enshrine in it the values and principles of a constitutional democracy. It looked at the adopted document with considerable optimism. The Commission recognized that “the adoption of the new Ukrainian Constitution on 28 June 1996 was a major event in the sphere of European constitutional law”[9]. In particular, the Commission noted that “the principles of the Rule of Law are well reflected in the text” and “checks and balances are present which should prevent recourse to authoritarian solutions”. In addition, it also underlined that “the important role of the Constitutional Court should contribute to the establishment of a democratic culture in Ukraine”[10].

In general, “despite its shortcomings from a legal point of view”, the adoption of the Constitution in 1996 was seen by the Venice Commission as “an important step in the establishment of the country’s basic institutional setup and the character of the new state”[11].

In this regard, we may say that the 1996 Constitution, indeed replaced the principle of the concentration of power, characterizing the communist regime, with the principle of separation of powers and a system of checks and balances, characterizing a democracy. On the other hand, the text included some hidden risks for democracy since, as the Venice Commission has noticed, “it established a strong executive under the leadership of a powerful President”[12]. Moreover, “a powerful President” was operating within the executive simultaneously with the Cabinet of Ministers. This resulted not only in a dualism within the executive itself, but in a “supra-presidential” model of government in general. In the view of the Venice Commission, the 1996 Constitution resulted in “a concentration of powers in the hands of the President and in a constant legislative-executive confrontation.”[13] Further, “the text of the 1996 Constitution did not, taking into account realities in Ukraine, provide for sufficient checks and balances and that there was a risk of authoritarian presidential system”[14].

Therefore, the Constitution awaited its practical application through the special role assigned to the Constitutional Court. The Venice Commission, in its opinions, often recalls, “the importance of the role of constitutional courts in putting into practice democracy, the rule of law and the protection of human rights”[15].

During all the years the 1996 Constitution was in force, virtually each of the five Presidents attempted to change the Constitution to his own advantage or to act not in complete compliance with it for the same purpose. Each time the Constitutional Court had to come to the fore to resolve the question of whether the actions of this or that President constituted a threat to democracy.

The start was given during the second term of office of President Kuchma when it became obvious that he had opted for semi-autocratic rule. The first serious threat emerged when, on 15 January 2000, he made a second attempt to play with the rules having announced a six-point national referendum allegedly “on popular initiative”. His primary aim was to unconstitutionally use the referendum to adopt a new Constitution by a new referendum, thus replacing the democratically adopted 1996 Constitution. In this way, he hoped to install the same constitutional model of government that already existed in Russia, Belarus or Kazakhstan. The political evolution of Ukraine was at that time on a similar trajectory to that of Belarus during the constitutional crisis of 1996, which led to the submission of the country to autocratic and finally to dictatorial presidential rule.

The Constitutional Court of Ukraine, in its ruling on 27 March 2000 struck out two of the six planned questions for the referendum (Nos. 1 and 6) having found them unconstitutional[16]. Thus, on the one hand, the Court prevented the dissolution of the then-legitimate Rada, as well as rejecting any future attempt of the President to dissolve the Parliament by means of a referendum (the subject matter of Question No. 1). Further, the Court rejected the President’s plan to replace the 1996 Constitution with an entirely new Constitution by means of referendum (the subject matter of Question No. 6). Had the Court held otherwise, the President would have been able to unilaterally put forward a draft of the new Constitution, bypassing

the procedure established by the 1996 Constitution (Chapter XIII) under which the involvement of the Rada into the constitutional process is obligatory. By rejecting Kuchma's scheme, the Court ensured that in the future Ukraine could avoid developments like those that had occurred in Belarus and Kazakhstan, where referenda were used as instruments to excessively strengthen the President's powers[17]. (The CCU firmly stands on the position that if some day it goes about the adoption of entirely new Constitution for Ukraine by the people at referendum, nevertheless this cannot be done directly, e.g. bypassing the Rada, as far as Chapter XIII of the 1996 Constitution in force prescribes the participation of the Rada in this process mandatory[18].)

Three years later, in 2003, quite a strange initiative to amend the Constitution came forward from MPs who proposed to extend the powers of the Parliament by empowering the Rada with the competence to define its own powers not only in the Constitution, but in ordinary laws as well. The Constitutional Court has rejected this option, having found it incompatible with the principle of division of powers enshrined in Article 6 of the Constitution[19]. In a number of decisions, the CCU clearly indicated that the powers of the Parliament, as well as those of the President, are exhaustively defined in the Constitution that makes it impossible to pass ordinary laws to expand the scope of powers of these institutions[20].

These were two concrete and demonstrative examples of positive solutions to prevent threats to democracy at the initial stage of constitutional consolidation in Ukraine which were institutionally made by the CCU.

The rule of President Kuchma, prone to autocracy, ended with an acute political crisis that arose at the end of 2004 after regular but initially falsified presidential elections, in which the pro-Western candidate Viktor Yushenko, and not the pro-Moscow Viktor Yanukovich, finally emerged the winner. The events are known as the 2004 Orange Revolution and they did not allow an autocratic regime to take root in Ukraine at that time. However, pro-Moscow forces firmly embedded in the Ukrainian political soil, being frightened by the perspective of a pro-Western

president coming to power under the 1996 Constitutional, managed to perform constitutional changes. The 2004 constitutional amendment provided for transforming the Ukrainian political system from a presidential-parliamentary system to a more parliamentary one, thereby essentially weakening the powers of the President.

In the next presidential elections in February 2010, the pro-Moscow Yanukovich became the President. Consequently, the period of 2010–2014 was marked by creeping personalist rule (“the Rule of Man”) where power was concentrated in the hands of a President who totally controlled the Parliament and Judiciary. This led to subsequent mass protests against him in 2013-2014 known as the Revolution of Dignity or simply, the Maidan. It can be said that the authoritarian presidential system transformed from “a risk” as predicted by the Venice Commission[21] into a practical reality.

No matter how bitter it is to talk about, the truth is that the Court itself also contributed to Leviathan's return to Ukraine in those years. To be even more precise, the Constitutional Court itself played a key role in giving the green light to curtail democracy and open the window for creeping autocracy. On 30 September 2010, the Court ruled all the 2004 constitutional amendments to be invalid and by its own judgment reinstated the pre-existing legal contents of the 1996 Constitution.[22] This decision, in effect, opened the way to a concentration of powers in the hands of the President. The ruling was the response to an application to the CCU in July 2010, i.e., almost immediately after the presidential elections, by a majority of MPs (controlled by President Yanukovich) to recognize the 2004 constitutional amendment as non-conforming to the Constitution.

In this regard, the Venice Commission found “highly unusual that far-reaching constitutional amendments, including the change of the political system of the country – from a parliamentary system to a [presidential-parliamentary] one – are declared unconstitutional by a decision of the Constitutional Court after a period of 6 years. As Constitutional Courts are bound by the Constitution and do not stand above it, such decisions raise important questions of democratic legitimacy and the rule of law. It is clear that a change of the political system

of a country based on a ruling of a constitutional court does not enjoy the legitimacy [...]”[23].

This is an eloquent example of a failure to prevent threats to democracy in a democratic way. That failure, on the one hand, confirmed the foresight of the Venice Commission previous conclusion that “the strengthening of the powers of the President can become an obstacle for building genuine democratic structures and may eventually lead to an excessively authoritarian system”[24]. On the one hand, it appeared to be very costly for Ukrainian democracy and the people as far as “an excessively authoritarian system” led by Yanukovich was actually established in Ukraine by the end of 2013. It was even legalized soon thereafter by the Parliament when on January 16, 2014, the Rada (grossly violating legislative procedure), adopted a package of acts abolishing a number of fundamental rights and freedoms, and the President promulgated them immediately the next day. Society gave this package of laws the name “dictatorship laws of January 2014”. By their content, these were norms borrowed from Russian legislation and some provisions were even stricter than the Russian ones. (It is entirely plausible that they were written in the Kremlin and implemented in Ukraine by its servants.) The package was aimed primarily at preventing peaceful protests of citizens against the authoritarian regime of Yanukovich and to strengthen his repressive machine.

Despite all this, protests still took place. And they were massive. They are known as the Revolution of Dignity. And there were victims. More than 100 people were killed and became known as the “Heavenly Hundred”[25].

It was only thanks to the Revolution of Dignity and to the sacrifice of the Heavenly Hundred that Ukraine’s democratic prospects were preserved. Unfortunately, it was not a case of preventing threats to democracy in a democratic way through institutional mechanisms. It was instead a case of preventing threats to democracy at the cost of human lives, when citizens themselves had no choice but resort to resolute protest against tyranny.

However, there may not have been a need for the Revolution of Dignity, just as there would not have been the need to lose lives, if the CCU had not opened the way for threats to democracy four years

before with its Judgment of September 30, 2010. Or if the entire Ukrainian political establishment, in general, had properly appreciated the formula of the Preamble of the Universal Declaration of Human Rights:

“[...] it is essential, if man is not to be compelled to have recourse, as a last resort, to rebellion against tyranny and oppression, that human rights should be protected by the rule of law”[26].

In the period of the authoritarian presidential rule of Yanukovich, there was another attempt to replace the 1996 Constitution with a totally new one using a national referendum but bypassing the procedure established by Chapter XIII of the Constitution (the first attempt was during the Kuchma’s rule when he announced his own “referendum on people’s initiative”[27]).

On 6 November, 2012, the Rada for this purpose passed an ordinary law (No. 5475-VI) which provided for such an opportunity. Fortunately, the regime of Yanukovich did not take advantage of it. And six years later, the real threat to democracy in terms of this ordinary law was eliminated due to the contribution of the Constitutional Court when it found the aim of the law illegitimate and the law itself totally unconstitutional. It stated some rather important constitutional positions, in particular, that:

“The people, while possessing the sovereign prerogative regarding the exercise of constituent power, at the same time is within the limits defined by the Constitution regarding the order of its exercise”;

“The Constitution, being the result of the exercise of the constituent power by the people, by establishing the order of amendments to it, determines the procedural limits for the exercise of power by the people themselves”[28].

The Constitutional Court also performed its mission as the guarantor of democracy by finding unconstitutional the exclusion of parliamentary candidates from the election list in the national multi-member constituency after the tabulation of the results. (Such an option became possible when the Rada amended, in 2016, the Law on elections of People’s Deputies of Ukraine.) In this regard, the Court stated, in particular, that such an exclusion “is incompatible with the principles of people’s power, free elections and democratic state”[29].

After presidential elections in 2019, the newly-elected President initiated seven amendments to the Constitution, thus making them subject to judicial review.

One of the proposed amendments was to empower the people with legislative initiative, i.e., to expand the list of the existing subjects of legislative initiative (according to Article 93 of the Constitution: the President, MPs, the Cabinet) with a new subject, namely, “the people”. The Constitutional Court was critical of such a proposal and made a number of reservations given that such an amendment “may lead to human rights violations under certain conditions” and the very notion “the people” required clear qualification[30].

The idea of another constitutional amendment was to install “the Parliamentary control of adherence to the Constitution and the laws of Ukraine in certain areas which will be performed by the Commissioners appointed by the Verkhovna Rada and the legal status of whom will be defined by the laws”. The Constitutional Court has found such a proposal incompatible with the principles and the requirements of the Constitution, in particular, in light of the principles of separation of powers, the rule of law and human rights. On this ground, the Court rejected the proposed amendment[31].

The President’s other constitutional amendments were proposals to expand the President’s powers enlisted in Article 106 of the Constitution. It was proposed that the President of Ukraine should, in particular, “create independent regulatory organs, the National Anti-corruption Bureau; appoint and dismiss the Director of the National Anti-corruption Bureau and the Director of the State Investigative Bureau”. The Constitutional Court has also rejected this amendment on the grounds that:

“Such expansion of the powers of the President of Ukraine will result in a redistribution of powers between the President of Ukraine and the Cabinet of Ministers of Ukraine, which will cause an imbalance in the existing system of checks and balances in the mechanism of exercising state power in Ukraine and the endowment of the President of Ukraine with functions and powers that are not typical for him, which may lead to a gradual and veiled changes in the balance of power”[32].

In this case, the Court was guided by the general rule that an imbalance in the system of checks and balances inevitably constitutes a threat to human rights and fundamental freedoms and thereby to democracy itself.

Another presidential initiative among others was an amendment expanding the grounds for early termination of the powers of MPs contained in Article 81 of the Constitution. As was mentioned in an Explanatory Note, “strengthening of parliamentary discipline” was the aim. One of the grounds for the loss of a deputy’s mandate in the draft Amendment was the departure of a deputy from the parliamentary faction of the political party (a block of parties) on the lists of which a deputy elected. The Constitutional Court found this ground to be incompatible with the traditions and principles of liberal and pluralistic democracy. In its essence this constituted an imperative mandate, which was in contradiction to European standards of representative democracy. Therefore, the Court rejected the amendment as a whole, considering it to lead to the violation of human rights and fundamental freedoms, and not in compliance with Article 157 of the Constitution[33].

In total, out of seven initiatives of the President to amend the Constitution put forward by him immediately after his election, the Constitutional Court rejected four of them, considering their implementation as the threats to democracy.

This case in Ukrainian constitutional development is not an ordinary one. It demonstrates the maturing of the Constitutional Court and the adherence to Western values as compared to the period before the Revolution of Dignity. To a large extent, this became possible thanks to the essential constitutional reform of 2016. This marked a major victory for the institutionalization of the independence of the Court making it compliant with almost all EU Rule of Law requirements.

The success of the 2016 constitutional reform itself as well as Ukraine’s other achievements in promoting Western values in the country would not have been possible without the long-term and fruitful support of the Venice Commission. Indeed, it is difficult to imagine Ukraine as the

dynamic democracy that it is today without the Commission's steely assessments of its progress, keeping the country on a "straight and narrow" democratic path. There is no doubt in my mind that it was the guidance of the Venice Commission that helped shape Ukraine's modern constitutional development according to the patterns of Western democratic values. The influence of the Venice Commission in guiding, educating and cajoling Ukraine into the institutionalization of democracy, the Rule of Law and human rights has had a profound impact on Ukraine's unalterable integration into the European family of democratic nations and traditions. In effect, the Commission became the backbone of the Ukrainian legal system.

The path taken by Ukraine with the support of the Venice Commission since the adoption of the 1996 Constitution^[34] was accompanying by repeated attempts both by external forces and their internal allies in Ukraine, to turn Ukraine away from the European vector of development, and a number of the examples given above prove that. And, in the end, it allowed Ukraine to achieve, albeit an intermediate but significant goal – to obtain the status of a candidate country for membership of the EU (as it follows from the decision of the European Council adopted on the basis of the Opinion of the European Commission dated June 17, 2022^[35]).

A quarter-century of practice and two attempts during the rule of Kuchma and Yanukovich to undermine the constitutional structure of the state, have proven that in Ukraine, the authoritarian model not only does not take root, but that it cannot work.

Now let us look into the future. The future, when Ukraine will defeat its cursed enemy, the Muscovites, and will win the battle for freedom. For salvation from invasion by a neighboring dictator. For the right to choose our own path. For the right to live as a European country. For the right to be part of the civilized Western world.

Can we now be sure that the political class who will take power in that future will not be tempted by authoritarianism? Even of a "light" variety?

Instead of answering this question, I would like to make a remark: we must be vigilant – so that after Ukraine defeats the external monster, a

domestic Leviathan does not take up residence in the home of Free and Independent Ukraine.

[1]** Here and further the words russian and russia are put with a lowercase letter, which should not be taken as a spelling error, but as a matter of principle for the author (my own remark. – S.H.).

[2] See Yaroslav Hrytsak. Radical reforms are a prerequisite for Ukraine's victory and its transformation into a "Central European tiger". URL.: <http://www.pravda.com.ua/columns/2022/08/12/7362980/> [In Ukrainian].

[3] See Pritsak O. The Pylyp Orlyk Constitution: The First Constitution of Ukraine by Pylyp Orlyk, 1710. – Kyiv: Veselka, 1994. P. 4 (In Ukrainian).

[4] See Chapter VI of the Pacta et Constitutiones ... 1710.

[5] Ibidem.

[6] See Chapter I of the Pacta et Constitutiones ... 1710.

[7] See CDL-INF (95) 2, § 1.

[8] Putin has long declared that Ukraine has never existed as an independent country, in particular, as early as 2008 he said that Ukraine is "not even a state" and just before invasion, in February 2022, he argued that "modern Ukraine was entirely and fully created by Russia". See: Tanisha M. Fasal. The Return of Conquest? Why the Future of Global Order Hinges on Ukraine. In: Foreign Affairs, May/June 2022.

[9] See European Commission for Democracy through Law, Annual Report of Activities for 1996. Strasbourg, 1997.

[10] See CDL-INF (97) 2, Conclusions.

[11] See CDL-AD (2010) 044, § 8.

[12] See CDL-INF (97) 2, Conclusions.

[13] See CDL-AD (2010) 044, § 12.

[14] See CDL-AD (2010) 044, § 69.

[15] See, in particular, CDL-AD (2010) 044, § 52.

[16] CCU Judgment No. 3-rp/2000 of 27 March 2000.

[17] For some more on this issue see: Serhiy Holovaty. Ukraine in Transition: From Newly Emerged Democracy towards Autocracy? In: Review of Central and East European Law Volume 26, No. 3, 2000. P. 299–309.

[18] See CCU Judgment No. 6-rp/2008 of 16 April 2008.

- [19] CCU Opinion No. 3-v/2003 of 30 October 2003.
- [20] See CCU Judgment No. 7-rp/2003 of 10 April 2003; CCU Judgment No. 9-rp/2004 of 7 April 2004; CCU Judgment No. 21-rp/2008 of 8 October 2008; CCU Judgment No. 32-rp/2009 of 17 December 2009.
- [21] See footnote 14 above.
- [22] CCU Judgment No. 20-rp/2010 of 30 September 2010.
- [23] See CDL-AD (2020) 044, §§ 35–37.
- [24] Ibidem, § 64.
- [25] “Heavenly Hundred” is a symbolic collective name of the dead protesters during the Revolution of Dignity which is also called Euromaidan.
- [26] Universal Declaration of Human Rights (1948). Preamble.
- [27] See footnote 18 above.
- [28] See CCU Judgment No. 4-r/2018 as of 26 April 2018.
- [29] See CCU Judgment No. 3-r/2017 as of 21 December 2017.
- [30] See CCU Opinion No. 5-v/2019 as of 13 November 2019.
- [31] See CCU Opinion No. 6-v/2019 as of 20 November 2019.
- [32] See CCU Opinion No. 7-v/2019 as of 16 December 2019.
- [33] See CCU Opinion No. 9-v/2019 as of 26 December 2019.
- [34] More on the contribution of the Venice Commission to the transformations in Ukraine see: Serhiy Holovaty. Backbone of the Rule of Law: The Decisive Contribution of the Venice Commission in Ukraine. In: Venice Commission. Thirty Years of Quest for Democracy through Law: 1990–2020. – Lund: Juristförlaget i Lund, 2020. – P. 339–364.
- [35] See Opinion on Ukraine’s application for membership of the European Union, European Commission, Brussels, 17.6.2022 COM(2022) 407 final. URL: https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/opinion-ukraines-application-membership-european-union_en (*Офіційний вебсайт Конституційного суду України* (<https://ccu.gov.ua/publikaciya/dopovidvo-golovy-konstytuciynogo-sudu-ukrayiny-sergiya-golovatego-na-mizhnarodniy-0>)). – 2022. – 15-16.09).

Гришко В., Прокопенко С. – Фондація DEJURE

МЕХАНІЗМИ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ СПРАВ ПРО ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ: ДОСВІД ІНОЗЕМНИХ КРАЇН

Агресія Російської Федерації проти України вже принесла безліч руйнувань та численні жертви серед цивільного населення. Щодня російські солдати та їхні керівництва вчиняють численні воєнні злочини, серйозно порушуючи норми міжнародного гуманітарного права та права прав людини. Такі діяння не повинні залишитися непокараними, оскільки вони посягають на найважливіші людські та цивілізаційні цінності. Україні не «пощастило» поповнити список країн, яким доводилось проходити через виклик повномасштабної війни, а відтак і здійснювати право суддя над тими злочинами, які вчиняються в контексті збройного конфлікту. Досвід цих країн показує, що покарати воєнних злочинців – це далеко не легке завдання, з яким не завжди

національні механізми держави можуть впоратись без допомоги з боку міжнародної спільноти, громадянського суспільства тощо.

Наше дослідження має на меті проаналізувати досвід країн, які зіштовхнулися з проблемою притягнення до відповідальності винних за вчинення воєнних злочинів.

Такий аналіз дозволить виокремити проблеми, з якими зіштовхнулася їх національна судова система під час розгляду справ щодо воєнних злочинів, а також ті кроки та дії, які допомогли країнам їх подолати та забезпечити ефективну модель судочинства або ж навпаки перешкождали цьому.

Цей досвід можна врахувати для пошуку оптимальної для України моделі судочинства. Перед нашою державою уже стоїть серйозний

виклик розслідувати та притягнути до відповідальності за ті злочини та звірства, які РФ вчиняє від початку повномасштабної війни. Станом на початок серпня 2022 року Україна розслідує близько 25 тисяч кримінальних справ про воєнні злочини, у яких підозрюють російських військових. І українцям варто усвідомлювати, що забезпечення належного розслідування та здійснення правосуддя – це насамперед наше завдання, а міжнародні інституції можуть виступати лише додатковим (допоміжним) інструментом.

Наприклад, Міжнародний кримінальний суд (МКС), який уже відкрив провадження щодо ситуації в Україні, зможе розглянути лише невелику частину всього масиву цих кримінальних справ. Як і попередні міжнародні трибунали, які були створені до МКС, він може зосередитись лише на тих справах, які стосуються найвищих військових чи політичних посадовців. А тому саме на національній системі лежить основний тягар кримінального переслідування винних у воєнних злочинах і забезпечення дотримання прав обвинувачених та потерпілих на справедливий суд.

МЕТОДОЛОГІЯ

Враховуючи, що Україна належить до континентальної (романо-германської) правової сім'ї, вважали за доцільне дослідити відповідні європейські механізми для розгляду воєнних злочинів. Відтак, наше дослідження зосереджується на механізмах, що були створені в державах колишньої Югославії (Сербія, Хорватія, Боснія і Герцеговина, Косово), а також в Грузії. Окрім цього, ми дослідили три різні підходи до розгляду воєнних злочинів з інших континентів: продовження розгляду воєнних злочинів звичайними судами (Демократична Республіка Конго), створення окремої спеціалізованої палати у Вищому суді країни (Уганда) та створення окремого суду (Колумбія, Трибунал за мир). У світі розроблялися проекти та створювалися механізми притягнення до відповідальності за воєнні злочини й в інших державах. Більшість з них, проте, мають схожу компетенцію та структуру до тих механізмів, які ми розглядаємо у нинішньому дослідженні.

Аналізуючи кожен з механізмів, ми звертаємо увагу на контекст збройного конфлікту, порядок створення механізму, нормативно-правову базу, структуру механізму та ефективність і результат роботи (зокрема, кількість розглянутих справ та винесених судових рішень).

Такий підхід дозволить нам виокремити основні переваги й недоліки кожного механізму, а також з акцентувати на труднощах притягнення до відповідальності за воєнні злочини на національному рівні.

AD-НОС ТРИБУНАЛ ДЛЯ КРАЇН КОЛИШНЬОЇ ЮГОСЛАВІЇ І ЙОГО СПАДЩИНА

Розпочати дослідження вважаємо за необхідне з короткого огляду основних досягнень та правової спадщини Міжнародного трибуналу для судового переслідування осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, вчинені на території колишньої Югославії з 1991 року (далі – МТКЮ), оскільки саме цей міжнародний судовий орган першим розпочав розглядати, зокрема, воєнні злочини, вчинені в контексті збройного конфлікту на території Європи (Балкани) з часів Другої світової війни, та саме його практика стала визначальною для подальшого формування національних систем та механізмів для продовження розслідувань.

Під час збройного протистояння в 1990-х – на початку 2000-х років територія колишньої Югославії стала місцем вчинення численних воєнних злочинів та злочинів проти людяності. Враховуючи відсутність спроможностей національних держав, які постали після розпаду Югославії, виявляти, розслідувати та притягнути винних у вчиненні, зокрема, воєнних злочинів до відповідальності, Рада Безпеки Організації Об'єднаних Націй на своєму 3217-му засіданні, 25 травня 1993 року, проголосувала за прийняття Резолюції №827¹ про створення спеціального міжнародного трибуналу.

¹ Резолюція 827 (1993), ухвалена Радою Безпеки на її 3217-му засіданні, 25 травня 1993 року <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_d66#Text>

Згідно зі Статутом МТКЮ², його завданням стало судове переслідування осіб, які відповідальні за серйозні порушення норм міжнародного гуманітарного права (серйозні порушення Женевських конвенцій 1949 року – стаття 2, порушення законів чи звичаїв війни – стаття 3, геноцид – стаття 4, злочини проти людяності – стаття 5). Статут наділяв МТКЮ паралельною юрисдикцією щодо судового переслідування осіб (primary concurrent jurisdiction), хоча юрисдикція Трибуналу мала пріоритет над національними судами. А тому МТКЮ мав право на будь-якому етапі розслідування втрутитись у судовий розгляд та вимагати від національних судів передати справу на розгляд до Трибуналу.

Як засвідчила практика, Трибунал зосередився на розгляді злочинів, вчинених воєначальниками та політичними діячами високого рівня, а справи меншої складності, що стосувалися обвинувачених – керівників середніх та нижчих рівнів управління – передавали у провадження національним органам розслідування та судам.

Після завершення роботи МТКЮ у грудні 2017 року, дві незавершені справи було передано “правонаступнику” Трибуналу – Міжнародному залишковому механізму для кримінальних трибуналів (МЗМКТ) для продовження розгляду кримінального обвинувачення проти двох політичних і військових лідерів боснійських сербів – Радована Караджича і Ратко Младича. Окрім того, ще 13 справ було передано до національних судів держав-учасниць Статуту МТКЮ.

Країнам-учасницям колишньої Югославії для продовження розслідування воєнних злочинів на національних рівнях довелося проводити відповідні реформи та вносити конкретні зміни до своїх конституцій та внутрішнього законодавства. Зважаючи на особливий характер воєнних злочинів, їх значну небезпеку та широкий масштаб вчинення, кожна з розглянутих нижче держав або створювала

окремі спеціалізовані органи, або наділяла уже існуючі додатковими розширеними повноваженнями, щоб забезпечити притягнення винних до відповідальності.

Механізми (моделі) розслідування справ про воєнні злочини, які використовувались ними, значно різняться між собою, навіть якщо ці країни географічно межують між собою, об’єднані спільним історичним та культурним минулим.

СЕРБІЯ: СТВОРЕННЯ СПЕЦІАЛЬНОЇ ПРОКУРАТУРИ ТА СПЕЦІАЛЬНОЇ СУДОВОЇ ПАЛАТИ В СТРУКТУРІ ВЕРХОВНОГО СУДУ

Після війни на території колишньої Югославії національна судова система Сербії не показала особливих результатів у притягненні воєнних злочинців до відповідальності. Хоча до 2003 року Міністерство внутрішніх справ Сербії зібрало матеріали про декілька сотень злочинних діянь, лише невелика кількість розслідувань були розпочаті, і всього 7 справ дійшли до суду³.

У 2003 році на підставі Закону “Про організацію та повноваження державних органів у розслідуванні воєнних злочинів”⁴ у Сербії було створено Судову палату з розслідування воєнних злочинів при Окружному суді Белграда⁵ та Офіс прокурора з розслідування воєнних

³ Вибір заради справедливості. Посібник зі створення механізмів притягнення до відповідальності за найтяжчі злочини. Том 2, стор. 489 <https://www.irf.ua/wp-content/uploads/2020/06/tom_ii_web.pdf>.

⁴ Law “On the Organisation and Competences of the Government Authorities in War Crimes Proceedings” (Official Gazette of the Republic of Serbia No 67/2003, 135/2004, 61/2005, 101/2007 and 104/2009) <https://arhiva.mpravde.gov.rs/images/Law%20on%20the%20organisation%20and%20competences%20of%20the%20government%20authoriteis%20in%20war%20crimes%20proceedings_180411.pdf>

⁵ Articles 9-10, Law on Organization and Jurisdiction of Government Authorities in Prosecuting Perpetrators of War Crimes (Official Gazette of the Republic of Serbia, no. 67/2003), 1 July 2003 <<http://www.osce.org/serbia/18571?download=true>>

² Статут Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії, 25 травня 1993 року <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/995_711#Text>

злочинів, яким було надано повноваження розслідувати та розглядати справи про воєнні злочини. Крім того, на підставі цього Закону в системі Міністерства внутрішніх справ Сербії⁶ було створено Службу розслідування воєнних злочинів і Відділ захисту свідків, а при Вищому суді – Відділ допомоги та підтримки свідків і потерпілих.

Після проведення судової реформи у 2009 році повноваження Судової палати було передано Департаменту воєнних злочинів Вищого суду Белграда.

Статтею 3 Закону було визначено, що спеціальна прокуратура, окрема судова палата та деякі інші відповідальні органи наділяються юрисдикцією щодо “розслідування воєнних злочинів, які були скоєні на території колишньої Югославії, незалежно від громадянства винного чи потерпілого”. Предметна юрисдикція включала розслідування кримінальних правопорушень, які передбачені статтями 370-386 Кримінального кодексу Сербії, а також серйозних порушень міжнародного гуманітарного права, вчинених на території колишньої Югославії з 1 січня 1991 року (формулювання за аналогією зі Статутом МКТЮ).

Окрім цього, для подальшої гармонізації національного кримінального законодавства з відповідними міжнародними стандартами, у 2003 році Парламент вніс зміни до Кримінального кодексу Сербії. Зокрема,

Кодекс було доповнено статтями про геноцид (ст. 370), злочини проти людяності (ст. 371), воєнні злочини проти цивільного населення (ст. 372 та ст. 384), не запобігання вчиненню злочинів проти людяності та інших цінностей, що охороняються міжнародним правом (ст. 384).

Відповідні зміни до Кримінально-процесуального кодексу Сербії, які спеціально врегулювали повноваження цих органів щодо розслідування воєнних злочинів, були внесені лише у 2012 році.

Досвід Сербії “унікальний” тим, що ні внесення необхідних змін до законів, а ні створення окремих інституційних спроможностей на національному рівні не забезпечили передумов для по дальшого ефективного здійснення розслідування воєнних злочинів. Кількість розглянутих проваджень за період збройного конфлікту між 1991 та 2001 роками у Сербії залишалася надзвичайно низькою⁷. З моменту створення (1993 рік) та до закінчення роботи МКТЮ (2017 рік) Офіс прокурора у Сербії обмежувався здебільшого співпрацею з Трибуналом та наданням йому допомоги в рамках тих кримінальних справ, які знаходились у провадженні в МКТЮ⁸. Про “скромні” досягнення у розслідуванні воєнних злочинів також свідчать дані, що містяться в національних документах, зокрема недавно оприлюдненій Національній стратегії з розслідування воєнних злочинів 2021-2026⁹.

⁶ Criminal Code, Official Gazette of the RS, Nos. 85/2005, 88/2005 - corr., 107/2005 - corr., 72/2009 and 111/2009 <<https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/Mercenaries/WG/Law/Serbia/CriminalCode.pdf>>.

⁷ Amnesty International Report, Serbia, Ending impunity for crimes under international law, June 2014 <https://www.amnesty.eu/wp-content/uploads/2018/10/17062014_serbia_report.pdf>.

⁸ The Presecutorial Strategy for Investigation and Prosecution of the War Crimes in Republic of Serbia 2018-2023, p. 6 <https://www.tuzilastvorz.org.rs/public/documents/2021-06/strategija_trz_eng.pdf>.

⁹ National War Crimes Prosecution Strategy 2021–2026 <<https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:vr1QCYNauLwJ:https://www.mpravde.gov.rs/files/Working%2520text%2520-%2520National%2520war%2520crimes%2520prosecution%2520strategy.doc+&cd=1&hl=uk&ct=clnk&gl=ch>>.

Таблиця 1: Обвинувальні акти та підозри за роками

Рік	03	04	05	06	07	08	09	10	11	12	13	14
Обвинувальні акти	0	0	4	2	4	8	5	9	3	5	4	1
Підозри	0	0	14	10	17	14	25	32	5	13	4	1
Змінені обвинувальні акти		2	2	1		1	1			2		
Змінені підозри	*	*	17	5		2	1			15		

**дані з Amnesty International Report, Serbia, Ending impunity for crimes under international law*

Наявність на законодавчому рівні стратегічних документів, які б чітко регулювали роботу механізму притягнення до відповідальності за воєнні злочини та покарання злочинців, надає визначеності у роботі та є важливим фактором для ефективності такого механізму. У Сербії, проте, були відсутні будь-які такі стратегічні документи протягом

тривалого часу. Так, лише напередодні припинення роботи Трибуналу і затвердження відповідної Стратегії завершення його роботи, у лютому 2016 року уряд Сербії затвердив власну Національну стратегію розслідування воєнних злочинів¹⁰ як основний стратегічний документ, який визначав послідовні кроки в організації системи національних органів.

¹⁰ National War Crimes Prosecution Strategy, RS Official Gazette, No. 19/2016 <<http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/unifiedSearch?q>>

Таблиця 2: Нерозглянуті справи прокуратури з воєнних злочинів за роками за період 01.01.2016-31.12.2020

Рік	Стадія кримінального обвинувачення (справ/осіб)	Стадія кримінального розслідування (справ/осіб)
2016	3 справи / 13 осіб	1 справа / 1 особа
2017	9 справ / 31 особа	/
2018	5 справ / 15 осіб	/
2019	4 справи / 12 осіб	1 справа / 1 особа
2020	/	2 справи / 2 осіб
Всього:	21 справа / 71 особа	4 справи / 4 осіб

Міжнародний залишковий механізм для кримінальних трибуналів¹¹ (МЗМКТ) також продовжував розглядати справи про воєнні злочини, вчинені на території Сербії, і надавати докази та технічну підтримку місцевій спеціальній прокуратурі та відповідним судовим органам. Проте чисельні докази свідчать про те, що цій роботі перешкоджав брак ресурсів і політичний вплив¹². Показово, що Петара Йоїча (Petar Jojić) та Віріца Радетау (Vjerica Radeta), підозрюваних у вчиненні воєнних злочинів, справи яких продовжував розглядати МЗМКТ, Сербія відмовляється затримати й передати для продовження розгляду.

Отже, ситуація з низькою ефективністю розслідувань воєнних злочинів у Сербії

залишається такою ж упродовж десятиліть і насамперед це відбувається через позицію уряду, яка водночас знаходить і значну підтримку серед населення. Сербія дотримується погляду, що міжнародне правосуддя, а зокрема і МКТЮ насамперед спрямовані проти сербського населення, водночас виключаючи притягнення до відповідальності винних зі сторони інших держав. Тому відсутність політичної волі та упередженість до міжнародного правосуддя зумовили ситуацію невизначеності, коли хоча спеціальні національні органи влади для проведення розслідувань формально і було створено, але вони виявились неспроможними забезпечити належне розслідування і притягнути до відповідальності винних осіб.

Як свідчать дані моніторингу за 2020 рік¹³, кількість завершених розслідувань

¹¹ United Nations International Residual Mechanism for Criminal Tribunals <<https://www.irmct.org/en>>.

¹² Річний Звіт МЗМКТ за 2021 рік <<https://www.irmct.org/sites/default/files/documents/210731-9th-annual-report-A76248%E2%80%93S2021694-en.pdf>>.

¹³ Humanitarian Law Center, Report on War Crimes Trials in Serbia during 2020, 14 May 2021 <http://hlc-rcd.org/wp-content/uploads/2021/05/Report_on_War_Crimes_Trials_in_Serbia_during_2020.pdf>.

та пред'явлення обвинувальних вироків залишається вкрай низькою. За даними спеціальної прокуратури у 2020 році лише сімом особам було пред'явлено звинувачення, і п'ять з-поміж семи справ були передані від Офісу прокурора Боснії і Герцеговини.

Досвід Сербії демонструє, що наявність політичної волі на здійснення правосуддя може відігравати ключову роль. Так, державна влада має сама усвідомити важливість притягнення винних у вчиненні воєнних злочинів до відповідальності та сумлінно докладати зусиль задля досягнення такої мети незважаючи на етнічне походження правопорушників. Цього і бракувало Сербії – що і стало чи не основною причиною неефективності сербського механізму. Самі лише інституційні спроможності без належної підтримки з боку суспільства, державних органів, а також комплексного бачення і чіткого налагодженого механізму роботи не можуть ефективно здійснювати розслідування воєнних злочинів. Враховуючи навіть той факт, що для проведення розслідувань був створений окремий орган – спеціальна прокуратура, структурно відокремлений від інших державних органів та наділений виключними повноваженнями, такий механізм виявився недостатньо незалежним від політичного тиску і впливу з боку думки громадськості, що не підтримала правосуддя “над своїми”.

ХОРВАТІЯ: СТВОРЕННЯ СУДОВИХ ПАЛАТ ДЛЯ РОЗГЛЯДУ СПРАВ ПРО ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ ПРИ ЧОТИРЬОХ НАЙБІЛЬШИХ ОКРУЖНИХ СУДАХ

Система розслідування воєнних злочинів в Хорватії була вибудована за принципом налагодження механізму співпраці з МКС та здійснення розслідувань згідно зі стандартами міжнародного кримінального права. В березні 2001 року Хорватія підписала і ратифікувала Римський Статут МКС. В жовтні 2003 року парламент Хорватії прийняв “Закон про застосування Статуту МКС та розслідування кримінально-караних діянь, які порушують норми міжнародного права ведення війни та міжнародного гуманітарного права”¹⁴, який

визначив повноваження та статус прокуратури й судів в Хорватії.

До 2003 року правосуддя над воєнними злочинцями в основному здійснювалося в межах МКТЮ (Трибунал зосередився на розслідуванні справ тих, хто під час збройного конфлікту обіймав вищі керівні посади) та місцевих національних судах (щодо військових середнього та нижчого рангу). Щодо розгляду справ у національних судах експерти відзначили низьку кількість завершених справ та їх нездатність вирішувати справи щодо воєнних злочинів. До того ж більшість справ були ініційовані проти сербів¹⁵, що відображало вибірковий характер судових переслідувань та відсутність політичної волі щодо притягнення до відповідальності етнічних хорватів.

Відповідно до Стратегії завершення роботи МКТЮ, у 2005 році деякі справи були передані на розгляд до національних судів. Зокрема до Хорватії було передано справу проти двох генералів хорватської армії Рахіма Адемі (Rahim Ademi) та Мірко Норака (Mirko Norac)¹⁶.

Після 2003 року, саме прийняття Закону про застосування Статуту МКС та прийняття стратегічного курсу на вступ до ЄС сприяли розбудові інституційної спроможності розслідувати воєнні злочини на національному рівні. Цей Закон визначив Міністерство Юстиції Хорватії відповідальним органом за співпрацю з МКС. Крім того, у жовтні 2003 року було прийнято Закон про захист свідків, а в структурі Мін'юсту сформовано Відділ

¹⁴ Law on the Application of the Statute of the International Criminal Court and the Prosecution of Criminal Acts against the International Law of War and International Humanitarian Law <http://www.vsrh.hr/CustomPages/Static/HRV/Files/Legislation_Implementation-Statute-International-CCPCI.pdf>.

¹⁵ OSCE, Background Report: Domestic War Crime Trials 2003, 22 June 2004, p. 4, fn. 12 <www.osce.org/zagreb/33865?download=true>.

¹⁶ Amnesty International Research paper, Croatia: Behind a wall of silence: Prosecution of war crimes in Croatia, December 9, 2010 Index Number: EUR 64/003/2010, p. 10 <<https://www.amnesty.org/en/documents/eur64/003/2010/en/>>.

підтримки свідків та учасників розгляду справ про вчинення воєнних злочинів. Окрім того, на виконання вимог Закону у 2004 році Парламент також вніс відповідні зміни до Кримінального кодексу, згідно з якими норми Римського Статуту були повністю інкорпоровані в національне законодавство.

Важливою новелою Закону стало також те, що він передбачав створення чотирьох нових палат в окружних судах найбільших регіонів: Загребу, Осієку, Рієці та Спліті (стаття 12), які були наділені спеціальною юрисдикцією (проте не виключною) розглядати справи про воєнні злочини. Апеляційною інстанцією було визначено Верховний Суд Хорватії.

Зважаючи на вимоги спеціалізації, необхідної компетенції та запобігання можливому тиску на суддів, Законом було передбачено, що справи про воєнні злочини мають розглядатися не в змішаному складі суддів і присяжних, а колегією з трьох професійних суддів зі спеціальною кваліфікацією (стаття 13(2), (3) та (4)). Відповідні документи зазначають¹⁷, що для суддів та прокурорів були організовані та проведені численні тренінги для підвищення кваліфікації, зокрема навчальні поїздки до МКТЮ.

Закон також дозволив Генеральному прокурору вимагати передачі справ про воєнні злочини від регіональних судів до однієї з чотирьох спеціальних палат. Проте такий запит мав бути схвалений Головою Верховного Суду Хорватії.

Однак, на практиці переважна більшість судових розглядів справ щодо осіб, обвинувачених у вчиненні злочинів у період збройного конфлікту між 1991 і 1995 роками, було здійснено місцевими судами в містах Осієку, Задарі, Сісаку, Вуковарі та Шибеніку. Як зазначають дані Amnesty International¹⁸, станом на грудень 2010 року лише дві справи за обвинуваченням

у воєнних злочинах було розглянуто спеціально створеними судовими палатами. Обидві справи розглянула Спеціалізована Палата в окружному суді Загреба.

Закон про застосування статуту МКС визначив, що національні органи влади повноважні проводити розслідування воєнних злочинів, як це визначено в Статуті МКС, і які були скоєні на території Республіки Хорватія, чи особами, які є громадянами Хорватії, або щодо громадян Хорватії. Винятком з цього правила є ситуація, якщо судовий розгляд справи уже було розпочато у Міжнародному кримінальному суді. У такому випадку національні органи влади Хорватії мають припинити розслідування та передати усі матеріали до МКС.

У 2011 році в дію вступив новий Кримінально-процесуальний кодекс¹⁹, який доповнив та розширив положення Закону в частині повноважень, якими наділяється Генеральний прокурор та прокуратура при проведенні розслідувань воєнних злочинів. Кодекс визначив, що розслідування та представництво державного обвинувачення в судах відтепер має проводитись окружними прокурорами в структурі Офісу генерального прокурора. Станом на 2011 рік Генеральному прокурору підпорядковувалися 20 окружних прокурорів, за якими було закріплено територіальну юрисдикцію розслідувати воєнні злочини.

Надалі одним із важливих заходів, які були запроваджені в Хорватії для покращення організації розслідування воєнних злочинів, було затвердження Офісом Генерального прокурора Інструкції та Плану дій для регіональних прокурорів, які встановили керівні принципи розгляду справ, включаючи чіткі критерії класифікації злочинів²⁰. Таким чином

¹⁷ OSCE Mission, Background Report: domestic war crime trials 2004, 26 April 2005 <<https://www.osce.org/files/f/documents/d/b/14425.pdf>>.

¹⁸ Amnesty International Research paper, Croatia: Behind a wall of silence: Prosecution of war crimes in Croatia, 9 December 2010, Index Number: EUR 64/003/2010, p. 6 <<https://www.amnesty.org/en/documents/eur64/003/2010/en/>>.

¹⁹ Republic of Croatia, Criminal Procedure Act <http://www.vsrh.hr/CustomPages/Static/HRV/Files/Legislation_Criminal-Procedure-Act.pdf>.

²⁰ Amnesty International Research paper, Croatia: Briefing to the Human Rights Committee on Follow-Up to the Concluding Observations on Croatia, March 2011, Index Number: EUR 64/006/2011, p. 9 <https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CCPR/Shared%20Documents/CRO/INT_CCPR_NGO_CRO_105_8468_E.pdf>.

розслідування складних злочинів передавалися до спеціальних палат при окружних судах, а всі решта могли розглядати місцеві суди.

У порівнянні з показниками розслідування воєнних злочинів у сусідній Сербії, Хорватія досягла значно більших результатів. З 1991 по 2005 рік прокуратура повідомила про підозру 4774-м особам, які підозрювалися у вчиненні воєнних злочинів, і 1675-м було пред'явлено обвинувачення, 778-х було засуджено і 245 осіб були виправдані. У 2005 році за ініціативою Генерального прокурора Хорватії було здійснено повторний розгляд великої кількості справ про вчинення воєнних злочинів, хоча це і призвело до зупинення понад 800 кримінальних проваджень²¹. Станом на кінець 2017 року Хорватія винесла 141 вирок у таких справах²².

Очевидною причиною та фасилітатором відносного “успіху” хорватської системи у розслідуванні воєнних злочинів став процес вступу Хорватії до Європейського Союзу, який розпочався у 2003 році, та супроводжувався подальшим приведенням національного законодавства у відповідність зі стандартами ЄС. Хоча прогрес Хорватії у розслідуванні був особливо значним у 90-х роках одразу після завершення конфлікту, та на початку 2000-х років в умовах підготовки до вступу до ЄС. Відповідальні органи ЄС та міжнародна правозахисна спільнота уважно слідкувала за здійсненням правосуддя над воєнними злочинцями та виконанням Хорватією своїх міжнародних зобов'язань. Зокрема,

ОБСЄ критикувала суди Хорватії через застосування подвійних стандартів залежно від етнічного походження обвинувачених у рамках кримінального переслідування²³.

²¹ International Review of the Red Cross, Volume 88 No. 861, March 2006, p. 8 <https://international-review.icrc.org/sites/default/files/irrc_861_8.pdf>.

²² Вибір заради справедливості. Посібник зі створення механізмів притягнення до відповідальності за найтяжчі злочини. Том 2 – стор. 422 <https://www.irf.ua/wp-content/uploads/2020/06/tom_ii_web.pdf>.

²³ ОБСЄ, Моніторинг судових процесів: Посібник для практиків, 2016, стор. 105, 140 <<https://www.osce.org/files/f/documents/f/0/233511.pdf>>.

Через оприлюднення таких спостережень, національні органи Хорватії провели низку реформ. Наприклад, було організовано навчання суддів, прокурорів та адвокатів в галузі міжнародного гуманітарного права і справедливого судового розгляду, здійснено перегляд вироків, винесених за відсутності обвинувачених в 90-ті роки, а Колегія адвокатів Хорватії склала реєстр адвокатів, готових представляти обвинувачених у скоєнні воєнних злочинів у суді, задля підвищення якості захисту обвинувачених²⁴. У 2013 році Хорватія набула членства в ЄС.

Іншим важливим фактором, який сприяв швидкості проведення розслідування воєнних злочинів, було регіональне співробітництво з органами прокуратури сусідніх держав. Такий крок значно пришвидшив розгляд та розслідування справ, враховуючи, що підозрювані, потерпілі, свідки та докази, а також місця злочину часто знаходяться на територіях інших країн. Тому органи прокуратури співпрацюють з прокуратурами сусідніх держав на підставі підписаних Протоколів та Угод про співробітництво у переслідуванні винних у вчиненні воєнних злочинів, злочинів проти людства та геноциду²⁵.

Попри значну роль міжнародної спільноти та співпраці, передумовою для успішного та ефективного розгляду справ щодо воєнних злочинів є готовність національної судової системи (органів прокуратури, судів, міністерства юстиції тощо)²⁶.

Отже, завдяки наявній на той час та дещо вдосконаленій національній інституційній структурі та впливу зовнішніх чинників у

²⁴ ОБСЄ, Моніторинг судових процесів: Посібник для практиків, 2016, стор. 223 <<https://www.osce.org/files/f/documents/f/0/233511.pdf>>.

²⁵ Звіт про роботу органів прокуратури за 2021 рік, стор. 175 <<https://dorh.hr/hr/izvjescja-o-radu/izvjescje-o-radu-drzavnih-odvjetnistava-u-2021-godini>>.

²⁶ EU Project Pravo-Justice, Конференція на тему “Відповідальність за воєнні злочини та інші порушення МПП: можливі моделі судового розгляду таких справ в Україні” <<https://www.facebook.com/Pravojusticeukraine/videos/319926197020209>>.

Хорватії було досягнуто значного прогресу у розслідуванні воєнних злочинів та притягненні до відповідальності воєнних злочинців. Станом на вересень 2021 року органи прокуратури здійснювали кримінальні провадження щодо 3736 ймовірних підозрюваних, і близько 666-м було оголошено обвинувальні вирoki²⁷. Станом же на середину 2022 року, ще 102 справи щодо воєнних злочинів знаходилися на розгляді в судах. Такі процеси часто гальмуються через певні “сірі зони”, коли достеменно невідомі жертва та/або злочинець, або ж коли жертва, наприклад згвалтування, не бажає співпрацювати²⁸.

Тому досвід Хорватії міг би бути корисним у світлі того, що процес приєднання до ЄС став своєрідним каталізатором у розслідуванні воєнних злочинів. Активна діяльність МКТЮ одразу після завершення конфлікту, та активна співпраця з боку національних органів влади дозволили державі розглянути хоч і не всі, проте значну кількість воєнних злочинів, аби не залишити їх просто в історії. Тобто наявність зовнішніх чинників, таких як правонаступництво у розгляді справ, розпочатих між народним трибуналом, приєднання до Римського Статуту МКС і надалі “контроль” з боку ЄС стимулювали створення та оновлення спроможностей національних правоохоронних і судових органів.

Хорватська модель судового розгляду воєнних злочинів могла б бути зразком для України, оскільки вона не передбачала створення окремих трибуналів чи судів, натомість ставка була зроблена на можливостях уже наявної системи кримінальної юстиції. Спеціалізовані судові палати були утворені при окружних

судах за територіальним принципом, а окружні прокурори Офісу генерального прокурора отримали повноваження здійснювати нагляд за розслідуванням воєнних злочинів кожен у своєму окрузі. Хорватська модель побудови інституційних спроможностей довела свою ефективність, оскільки розслідування воєнних злочинів окремими спеціалізованими органами забезпечило дотримання принципу спеціалізації, що безумовно є важливим при розгляді особливо складних справ. А наділення судових палат не виключною юрисдикцією дозволило уникнути перевантаження останніх у випадку, якщо кількість таких справ була б занадто великою. Місцеві суди, які також могли здійснювати розгляд справ про воєнні злочини, стали частиною механізму, який дозволив відносно швидко та якісно забезпечити високі показники розслідування та розгляду справ. Це вдалося зробити як завдяки наявній на той час судової спроможності Хорватії, так і завдяки значній технічній підтримці донорів та проведенню тренінгів для суддів місцевих судів.

БОСНІЯ І ГЕРЦЕГОВИНА: СТВОРЕННЯ ОКРЕМОЇ СУДОВОЇ ПАЛАТИ ІЗ ЗАЛУЧЕННЯМ МІЖНАРОДНИХ СУДДІВ

Система юстиції Боснії і Герцеговини (далі – БіГ), в межах якої здійснювалося розслідування воєнних злочинів, була водночас правонаступником та “проектом” МКТЮ. Під час збройного конфлікту 1992-1995 років і відразу після його завершення справи про воєнні злочини розглядалися в рамках національної правової системи БіГ паралельно з МКТЮ. Проте відсутність на національному рівні узгодженого підходу розгляду матеріалів справ та упереджені судові розгляди стали підставою для заключення так званої “Римської угоди”²⁹ у 1996 році.

Ця Угода стала важливим кроком для подальшого формування моделі розслідувань,

²⁷ Preliminary Observations from the Official Visit to Croatia by the Special Rapporteur on the Promotion of Truth, Justice, Reparation and Guarantees of Non-Recurrence, Mr. Fabián Salvioli <<https://www.ohchr.org/en/taxonomy/term/986>>.

²⁸ EU Project Pravo-Justice, Конференція на тему “Відповідальність за воєнні злочини та інші порушення МГП: можливі моделі судового розгляду таких справ в Україні” <<https://www.facebook.com/Pravojusticeukraine/videos/319926197020209>>.

²⁹ The Rome Statement reflecting the work of the Joint Civilian Commission Sarajevo Compliance Conference, 18 February 1996 <<https://www.nato.int/ ifor/general/ d960218b.htm>>.

оскільки започаткувала створення “незалежного наглядового механізму” з боку Трибуналу. Положенням статті 5.2 Угоди було передбачено, що “особи, крім тих, щодо яких Міжнародний трибунал уже виніс обвинувальний акт, можуть бути заарештовані та затримані за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права лише після отримання відповідного наказу, ордеру чи обвинувального акту, який був розглянутий та визнаний Міжнародним трибуналом таким, що відповідає міжнародно-правовим стандартам”. Зі схожою проблемою може зіштовхнутись і Україна в раках співпраці з МКС. Тому, варто було б створити спільну Групу з прокурорів України та міжнародних прокурорів, яка б вирішувала питання щодо початку розслідування та видачі ордерів на арешт у національних провадженнях (щодо найбільш серйозних злочинів).

Згідно з цим механізмом, Офіс прокурора МКТЮ здійснював функцію нагляду за розслідуваннями та судовими розглядами справ, які проводила прокуратура БіГ. В межах встановленої процедури, національні органи, перш ніж затримати підозрюваного чи висунути обвинувачення, повинні були передати кожну справу на розгляд прокуратури МКТЮ, хоча повноваження останньої фактично зводились до запобігання свавільним арештам і несправедливим судовим провадженням. Після 2004 року, коли було оприлюднено Стратегію завершення роботи Трибуналу, механізм нагляду було збережено і повноваження прокурора МКТЮ було передано до Генеральної прокуратури БіГ.

Частиною Стратегії завершення роботи МКТЮ також була передача справ про вчинення воєнних злочинів до національних юрисдикцій, оскільки очікувалося, що Трибунал має завершити всі провадження до 2010 року. Тому за сприяння міжнародної спільноти, зокрема Офісу Верховного представника³⁰ та МКТЮ, у 2004 році в структурі Суду БіГ (найвищий суд у системі судоустрою БіГ) в столиці Сараєво було утворено окрему Палату з розгляду воєнних злочинів³¹. В структурі Державної прокуратури також було створено Спеціальний відділ у справах воєнних злочинів.

З метою забезпечити розгляд справ щодо воєнних злочинів в межах національної судової системи згідно з міжнародними стандартами до цієї судової Палати були залучені як місцеві судді, так і судді міжнародного рівня. Окрім того, створення цієї Палати дозволило частково “розвантажити” МКТЮ і дозволити Трибуналу завершити розпочаті провадження у строк, який було встановлено у Стратегії. Важливо і те, що після створення окремої спеціалізованої Палати під міжнародним керівництвом участь міжнародних суддів поступово мала бути припинена. До грудня 2009 року у структурі Палати мали залишитись лише національні судді.

Спочатку призначення міжнародних суддів і прокурорів у Суді БіГ та до Офісу Генерального прокурора БіГ здійснювалося Верховним представником ООН, але починаючи з 2006 року ці повноваження були передані до Вищої ради суддів та прокурорів БіГ (аналог Вищої ради правосуддя в Україні).

Щодо структури Палати з розгляду воєнних злочинів, то до 2008 року кожна з п'яти судових колегій та колегія апеляційного розгляду включали двох міжнародних суддів та одного національного суддю. Згодом цей баланс було змінено на користь національних суддів: двоє національних суддів та один міжнародний.

Така модель функціонування гібридного судового органу була певним нововведенням у порівнянні з іншими моделями судових процесів щодо воєнних злочинів у сусідньому Косові чи Хорватії. Поступове

³⁰ Офіс Верховного представника є спеціально уповноваженою міжнародною установою, відповідальною за нагляд за виконанням цивільних аспектів Мирної угоди про припинення військових дій на території Боснії і Герцеговини. Посада Верховного представника була створена відповідно до Загальної рамкової угоди про встановлення миру в Боснії і Герцеговині, яку зазвичай називають Дейтонською мирною угодою. Угода була укладена в Дейтоні, штат Огайо, і підписана в Парижі 14 грудня 1995 року.

³¹ Security Council briefed on establishment of War Crimes Chamber within State Court of Bosnia and Herzegovina, SC/7888, 8 October 2003 <[https:// press.un.org/en/2003/sc7888.doc.htm](https://press.un.org/en/2003/sc7888.doc.htm)>.

виведення міжнародних суддів зі складу Палати мало на меті забезпечити більшу відповідальність національних органів влади за процес розслідування та притягнення до відповідальності за воєнні злочини.

Юрисдикція і мандат Палати, яка була створена як частина Суду БіГ, не має чітко окреслених часових рамок, на відміну від МКТЮ, який функціонував на підставі Резолюції Ради Безпеки ООН, і Регламенту, який затверджував сам Трибунал.

Щодо предметної юрисдикції, то як і МКТЮ, Палата з розгляду воєнних злочинів у складі Суду БіГ, була наділена повноваженнями здійснювати судове переслідування осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, скоєних під час конфлікту 1992-1995 років. Водночас будучи частиною Суду БіГ, Палата могла розглядати “кримінальні правопорушення, визначені у Кримінальному кодексі БіГ та інших законах”³². Отже, Палата могла здійснювати правосуддя за міжнародним та за національним правом, оскільки Кримінальний кодекс БіГ включає воєнні злочини, злочини проти людяності та геноцид згідно з міжнародними стандартами.

Однак, з початку свого створення, Палата в основному здійснювала розгляд справ щодо обвинувачених нижчого та середнього рівня, переданих МКТЮ відповідно до правила 11 bis

³² Law “On the Court of Bosnia and Herzegovina” (Official Gazette of Bosnia and Herzegovina, nos. 29/00, 15/02, 16/02, 24/02, 3/03, 37/03, 61/04, and 32/07, article 13(1)) <<https://advokat-prnjavorac.com/legislation/Law-on-the-Court-of-Bosnia-and-Herzegovina.pdf>>

³³ Law “On the Transfer of Cases from the ICTY to the Prosecutor’s Office of Bosnia and Herzegovina and the Use of Evidence Collected by the ICTY in Proceedings Before the Courts in Bosnia and Herzegovina” (Official Gazette of Bosnia and Herzegovina, 61/04, art. 2) <<http://www.ohr.int/ohr-dept/legal/laws-of-bih/pdf/007%20-%20ICTY/BH%20Law%20on%20Transfer%20of%20Cases%20from%20ICTY%2061-04.pdf>> and Rules of Procedure and Evidence of the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, IT/32/Rev. 36, July 21, 2005, Rule 11 bis <https://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Rules_procedure_evidence/IT032_rev36_en.pdf>.

Закону про передачу справ з МКТЮ до Офісу Генерального прокурора БіГ³³. Палата також була визначена відповідальною за розгляд справ, які були передані їй прокуратурою МКТЮ для завершення розслідування.

Одним з найбільших викликів, з яким зіштовхнулася новостворена судова система для розгляду воєнних злочинів, стала велика кількість відкритих та переданих кримінальних проваджень, і як наслідок перевантаження функціональної спроможності новоствореної Палати. Проблемою стало також те, що Палата мала паралельну юрисдикцію з 16 окружними та 10 кантональними судами по всій території Республіки Сербської та суб’єктами боснійської Федерації, відомими як “місцеві суди”³⁴. Боснійська судова система не передбачала суворої ієрархії між Судом БіГ і судами суб’єктів Федерації, тому Палата формально не мала пріоритетної юрисдикції³⁵. Що більше місцеві суди не зобов’язані були дотримуватися практики Палати, яка подекуди застосовувала міжнародне гуманітарне право у складний, а іноді й не зрозумілий спосіб, зокрема щодо міжнародних форм кримінальної відповідальності, таких як спільна злочинна діяльність та відповідальність командирів³⁶.

Тому у 2008 році було розроблено першу Національну стратегію розгляду воєнних злочинів³⁷. У документі було чітко встановлено строки, обмеження, критерії та механізми розслідування справ про вчинення воєнних злочинів, запроваджено класифікацію (розподілення) судових справ відповідно до критерію складності, визначено питання

³⁴ Адміністративний устрій Боснії і Герцеговини був визначений Дейтонською мирною угодою і передбачає поділ на два федеративні утворення: Федерація Боснії і Герцеговини та Республіку Сербську, а також окремих округ Брчко.

³⁵ Вибір заради справедливості. Посібник зі створення механізмів притягнення до відповідальності за найтяжчі злочини. Том 2 – стор. 392-393 <https://www.irf.ua/wp-content/uploads/2020/06/tom_ii_web.pdf>.

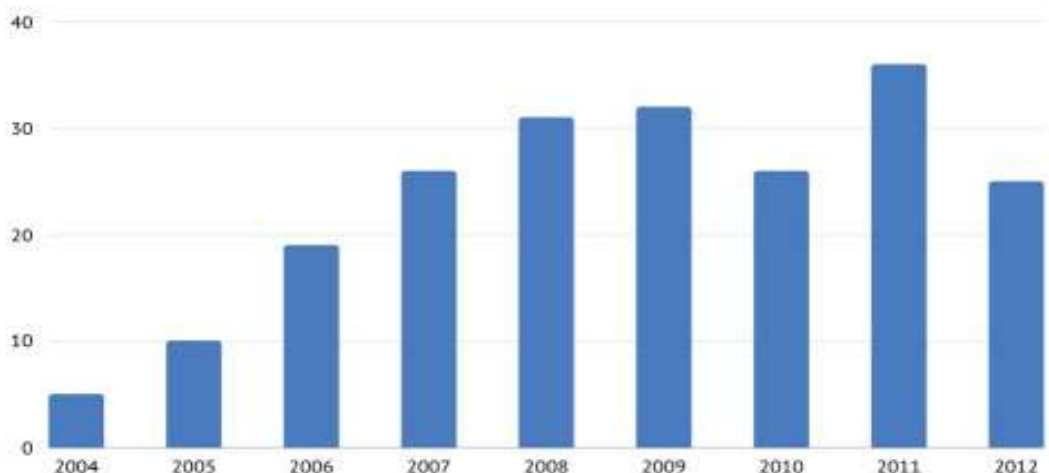
³⁶ Там само, стор. 393

³⁷ National War Crimes Strategy, December 2008 <<https://www.derechos.org/intlaw/doc/bih6.html>>.

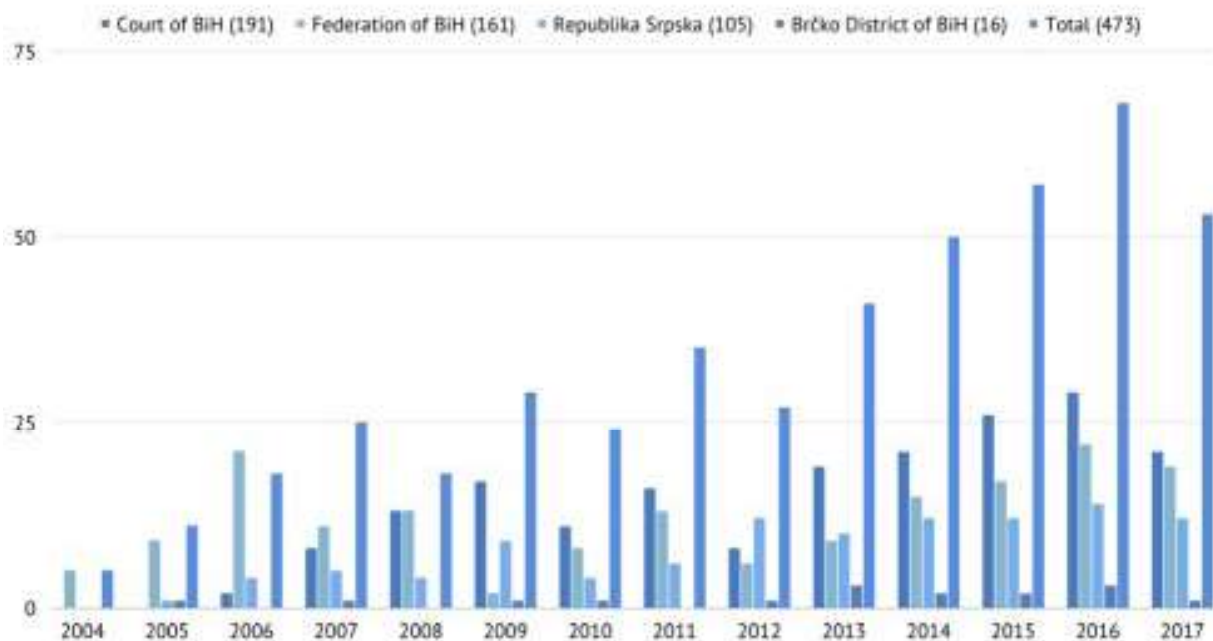
регіонального співробітництва, захисту та підтримки потерпілих і свідків, а також фінансові аспекти. Стратегія закріпила пріоритетність розгляду найбільш складних і вагомих справ про воєнні злочини упродовж семи років, а всіх решти – протягом 15 років.

Враховуючи, що кількість проваджень станом на 2007 рік уже була значною, здійснити усі судові розгляди лише в межах Суду БіГ було б неможливим. Тому у Стратегії було запропоновано розглядати менш складні справи в окружних судах та в судах округу Брчко.

ЗАКРИТІ СПРАВИ ПРО ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ 2004-2012 (УСІ ЮРИСДИКЦІЇ В БіГ)



ЗАВЕРШЕНІ ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВАХ ПРО ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ (2004-2017)



(191) Федерація БіГ (161) Республіка Сербська (105) Округ Брчко БіГ (16) Всього (473)													
Суд БіГ (191) 0	0	2	8	13	17	11	16	8	19	21	26	29	21
Федерація БіГ (161) 5	9	12	11	13	2	8	13	6	9	15	17	22	19
Республіка Сербська (105) 0	1	4	5	4	9	4	6	12	10	12	12	14	12
Округ Брчко БіГ (16) 0	1	0	1	0	1	1	0	1	3	2	24	3	1
Всього (473) 5	11	18	25	30	29	24	35	327	41	50	57	68	53

*дані доповіді ОБСЄ, 2018 рік³⁸

У той час як Національна стратегія розслідування справ про воєнні злочини спочатку встановлювала 7 та 15-річний термін для завершення розгляду всіх справ, у лютому 2018 року Вища рада судів та прокурорів внесла зміни до Стратегії, та встановила завершити усі провадження про воєнні злочини до 2023 року. Станом на 2018 рік дані³⁹, зазначені у Стратегії свідчили, що у провадженні в органах прокуратури знаходиться понад 550 незавершених справ про воєнні злочини, в яких встановлено понад 4500 підозрюваних.

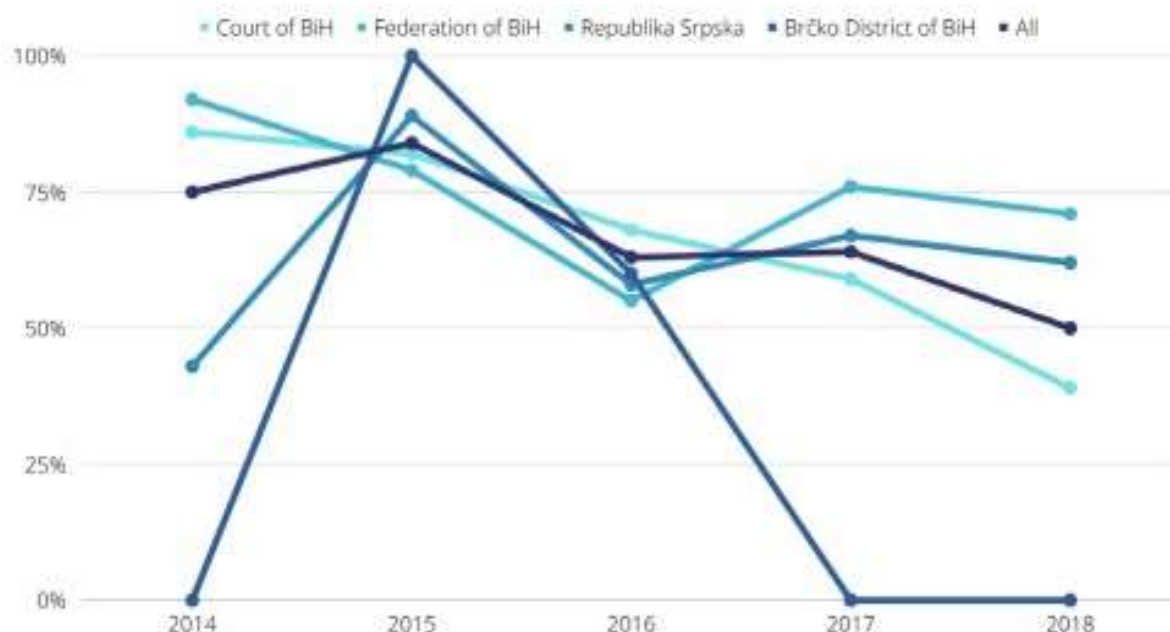
Досвід БіГ показує, що у складних ситуаціях, де найважливішим завданням залишається збереження єдиної держави, втручання зовнішньої сили, тобто представників міжнародної спільноти як сторони медіації, може виявитись необхідною. Тому для запобігання

появі будь-яких нових конфліктів, збереження миру, і притягнення винних до відповідальності, створення змішаного судового органу, органічно інкорпорованого в національну судову систему, стало ефективним рішенням. Після дорогих і тривалих судових процесів у міжнародних трибуналах, як, наприклад МКТЮ чи МТР, змішана модель національного судового органу виявилась значно дешевшою, інклюзивною і потенційно здійснити тривалий формуючий вплив на внутрішній контекст і національну правову систему БіГ. Створення Палати з розгляду воєнних злочинів стало унікальним прикладом змішаного суду, основною ідеєю якого було сформувати цілісний ефективний механізм, де відповідальність за розслідування поступово повністю переходить до національних органів влади.

³⁸ Observations on the National War Crimes Processing Strategy and its 2018 Draft Revisions, including its relation to the Rules of the Road “Category A” cases, OSCE report, 27 September 2018 <<https://www.osce.org/files/f/documents/d/b/397541.pdf>>.

³⁹ Bosnia Hopes to Complete War Crimes Cases in 2023 <<https://balkaninsight.com/2018/02/23/bosnia-hopes-to-complete-war-crimes-cases-in-2023-02-23-2018/>>.

РІВЕНЬ ЗАСУДЖЕНЬ ЗА ОСТАТОЧНИМИ ВИРОКАМИ ЩОДО ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ У БІГ 2014-2018



Суд БіГ Федерация БіГ Республіка Сербська Округ Брчко БіГ Все*дані Доповіді ОБСС, 2019 рік⁴⁰

Уже на початку роботи у 2005 році Палата з розгляду воєнних злочинів винесла 188 остаточних рішень, що є одним з найбільш успішних показників успішного завершення розслідування воєнних злочинів з-поміж країн колишньої Югославії. Проте зважаючи на велику кількість справ, створення і наділення виключною юрисдикцією лише одного органу – окремої Палати, призвело до її непомірного навантаження, а відтак і тривалих судових розглядів.

Залучення міжнародних суддів до роботи в національних судах допомогло ефективно і відносно за короткий проміжок часу розбудувати й посилити спроможності національної системи, щоб остання могла справитись з розглядом величезної кількості воєнних злочинів. Інтегрування міжнародних суддів у склад національного суду дозволило

національним органам влади ефективно здійснювати розслідування та притягувати до кримінальної відповідальності за воєнні злочини й злочини проти людяності навіть на тлі обмежених ресурсів.

КОСОВО: СТВОРЕННЯ СПЕЦІАЛІЗОВАНИХ ПАЛАТ, ЩО Є ЧАСТИНОЮ НАЦІОНАЛЬНОЇ СУДОВОЇ СИСТЕМИ

Модель судового розгляду воєнних злочинів у Косово відрізняється від тих, які були розроблені у сусідніх країнах, насамперед наявністю квазі-національної судової інституції – спеціального суду, який було створено за активної участі ООН, Ради Європи, Європейського Союзу та окремих держав з метою встановлення миру й безпеки в Європі.

Утворенню Спеціалізованих палат Косово передувє десятилітня історія спроб та намагань організувати розслідування на національному рівні. Першим, хто розпочав розгляд воєнних злочинів, вчинених на території колишньої

⁴⁰ War Crimes Case Management at the Prosecutor's Office of Bosnia and Herzegovina, OSCE report, 2019 <<https://www.osce.org/files/f/documents/6/9/423209.pdf>>.

Югославії, включаючи Косово, став МКТЮ. Юрисдикція цього Трибуналу була визначена як “конкурентна”, хоча МКТЮ мав пріоритет над національними судами. На момент завершення роботи МКТЮ кількість розглянутих справ щодо ситуації у Косово залишалася відносно невеликою – лише 11 підсудних, яким було висунуто обвинувачення у вчиненні воєнних злочинів та злочинів проти людяності під час збройного конфлікту у Косово. Після припинення роботи МКТЮ всі незавершені справи було передано до національних органів влади Косово.

Інституційні спроможності здійснювати розслідування та розгляд справ на момент завершення активної фази конфлікту були практично відсутні, а тому органам ООН, які представляли тимчасове правління, довелося їх «розбудувати». Необхідність у міжнародному компоненті у сфері право суддя в Косово, насамперед у міжнародних суддях та прокурорах, стала очевидною протягом перших декількох місяців діяльності Місії ООН, а тому у червні 1999 року розпочалось формування тимчасових органів влади, у тому числі судової системи. Правові засади залучення міжнародних суддів та прокурорів у Косово регламентувалися згідно з резолюціями Ради Безпеки ООН та відповідними рішеннями Місії.

Розгляд справ про воєнні злочини під час мандату Місії ООН в Косово (2000-2008 роки) здійснювався здебільшого колегіями суддів зі складу міжнародних суддів, оскільки підсудними були здебільшого учасники Армії визволення Косово⁴¹. Станом на кінець 2008 року в судах Косово було завершено розгляд лише 40 справ про воєнні злочини, половина з яких були відкриті ще до 2000 року⁴².

⁴¹ An Overview of War Crime Trials in Kosovo in the Period 1999-2018, p. 286 <[https://www.hlc-kosovo.org/storage/app/media/HLC-Kosovo-An overview-of-war-crime-trials-in-Kosovo-1999-2018.pdf](https://www.hlc-kosovo.org/storage/app/media/HLC-Kosovo-An%20overview-of-war-crime-trials-in-Kosovo-1999-2018.pdf)>.

⁴² Amnesty International, Kosovo: Time for EULEX to prioritize war crimes, p. 16 <https://www.amnesty.eu/wp-content/uploads/2018/10/260412_EULEX_Report.pdf>.

З 2008 року правонаступником Місії ООН стала Місія Європейського Союзу з питань верховенства права (далі – Місія EULEX)⁴³, але розгляд справ про воєнні злочини й надалі здійснювався змішаними колегіями суддів під керівництвом міжнародних суддів. До EULEX перейшло 1187 справ про воєнні злочини, розслідування яких не було завершено під час попередньої Місії ООН.

Створення Спеціалізованих палат Косово:

Водночас з розбудовою національної судової системи, представники міжнародної спільноти активно адвокатували питання про створення спеціального трибуналу для розслідування воєнних злочинів та інших етнічно чи політично мотивованих злочинів. Тоді постала проблема забезпечення входження до складу такого трибуналу представників від усіх етнічних спільнот. Наприкінці 2000 року від ідеї створення спеціального суду відмовилися, зокрема через брак матеріальних ресурсів.

До питання його створення повернулися лише після того, як у квітні 2008 року Карла Дель Понте, колишня головна прокурорка МКТЮ, опублікувала свої спогади⁴⁴ щодо досвіду розгляду воєнних злочинів під час роботи Трибуналу. Авторка описала численні факти вчинення воєнних злочинів учасниками Армії визволення Косово, зокрема щодо торгівлі органами військовополонених. Опубліковані дані стали підставою для доповіді Комітету з юридичних питань та прав людини від 07 січня 2011 року⁴⁵. Комітет закликав Парламентську Асамблею Ради Європи створити спеціальний трибунал для розслідування вказаних злочинів. З 2011 до 2014 року спеціально створена слідча група⁴⁶ провела

⁴³ Council Joint Action 2008/124/CFSP of 4 February 2008 on the European Union Rule of Law Mission in Kosovo, 16 February 2011, EULEX Kosovo <http://www.eulexkosovo.eu/en/info/docs/JointActionEULEX_EN.pdf>.

⁴⁴ BBC News, Probe urged into ‘missing Serbs’, 6 May 2008 <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/7384679.stm>>.

⁴⁵ Inhuman treatment of people and illicit trafficking in human organs in Kosovo, Doc. 12462, 7 January 2011 <<https://www.scp-ks.org/sites/default/files/public/coe.pdf>>.

⁴⁶ The Special Investigative Task Force <<https://www.scp-ks.org/en/spo/special-investigative-task-force>>.

незалежне розслідування щодо всіх звинувачень, які містилися у Доповіді, і дійшла висновку про наявність достатніх підстав для пред'явлення звинувачення. Проте для здійснення належного судового розгляду необхідно було створити відповідний судовий орган.

Створенню спеціального трибуналу передувало укладення угоди⁴⁷ між тодішнім президентом Косово Атіфете Ях'яга (Atifete Jahjaga) та колишнім Високим представником Ради Європейського Союзу щодо мандату місії EULEX в Косово. На виконання цієї угоди в серпні 2015 року парламент Косово проголосував за внесення змін до Конституції⁴⁸, та прийняв Закон про Спеціалізовані палати та Спеціалізовану прокуратуру⁴⁹.

Спеціалізовані палати Косово (Kosovo Specialist Chambers), відомі також як Спеціальний трибунал для Косово, разом зі Спеціалізованою прокуратурою (Specialist Prosecutor's Office) було утворено як окремі і тимчасовий механізм в межах національної судової системи. Механізм має особливу юрисдикцію щодо злочинів проти людяності та воєнних злочинів, розпочатих або скоєних на території Косово в період з 1 січня 1998 року до 31 грудня 2000 року⁵⁰. Спеціалізовані палати чи Прокуратура на будь-якій стадії розслідування або судового розгляду можуть вимагати передати справу від будь-якої іншої прокуратури чи суду на території Косово, якщо це належить до їх юрисдикції.

Спеціалізовані палати стали унікальним судовим органом зі складною структурою, яка повністю відображає будову судової системи Косово, будучи водночас її частиною, проте не знаходячись на території Косово. До складу

Спеціалізованих палат та Спеціалізованої прокуратури увійшли лише міжнародні судді⁵¹, прокурори та інші посадові особи, а сам Суд розташований в Гаазі⁵². Рішення про розміщення суду за межами Косово було прийнято для забезпечення незалежності та безпеки судових процесів.

Це перший серед судів із міжнародним компонентом, який не наймає персонал з регіону, оскільки, згідно із законами Косово (документами, що ратифікують обмін листами між президентом Косово та Верховним представником ЄС з питань зовнішньої політики та політики безпеки), палати повинні мати лише міжнародних співробітників та суддів⁵³.

Структурно до складу Спеціалізованих палат входять окремі судді, які індивідуально здійснюють попередній судовий розгляд; Судова колегія у складі трьох суддів (і одного резервного судді); Колегія апеляційного розгляду у складі трьох суддів; Колегія Верховного Суду у складі трьох суддів; Колегія Конституційного Суду у складі трьох суддів; та інших окремих суддів, де це необхідно для виконання функцій Спеціалізованих палат. Призначення суддів на посади здійснює Голова місії EULEX відповідно до рекомендацій незалежної відбіркової комісії, що складається з двох міжнародних суддів, які мають значний досвід у сфері міжнародного кримінального права, та третього міжнародного представника. Комісія рекомендує також кандидатів для призначення на посади Голови суду і його заступника. Кандидати обираються з-поміж тих, хто входить до Реєстру міжнародних суддів.

⁴⁷ Law "On Ratification of the International Agreement Between the Republic of Kosovo and the European Union on the European Union Rule of Law Mission in Kosovo", No. 04/L-274 <https://www.scp-ks.org/sites/default/files/public/04-l-274_a.pdf>.

⁴⁸ Amendment of the Constitution of the Republic of Kosovo <https://www.scp-ks.org/sites/default/files/public/amendment_of_the_constitution_-_no_24.pdf>.

⁴⁹ Law "On Specialist Chambers and Specialist Prosecutor's Office", No.05/L-053 <https://www.scp-ks.org/sites/default/files/public/05-l-053_a.pdf>.

⁵⁰ Law "On Specialist Chambers and Specialist Prosecutor's Office", No. 05/L-053, 2015, pp. 12-16 <<https://gzk.rks-gov.net/ActDocumentDetail.aspx?ActID=11036>>.

⁵¹ Kosovo Specialist Chambers and Specialist Prosecutor's Office <<https://www.scp-ks.org/en/specialist-chambers/chambers>>.

⁵² Agreement with the host country between Netherlands and Kosovo, 15 February 2016 <https://www.scp-ks.org/sites/default/files/public/bwbv0006581-geldend_van_15-02-2016_tm_heden_zichtdatum_30-11-2016.pdf>.

СТАТИСТИКА СУДОВИХ ПРОЦЕСІВ ЗА ВОЄННИМИ ЗЛОЧИНАМИ В КОСОВО (ЖОВТЕНЬ 1999-БЕРЕЗЕНЬ 2022)

АЛБАНЦІ СЕРБИ ЧЕРНОГОРЦІ РАЕ ВСЬОГО

ВИПАДКИ

ОБВИНУВАЧЕНО ВИПРАВДАНО ЗАСУДЖЕНО ВИПРАВДАНО ТРИВАЄ

21 31 03 01 56 63 49 05 01 118 24 12 03 00 39 35 09 00 01 45 02 24 02 00 28

2+1* 2+1* 00 00 4+2*

*Обвинувачених, щодо яких триває кримінальне провадження, засуджено в інших справах

*дані Humanitarian Law Center Kosovo⁵⁴

Від початку діяльності Спеціалізованих палат (2017 рік) на їх розгляд було подано лише чотири обвинувальних акти, в тому числі щодо колишнього Президента Косово Хашима Тачі⁵⁵. Три з них є обвинуваченням за вчинення воєнних злочинів та злочинів проти людяності.

У 2018 році Місія EULEX завершила процес передачі своїх матеріалів щодо воєнних злочинів прокуратурі та судам Косово, проте з того часу жодного прогресу у розслідуваннях не було досягнуто. Наприклад, у 2021 році було висунуто лише одне нове обвинувачення⁵⁶.

Модель Косово демонструє, що хоча було досягнуто прогресу в розбудові інституційних спроможностей правової системи,

заснованої на принципах верховенства права та міжнародного співробітництва, лише зовнішнього впливу недостатньо при відсутності активного залучення національних органів влади. У той час, як в БіГ гібридна модель співпраці міжнародних і місцевих суддів мала значний та позитивний вплив на стан судових розглядів, національний механізм у Косово виявився не настільки ефективним. Дослідження вказують, що таку ситуацію зумовили розбіжності в правових статусах міжнародних та національних суддів, відсутність знання місцевих законів, судової системи та мови.

ГРУЗІЯ: ПЕРЕДАЧА СПРАВ ПРО ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ НА РОЗГЛЯД МКС

Грузія ратифікувала Римський статут ще у 2003 році, тому на час подій 2008 року вона була членом системи Міжнародного кримінального суду. Питання співпраці Грузії з МКС регулюються Римським Статутом та Законом про співпрацю з МКС⁵⁷, який був прийнятий

⁵³ Вибір заради справедливості. Посібник зі створення механізмів притягнення до відповідальності за найтяжчі злочини. Том 2 – стор. 480-481 <https://www.irf.ua/wp-content/uploads/2020/06/tom_ii_web.pdf>.

⁵⁴ Humanitarian Law Center Kosovo <<https://www.hlc-kosovo.org/en/what-we-do>>.

⁵⁵ Див. список справ призначених до розгляду <<https://www.scp-ks.org/en/cases>>.

⁵⁶ Kosovo Criticised for Slow Progress in Prosecuting War Crimes <<https://balkaninsight.com/2022/04/04/kosovo-criticised-for-slow-progress-in-prosecuting-war-crimes>>

⁵⁷ Law “On Cooperation between the International Criminal Court and Georgia”, 14 August 2003 <<https://cjad.nottingham.ac.uk/en/legislation/141/>>.

у 2003 році. Стаття 3 Закону відповідальним органом за співробітництво з МКС визначила Агентство для співпраці з МКС, яке було створено на базі Міністерства юстиції Грузії.

В структурі національних органів влади в Грузії, які беруть участь у розслідуванні воєнних злочинів, головним є Офіс Генерального прокурора. Одразу після завершення активних бойових дій у серпні 2008 року прокуратура офіційно розпочала розслідування випадків насильницького переміщення етнічних грузинів з регіону Південної Осетії, а також звинувачення проти військовослужбовців збройних сил Грузії, зокрема щодо ймовірного нападу на російських миротворців. Проте на заваді належному здійсненню розслідування воєнних злочинів у Грузії залишалися декілька вагомих перешкод, зокрема, відсутність фактичного доступу до території Південної Осетії, а також відсутність співпраці з боку РФ. Крім того, робота слідчих органів фактично була зупинена через те, що у 2013 році керівництво Офісу прокурора змінювалося тричі.

Після тривалого періоду затишшя у розгляді справ про воєнні злочини в Грузії з кінця 2012 року і до середини 2014 року, Офіс прокурора звертався до національних органів з проханням надати інформацію про конкретні заходи, які вживаються або будуть вжиті на національному рівні для притягнення до відповідальності осіб, які вчинили воєнні злочини⁵⁸. Через відсутність належного розслідування Офіс прокурора МКС в червні 2014 року звернувся до МКС за дозволом на відкриття розслідування.

Услід за цим, 17 березня 2015 року уряд Грузії надіслав повідомлення до Офісу прокурора МКС про те, що розслідування воєнних злочинів на національному рівні було призупинено на невизначений термін. А уже в

⁵⁸ Див. рішення МКС щодо ситуації в Грузії, Палата попереднього розгляду, No.: ICC-01/15 від 13 жовтня 2015 року, стор. 27, п. 42 <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CourtRecords/CR2015_19375.PDF>.

⁵⁹ ICC-OTP, Report on Preliminary Examination Activities (2015), pp. 52-56 <<https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/iccdocs/otp/OTP-PE-rep-2015-Eng.pdf>>.

січні 2016 року МКС надав дозвіл розпочати розслідування воєнних злочинів, скоєних у Південній Осетії та її околицях у період з 1 липня по 10 жовтня 2008 року⁵⁹.

Важливо, що починаючи ще з серпня 2008 року Офіс прокурора МКС проводив попереднє вивчення ситуації в Грузії, в ході якого було зібрано інформацію про скоєні злочини, які ймовірно вчинялися трьома сторонами збройного конфлікту – збройними силами Грузії, бойовиками Південної Осетії, і російськими збройними силами.

Отже, враховуючи комплементарну природу юрисдикції МКС, Суд відкрив провадження щодо ситуації в Грузії на вимогу Прокурора лише після направлення офіційного підтвердження від уряду про те, що розслідування злочинів на національному рівні не може бути завершено. Проте досвід Грузії показує, що навіть втручання міжнародної інституції не завжди може швидко й ефективно забезпечити розслідування воєнних злочинів, вчинених на території іноземної держави. 30 червня 2022 року, після шести років розгляду ситуації щодо Грузії, МКС видав ордер на арешт трьох осіб⁶⁰.

Щодо розслідування злочинів національними органами влади, то видається, що таке будь-які провадження на локальному рівні були зупинені й вся надія покладається лише на МКС та його комплементарну юрисдикцію.

Досвід Грузії є схожим на український не лише в тій частині, що обидві держави стали жертвами збройної агресії однієї й тієї держави, а також в тому, що, зловживаючи принципом комплементарної юрисдикції МКС, РФ через підконтрольні їй псевдооргани влади здійснює розслідування воєнних злочинів на постконфліктних територіях, і свідомо не співпрацює з прокурорами МКС задля здійснення правосуддя. Така ж ситуація склалась і щодо належного розслідування воєнних злочинів на територіях Криму та

⁶⁰ Situation in Georgia: ICC Pre-Trial Chamber delivers three arrest warrants <<https://www.icc-cpi.int/news/situation-georgia-icc-pre-trial-chamber-delivers-three-arrest-warrants>>.

Донбасу, Херсону чи інших українських територій, куди окупанти не надають доступ представникам міжнародних інституцій для здійснення слідчих дій.

Тому досвід Грузії говорить, що вкрай важливим є швидко та оперативно відкривати розслідування щодо фактів вчинення воєнних злочинів, і основна роль належить саме національним органам влади. Міжнародні інституції, як-от МКС, перевантажені численними провадженнями, і розгляд справ там триває занадто довго. Поготів марно сподіватися, що прокуратура МКС зможе встановити кожного причетного до вчинення злочинів, а Суд винести вирок кожному підозрюваному. Тому цілком логічним та найбільш ефективним поки що видається підхід, за якого міжнародні трибунали розглядають справи політичних чи військових керівників, а решта всього масиву справ належить розглянути національним органам влади.

Насамкінець, цікавим “уроком” для України може слугувати й створення грузинського Агентства для співпраці з МКС на базі Міністерства юстиції Грузії. Важливо розуміти важливість співпраці не лише Офісу Генпрокурора з МКС, а й залучати Міністерство юстиції, Міністерство реінтеграції, неурядові організації, міжнародних партнерів, суди до співпраці з МКС. Адже обмін досвіду з МКС може відбуватися не лише в частині розслідування воєнних злочинів, а й у питаннях забезпечення розгляду справ, навчання суддів, захисту свідків, відшкодування шкоди тощо.

УГАНДА: СТВОРЕННЯ ВІДДІЛУ З МІЖНАРОДНИХ ЗЛОЧИНІВ В МЕЖАХ ВИЩОГО СУДУ УГАНДИ

Збройний конфлікт між урядом Уганди та Армією Опору Господа (недержавне повстанське угруповання) тривав близько двох десятиліть. Повідомляється, що обидві сторони конфлікту вчиняли численні воєнні злочини та злочини проти людяності. У 2004 році МКС розпочав розслідування злочинів і навіть видав ордери на арешт кількох лідерів Армії Опору Господа (LRA)⁶¹. Попри це,

МКС зосереджується лише на топпосадовцях, які підозрюються у вчиненні міжнародних злочинів, а для ширшого забезпечення правосуддя для жертв Уганди важливими є і національні судові процеси.

У липні 2008 року головний суддя Вищого суду Уганди своїм указом створив Відділ з міжнародних злочинів Вищого суду Уганди (ВМЗ)⁶². Це постійний відділ Вищого суду Уганди⁶³. У травні 2011 року було прийнято і Практичні вказівки Вищого суду Уганди, повідомлення № 10, згідно з якими юрисдикція ВМЗ поширюється на: воєнні злочини, злочини проти людства, геноцид, тероризм, торгівлю людьми, піратство та інші міжнародні злочини.

Як спеціалізований відділ Вищого суду Уганди, ВМЗ є повністю національним трибуналом. Все ж, ВМЗ отримував значну технічну допомогу від організацій з міжнародного права та фінансування від скоординованої групи країн-донорів. Серед вимог до судді ВМЗ немає тих, що стосуються якогось рівня знань з міжнародного кримінального / гуманітарного права чи то контексту збройного конфлікту в Уганді. Все ж, суддям можуть допомагати помічники з правових питань, що працюють на контрактній основі, або волонтери чи стажери з університетів⁶⁴.

Станом на березень 2020 року Відділ з міжнародних злочинів Уганди розглядав лише дві справи щодо представників Армії Опору

⁶¹ International Criminal Court, Uganda <<https://www.icc-cpi.int/uganda>>.

⁶² The Judiciary of the Republic of Uganda, International Crimes Division <<http://judiciary.go.ug/data/menu/18/International%20Crimes%20Division.html>>.

⁶³ International Crimes Division: Frequently Asked Questions <<https://www.jlos.go.ug/index.php/about-jlos/priority-focus-areas/transitional-justice/item/536-international-crimes-division-frequently-asked-questions>>.

⁶⁴ Witte, Eric A., and Clair Duffy ‘Options for Justice: A handbook for Designing Accountability Mechanisms for Grave Crimes.’ 2018, p. 283 (hereinafter referred to as ‘Options for Justice: A handbook for Designing Accountability Mechanisms for Grave Crimes’) <<https://www.justiceinitiative.org/uploads/89c53e2e-1454-45ef-b4dc-3ed668cdc188/options-for-justice-20180918.pdf>>.

Господа⁶⁵. За понад десять років функціонування ВМЗ не вдалося винести жодного рішення по суті щодо воєнних злочинів. Все це попри значне фінансування з боку міжнародної спільноти⁶⁶ та проведення тренінгів для суддів⁶⁷. Таку низьку ефективність ВМЗ можна пояснити декількома причинами.

По-перше, в Уганді з 2000 року діє Закон про амністію, який застосовується і до членів Армії Опору Господа⁶⁸. Це значним чином обмежує діяльність ВМЗ, адже станом на 2011 рік вже було амністовано близько 12 тисяч членів Армії Опору Господа⁶⁹. Відповідно до міжнародного права амністія щодо воєнних злочинів та злочинів проти людяності не допускається, а такі злочини мають переслідуватися у будь-якому випадку.

Окрім цього, відзначають і небажання прокуратури розслідувати та переслідувати воєнні злочини, особливо якщо це стосується високопосадовців та військових самої Уганди. Інша проблема полягає в тому, що у ВМЗ ніколи не було постійного складу суддів: через постійні зміни нові колеги кожного разу повинні починати розгляд справи заново⁷⁰.

Також до розгляду міжнародних злочинів в Уганді застосовується звичайна

кримінальна процедура. Деякі ж звичайні аспекти та процедури не підходять для справ, що стосуються серйозних міжнародних злочинів. Серед них виокремлюють проблеми відсутності помічників-юристів для суддів, часту ротацію персоналу, відсутності системи захисту та підтримки свідків, а також проблеми з перекладом⁷¹.

Імплементация основоположних принципів, що застосовуються до розгляду міжнародних злочинів (як-от командна відповідальність), також має бути вчасною. Наприклад, Відділ міжнародних злочинів Уганди по суті не мав спроможність використовувати види відповідальності з Римського Статуту, адже їх імплементували лише у 2010 році й не було передбачено можливості застосовувати ці приписи законодавства ретроспективно⁷².

Іншою проблемою механізму в Уганді експерти відзначають занадто широку предметну юрисдикцію. Окрім того, що це створює нереалістичні очікування, уряди можуть залучати значні ресурси нібито для розгляду основних міжнародних злочинів. Насправді ж, ці ресурси витрачаються для досягнення власних політичних цілей і розгляду інших видів злочинів (наприклад, тероризму)⁷³. Повідомляється, що ВМЗ розглянув близько 50 справ щодо торгівлі людьми та тероризму⁷⁴.

Отже, зважаючи на досвід Уганди, під час створення окремих судових палат для розгляду міжнародних злочинів варто забезпечити: обмежену юрисдикцію суду (палати) – це підвищить шанси розслідувати пріоритетні справи міжнародного характеру; відповідне законодавче регулювання розгляду воєнних

⁶⁵ Justice Info, '12 years on, Uganda's International Crimes Division has little to show', 9 March 2020 <<https://www.justiceinfo.net/en/43986-12-years-on-uganda-international-crimes-division-has-little-to-show.html>>.

⁶⁶ Options for Justice: A handbook for Designing Accountability Mechanisms for Grave Crimes. p. 75.

⁶⁷ The 2012 international and transitional justice forum: 'Drawing Lessons from Local Processes to Improve Regional and International Perspectives of Justice', p. 24 <https://asf.be/wp-content/uploads/2012/10/ASF_IJ_ASFUCICCRRegionalForumReport.pdf>.

⁶⁸ Coalition for the International Criminal Court, Uganda <<https://www.coalitionfortheicc.org/country/uganda>>.

⁶⁹ Human Rights Watch, Justice for Serious Crimes before National Courts, Uganda's International Crimes Division, January 2012, p. 14 <https://www.hrw.org/sites/default/files/reports/uganda0112ForUpload_0.pdf>.

⁷⁰ Justice Info, '12 years on, Uganda's International Crimes Division has little to show', 9 March 2020 <<https://www.justiceinfo.net/en/43986-12-years-on-uganda-international-crimes-division-has-little-to-show.html>>.

⁷¹ Human Rights Watch, Justice for Serious Crimes before National Courts, Uganda's International Crimes Division, January 2012, p. 18 <https://www.hrw.org/sites/default/files/reports/uganda0112ForUpload_0.pdf>.

⁷² Options for Justice: A handbook for Designing Accountability Mechanisms for Grave Crimes, p. 56.

⁷³ Ibid, p. 75.

⁷⁴ Justice Info, '12 years on, Uganda's International Crimes Division has little to show', 9 March 2020 <<https://www.justiceinfo.net/en/43986-12-years-on-uganda-international-crimes-division-has-little-to-show.html>>.

злочинів згідно з принципами, закладеними у Римському Статуті; сталість судового органу, аби уникнути зміни складу суддів та перегляд справи з початку.

КОНГО: РОЗГЛЯД МІЖНАРОДНИХ ЗЛОЧИНІВ МОБІЛЬНИМИ ВІЙСЬКОВИМИ ТА ЦИВІЛЬНИМИ СУДАМИ

З 1990-х років і понині у Демократичній Республіці Конго тривають численні неміжнародні збройні конфлікти між різними недержавними утвореннями та урядом Конго⁷⁵. Масові воєнні зло чини та злочини проти людяності вчинялися за цей час.

У квітні 2002 року Конго ратифікувала Римський статут, а у квітні 2004 року вже передала ситуацію зі своєї території на розгляд до МКС. Станом на червень 2022 року, МКС виніс три обвинувальні вироки, один виправдувальний, у ще одному випадку МКС не підтримав звинувачення прокуратури проти підозрюваного та ще один підозрюваний досі в розшуку⁷⁶. МКС сфокусувався на посадовців та військових топрівня, водночас справи військових низового та середнього рангу залишилися для розгляду на національному рівні.

Разом з ратифікацією Римського Статуту, у 2002 році був прийнятий новий Військово-кримінальний кодекс Конго. Однак нові поняття міжнародних злочинів не зовсім відповідали визначенням Римського статуту⁷⁷. Лише у 2016 році було внесено зміни до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів Конго, які фактично імплементували всі положення Римського статуту в національне

⁷⁵ D Inman, PM Magadju 'Prosecuting international crimes in the Democratic Republic of the Congo: Using victim participation as a tool to enhance the rule of law and to tackle impunity' (2018) 18 African Human Rights Law Journal, p. 294 <<https://www.ahrlj.up.ac.za/inman-d-magadju-p-m>>.

⁷⁶ International Criminal Court, Situation in the Democratic Republic of the Congo <<https://www.icc-epi.int/drc>>.

⁷⁷ International Center for Transitional Justice, The Accountability Landscape in Eastern DRC, July 2015, pp. 5-6 <https://www.ictj.org/sites/default/files/ICTJ-Report-DRC-Accountability-Landscape-2015_0.pdf>.

законодавство⁷⁸. Альтернативою до імплементації положень Римського статуту був законопроект про створення окремого суду або спеціалізованих палат у судовій системі Конго, проте цей законопроект так і не знайшов підтримки на національному рівні⁷⁹.

До 2013 року лише військові суди Конго були уповноважені розглядати справи щодо воєнних злочинів⁸⁰. Їхня спроможність неупереджено та ефективно розглядати справи щодо міжнародних злочинів була доволі сумнівною. На це впливали обмеженість ресурсу та персоналу, погана оплата праці та підготовка суддів, політичне втручання у процес правосуддя та корупція⁸¹. Проте навіть після 2013 року, коли міжнародні злочини могли розглядати й звичайні (цивільні) суди, переважна частка воєнних злочинів розглядається все ще військовими трибуналами. Це ставить під сумнів не залежність та неупередженість цих судів для переслідування вищих військових посадових осіб, а також під питанням залишається справедливий судовий розгляд, особливо з огляду на відсутність в деяких військових судах механізму оскарження⁸².

⁷⁸ D Inman, PM Magadju 'Prosecuting international crimes in the Democratic Republic of the Congo: Using victim participation as a tool to enhance the rule of law and to tackle impunity' (2018) 18 African Human Rights Law Journal, p. 295 <<https://www.ahrlj.up.ac.za/inman-d-magadju-p-m>>.

⁷⁹ International Center for Transitional Justice, The Accountability Landscape in Eastern DRC, July 2015, p. 10 <https://www.ictj.org/sites/default/files/ICTJ-Report-DRC-Accountability-Landscape-2015_0.pdf>.

⁸⁰ International Center for Transitional Justice, The Accountability Landscape in Eastern DRC, July 2015, p. 8 <https://www.ictj.org/sites/default/files/ICTJ-Report-DRC-Accountability-Landscape-2015_0.pdf>.

⁸¹ Nicholas Waddell and Phil Clark, Courting Conflict? Justice, Peace and the ICC in Africa, p. 58 <https://www.hrw.org/sites/default/files/related_material/Mattioli%20%26%20Van%20Woudenberg%20-%20Global%20Catalyst%20for%20National%20Prosecutions%20-%20The%20ICC%20in%20the%20DRC.pdf>.

⁸² Maria Elena Vignoli, The ICC's Work in Congo Isn't Done, HRW, 11 August 2020 <<https://www.hrw.org/news/2020/08/11/iccs-work-congo-isnt-done>>.

Як і військові, так і цивільні суди можуть бути “мобільними судами” – а саме відправлятися та проводити засідання у тих районах, де і вчинялися злочини, або поблизу них. Це дозволяє забезпечити доступ до правосуддя навіть у найвіддаленіших районах Конго⁸³.

Все ж, військові суди Конго провели кілька судових переслідувань злочинців нижчого та серед нього рівня, що свідчить про певний “розподіл тягаря” між МКС, що переслідує високопосадовців, та національними судами,

що сприятиме ліквідації безкарності на середньому та низовому рівні⁸⁴.

У період 2009-2014 років суди Конго розпочали провадження у 39 справах, пов’язаних із подіями, які відбулися між 2002 та 2014 роками у східних провінціях та районах Конго (Ітурі, Північне Ківу та Південне Ківу). Третина з цих справ були вирішені судами Конго, інші перебувають або в етапі розгляду, або в апеляції, або провадження по ним закриті⁸⁵.

СТАТУС СПРАВ ПРО СЕРЙОЗНІ ЗЛОЧИНИ У СУДАХ СХІДНОГО КОНГО, 2009-2014

Місцезнаходження	Загальна кількість випадків	Кількість справ проти FARDC	Кількість справ проти FDLR	Кількість справ проти FRPI	Кількість справ проти MAI MAI	Кількість справ проти інших озброєних груп
Південне Ківу	22	14 – ВСЬОГО 3 – винесених рішення 2 – рішення в апеляції 8 – триває розслідування 1 – призупинено	3 – ВСЬОГО 1 – винесене рішення 1 – рішення в апеляції 1 – триває розслідування	0	2 – ВСЬОГО 1 – триває розслідування 1 – закрито	3 – ВСЬОГО 2 – винесених рішення 1 – триває розслідування
Північне Ківу	10	6 – ВСЬОГО 3 – винесених рішення 3 – триває розслідування (включаючи 1 справу проти APCLS)	1 – ВСЬОГО 1 – проти MAI MAI СНЕКА	0	3 – ВСЬОГО (3 – триває розслідування: 1 – проти M23; 1 – проти груп Mai Mai, Raia Mutomboku та Nyatura; 1 – проти APCLS, Mai Mai СНЕКА та FDLR)	
Ітурі	7	1 – ВСЬОГО 1 – триває розслідування	0	3 – ВСЬОГО 2 – винесених рішення 1 – триває розслідування	3 – ВСЬОГО 3 – винесених рішення	0

Попри ці дані, значний міжнародний тиск і допомогу, реакція на серйозні злочини залишається дуже обмеженою на національному рівні в порівнянні з кількістю звірств, зафіксованих у Конго⁸⁶. Це спричинено тим, що у Конго спостерігається високий політичний та військовий вплив на суди з боку найбільших винуватців, обмеженість ресурсів суду, нестабільна мирна ситуація⁸⁷.

Експерти наголошують на необхідності ухвалення стратегії розслідування таких справ, визначення пріоритетів у відборі справ та картографування всіх воєнних злочинів на території Конго⁸⁸. Це забезпечить належний розгляд воєнних злочинів на національному рівні.

⁸³ Options for Justice: A handbook for Designing Accountability Mechanisms for Grave Crimes, p. 182.

⁸⁴ Nicholas Waddell and Phil Clark, *Courting Conflict? Justice, Peace and the ICC in Africa*, p. 58 <https://www.hrw.org/sites/default/files/related_material/Mattioli%20%26%20Van%20Woudenberg%20-%20Global%20Catalyst%20for%20National%20Prosecutions%20-%20The%20ICC%20in%20the%20DRC.pdf>.

⁸⁵ International Center for Transitional Justice, *The Accountability Landscape in Eastern DRC*, July 2015, p. 22 <https://www.ictj.org/sites/default/files/ICTJ-Report-DRC-Accountability-Landscape-2015_0.pdf>.

⁸⁶ International Center for Transitional Justice, *The Accountability Landscape in Eastern DRC*, July 2015, p. 29 <https://www.ictj.org/sites/default/files/ICTJ-Report-DRC-Accountability-Landscape-2015_0.pdf>.

⁸⁷ SP Tunamsifu 'Twelve years of judicial cooperation between the Democratic Republic of the Congo and the International Criminal Court: Have expectations been met?' (2019) 19 *African Human Rights Law Journal*, p. 112 <<http://www.scielo.org.za/pdf/ahrlj/v19n1/07.pdf>>.

⁸⁸ International Center for Transitional Justice, *The Accountability Landscape in Eastern DRC*, July 2015, p. 34 <https://www.ictj.org/sites/default/files/ICTJ-Report-DRC-Accountability-Landscape-2015_0.pdf>.

⁸⁹ Situation in Colombia Interim Report, November 2012 <<https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/NR/rdonlyres/3D3055BD-16E2-4C83-BA85-35BCFD2A7922/285102/OTPCOLOMBIAPublicInterimReportNovember2012.pdf>>.

КОЛУМБІЯ: СТВОРЕННЯ СПЕЦІАЛЬНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ ЗА МИР В КОНТЕКСТІ КОМПЛЕКСНОЇ СИСТЕМИ ПРАВДИ, СПРАВЕДЛИВОСТІ, ВІДШКОДУВАННЯ ТА ЗАПОБІГАННЯ ПОВТОРЕННЮ

Збройний конфлікт між різними воєнізованими угрупованнями, партизанськими угрупованнями та національною армією в Колумбії тривав понад 50 років.

У 1998 році Колумбія підписала, а у 2002 році ратифікувала Римський Статут. У червні 2004 року Офіс Прокурора МКС розпочав попереднє розслідування ситуації в Колумбії, а в 2012 році встановив, що урядові сили Колумбії, революційні сили та воєнізовані формування вчинили воєнні злочини та злочини проти людства⁸⁹.

Лише у 2016 році уряду Колумбії вдалося підписати історичну мирну угоду з Революційними збройними силами Колумбії та створити, серед іншого, інституцію “Спеціальну юрисдикцію за мир” (Jurisdicción Especial para la Paz (ЖЕР))⁹⁰. ЖЕР входить до складу ширшої системи, а саме “Комплексної системи правди, справедливості, відшкодування та запобігання повторенню”, яка має на меті не лише покарати винних, а й встановити всю правду про збройний конфлікт, віднайти зниклих безвісти осіб, забезпечити відшкодування жертвами шкоди та запобігти злочинам та збройному конфлікту у майбутньому⁹¹.

Вже у жовтні 2021 року Офіс Прокурора МКС закритим попереднім розглядом справи у МКС, адже національна влада Колумбії виглядає такою, яка має і бажання і здатність розслідувати та переслідувати відповідні міжнародні злочини⁹². Одночасно з цим, Прокурор МКС Карім Хан підписав з урядом Колумбії Угоду про співпрацю,

⁹⁰ Andrés Morales, *The rocky road to peace: current challenges at the Special Jurisdiction for Peace in Colombia*, 2021 <<https://www.ejiltalk.org/the-rocky-road-to-peace-current-challenges-at-the-special-jurisdiction-for-peace-in-colombia/>>.

⁹¹ Options for Justice: A handbook for Designing Accountability Mechanisms for Grave Crimes, pp. 368-369.

⁹² International Criminal Court, *Preliminary examination, Colombia* <<https://www.icc-cpi.int/colombia/>>.

яка визначає наступний етап підтримки внутрішніх зусиль щодо просування перехідного правосуддя⁹³. Загалом же, Офіс Прокурора МКС відіграв важливу роль у розробці відповідних національних прокурорських стратегій Колумбії, що пришвидшило розгляд справ проти підозрюваних нижчого та середнього рівня⁹⁴.

Спеціальна юрисдикція за мир складається з виконавчого секретаріату та п'яти основних органів⁹⁵:

1. Палата для визнання істини та відповідальності та встановлення фактів
2. Палата амністії та помилувань
3. Палата для визначення правових ситуацій
4. Відділ розслідування та обвинувачення
5. Трибунал за мир

Трибунал за мир – це незалежний судовий орган, який відповідає за розгляд справ щодо порушень прав людини, скоєних під час внутрішнього збройного конфлікту у Колумбії⁹⁶. Цей трибунал не залежить від жодної з гілок влади та має фінансову та бюджетну автономію.

Предметна юрисдикція Трибуналу поширюється на злочини, які не підлягають амністії чи помилуванню: злочини проти людства, геноцид, серйозні воєнні злочини, захоплення заручників чи інше серйозне

позбавлення волі, катування, позасудові страти, насильницьке зникнення, різні форми сексуального насильства, викрадення дітей, примусове переміщення, а також вербування неповнолітніх⁹⁷. Персональна юрисдикція поширюється на членів як неурядових угруповань, так і збройних сил Колумбії. Також юрисдикція може поширюватися на державних службовців Колумбії, які не є членами збройних сил, проте вони мають надати свою експліцитну згоду, щоб саме ЈЕР розглядала його/її справу⁹⁸.

Трибунал поділяється на п'ять секцій:

1. Секція першої інстанції у справах про визнання відповідальності, що оцінює санкції, запропоновані висновками Комітету з визнання істини та відповідальності, та визначає покарання й умови їхнього відбуття

2. Секція першої інстанції у випадках відсутності визнання відповідальності, що заслуховує сторони обвинувачення та захисту та виголошує вироки

3. Секція апеляційного розділу, що переглядає рішення секцій першої інстанції

4. Секція перегляду, яка у виняткових випадках переглядає остаточні рішення у разі нововиявлених обставин або явної помилки в юридичній кваліфікації

5. Секція стабільності та ефективності, що буде створена опісля завершення повноважень Трибуналу за мир для гарантування стабільності й ефективності⁹⁹.

За час свого функціонування ЈЕР висунула звинувачення колишнім командирам воєнних угруповань у викраденні щонайменше 21 000 людей і вербуванні 18 000 неповнолітніх. Також

⁹³ International Criminal Court, ICC Prosecutor, Mr Karim A. A. Khan QC, concludes the preliminary examination of the Situation in Colombia with a Cooperation Agreement with the Government charting the next stage in support of domestic efforts to advance transitional justice <<https://www.icc-cpi.int/news/icc-prosecutor-mr-karim-khan-qc-concludes-preliminary-examination-situation-colombia>>.

⁹⁴ Human Rights Watch, Pressure Point: The ICC's Impact on National Justice, May 2018, p. 7 <https://www.hrw.org/sites/default/files/report_pdf/ij0418_web_0.pdf>.

⁹⁵ Jurisdicción Especial para la Paz official website, All about the Special Jurisdiction for Peace <<https://www.jep.gov.co/JEP/Paginas/Tribunal-Especial-para-la-Paz.aspx>>.

⁹⁶ International Commission of Jurists, Colombia: The Special Jurisdiction for Peace, Analysis One Year and a Half After its Entry into Operation, June 2019, p. 31 <<https://www.icj.org/wp-content/uploads/2020/05/Colombia-Jurisd-para-la-paz-PUBLICATIONS-Reports-Fact-finding-mission-report-2019-ENG.pdf>>.

⁹⁷ Jurisdicción Especial para la Paz official website, Special Court for Peace <<https://www.jep.gov.co/JEP/Paginas/Tribunal-Especial-para-la-Paz.aspx>>.

⁹⁸ International Commission of Jurists, Colombia: The Special Jurisdiction for Peace, Analysis One Year and a Half After its Entry into Operation, June 2019, pp. 31-32 <<https://www.icj.org/wp-content/uploads/2020/05/Colombia-Jurisd-para-la-paz-PUBLICATIONS-Reports-Fact-finding-mission-report-2019-ENG.pdf>>.

⁹⁹ Jurisdicción Especial para la Paz official website, Special Court for Peace <<https://www.jep.gov.co/JEP/Paginas/Tribunal-Especial-para-la-Paz.aspx>>.

військовим посадовцям було пред'явлено звинувачення у вбивстві 6400 мирних жителів¹⁰⁰. Загалом же ЈЕР порушила сім різних справ щодо найбільш репрезентативних злочинів, скоєних під час конфлікту в Колумбії¹⁰¹. Станом на червень 2022 року, інформація щодо завершення якихось справ ще не надходила. Зважаючи, проте, на підписання Угоди про співпрацю МКС з урядом Колумбії, видається, що спроможність розслідувати та переслідувати воєнні злочини у Колумбії є.

З досвіду Колумбії можна виокремити важливість кооперації з Офісом Прокурора МКС. Це дозволило зміцнити спроможність національної системи Колумбії ефективно й результативно розслідувати численні воєнні злочини вчинені різними угрупованнями. Підписання угоди між МКС та урядом Колумбії щодо подальшої співпраці вказує, що схожий підхід можна перейняти й Україна.

ВИСНОВКИ

“Непокаране зло нікуди не зникає, воно обов’язково повертається, хай і через покоління, зухвалим і розжирілим, впевненим у своїй безкарності”,¹⁰² – ці слова письменниці Оксани Забужко підкреслюють важливість притягнення винних до відповідальності. Злочин агресії та численні воєнні злочини вчинялися росіянами в Україні ще з 2014 року. На жаль, за 8 років Україна продемонструвала невелику спроможність розслідувати воєнні злочини та притягати злочинців до відповідальності.

З повномасштабним вторгненням РФ в Україну численність злочинів зросла в сотні разів, проте структура національної системи України належним чином не підлаштувалася під нові виклики та не змінилася задля ефективнішого переслідування воєнних

злочинів. Досвід інших держав демонструє важливість переслідування воєнних злочинів для встановлення правди та справедливості, зокрема, для потерпілих.

Моделі, які запроваджувалися у світі, різноманітні та унікальні. Проте для успішного здійснення правосуддя можна виокремити низку визначальних факторів, що об’єднують переважну більшість механізмів. Сюди відносяться, зокрема:

- приведення законодавства щодо розгляду міжнародних злочинів у відповідність до міжнародних стандартів, зокрема, Римського Статуту (особливо в контексті командної відповідальності);
- прийняття комплексних стратегій з розслідування воєнних злочинів та узгодженого підходу розгляду судових справ;
- впровадження принципу спеціалізації для органів розслідування та правосуддя (наприклад, створення судових органів, окремих палат тощо зі спеціалізованою юрисдикцією щодо воєнних злочинів);
- поглиблення знань суддів в міжнародному гуманітарному та кримінальному праві;
- співпраця державних органів з міжнародними партнерами, неурядовими організаціями;
- співпраця державних органів з органами МКС;
- сталість, неупередженість і незалежність інституцій, що займаються розглядом справ щодо воєнних злочинів;
- регіональне співробітництво з органами прокуратури сусідніх держав (*DEJURE*(https://dejure.foundation/mexanizmy_sudovogo_rozglyadu_sprav_pro_voyenni_zlochyny_dosvid_inozemnyh_krayin). – 2022. – 09).

¹⁰⁰ Voa News, Court Shelves Probe of Colombian War Crimes, 28 October 2021 <<https://www.voanews.com/a/court-shelves-probe-of-colombian-war-crimes-/6289984.html>>.

¹⁰¹ Jurisdicción Especial para la Paz official website, Macro Casos de JEP <<https://www.jep.gov.co/especiales1/macrocasos/index.html>>.

¹⁰² DW, Оксана Забужко: У війни – жіноче обличчя, 16 липня 2019 року <<https://www.dw.com/uk/оксана-забужко-у-війни-жіноче-обличчя/a-49571247>>.

Маслов Д., голова Комітету Верховної ради з питань правової політики

Добір суддів КСУ: що передбачають нові правила конкурсу

Україна отримала статус кандидата в Європейський Союз разом із сімома рекомендаціями Європейської Комісії.

Якщо ми їх виконаємо, зробимо усе правильно – ми продовжимо наш євроінтеграційний шлях та вже в осяжному майбутньому приєднаємося до європейської демократичної родини.

Тому і Президент, і Парламент взяли на себе зобов'язання в короткі терміни виконати усі рекомендації Єврокомісії.

Одним із перших пунктів є реформа Конституційного Суду України – зміна процедури конкурсного добору суддів КСУ на основі оцінки їх доброчесності та професійних навичок кандидатів на посаду. Це давнє проблематичне питання, вирішення якого очікує ЄС та вимагає українське суспільство.

Саме задля цього сьогодні парламент ухвалив у першому читанні відповідний законопроект 7662, який я ініціював. Розглянемо детальніше, про що йдеться.

Конституційний Суд України мають представляти найкращі з кращих

Наразі суддів КСУ призначають на конкурсних засадах, як це передбачено нашою Конституцією. Натомість порядок і особливості конкурсу визначаються Законом «Про Конституційний Суд України» та частково Регламентом Верховної Ради.

При призначенні суддів КСУ Президентом, Верховною Радою та З'їздом суддів України фактично застосовуються різні конкурсні процедури, але всі вони мають однаковий недолік – недостатня перевірка кандидатів критеріям моральної якості (доброчесності) та професійної компетенції. Нікуди не зникає й ризик політичного впливу (на) кандидата.

Тож не дивно, що чинні з 2017 року правила конкурсу справедливо отримують критику як від українського суспільства, так і від наших міжнародних партнерів за їх політизованість, недостатню прозорість, недосконалість, а інколи – навіть неконституційність окремих положень.

Зокрема, Венеційська комісія неодноразово наголошувала на потребі удосконалення чинної системи конкурсного відбору суддів, за принципом прозорості та конкурентності. Окрім того, є відповідна заява послів країн G-7.

Зрештою, якісна зміна Україною законодавства про порядок добору суддів КСУ є одним із показників, виконання якого буде оцінюватися Єврокомісією.

Тому є гостра потреба змінити правила за якими відбувається конкурс на посаду суддів КСУ, які гарантують належну перевірку кандидатів критеріям моральної якості, зокрема доброчесності, та професійної компетенції, а також забезпечать рівні права та можливості для усіх учасників. Щоб Конституційний Суд України представляли виключно найкращі з кращих українських правників.

Кандидати від Парламенту без політичного підтексту

Ми прибираємо момент опосередкованого політичного впливу на кандидатів.

Депутатські фракції та групи відтепер не зможуть висувати кандидатури на посаду суддів КСУ. Ця норма критикувалася довгий час, і справедливо, а одного разу навіть була оскаржена до самого Конституційного Суду України. Тепер цього не буде.

Таким чином, будь-яка особа зможе взяти участь у конкурсі на посаду судді КСУ за квотою Верховної Ради, при цьому не заручаючись підтримкою політичних сил.

Ми усуваємо ризик політичної заангажованості кандидатів, яка довгий час існувала в законі та очевидно ставила осіб в нерівне становище.

Буде створено Дорадчу групу експертів

Зазначу, що загальна організація конкурсу: оголошення, прийом документів від кандидатів, прийняття рішення про допуск чи недопуск до конкурсу, організація спецперевірок кандидатів залишаться за суб'єктами призначення суддів КСУ.

Проте задля належної та повної оцінки кандидатів за критеріями високих моральних якостей та визнаного рівня компетентності у сфері права, на що особливо акцентувала увагу Єврокомісія, ми маємо намір створити допоміжний орган – Дорадчу групу експертів, яка буде допомагати суб'єктам призначення в оцінці відповідності кандидатів на посаду судді КСУ визначеним критеріям.

Її роль та місце у конкурсі пропонується визначити таким чином. Група буде отримувати документи допущених до конкурсу кандидатів та здійснювати їхній аналіз, з можливістю запитувати додаткову інформацію як у самих кандидатів, так і в інших органів, проводити співбесіди із кандидатами тощо.

За результатами вивчення документів кандидатів та проведених співбесід із ними, Дорадча група буде рекомендувати суб'єктами призначення обрати на посаду суддів Конституційного Суду України тих кандидатів, які, на її думку, найбільше відповідають критеріям високої моральної якості та визнаного рівня компетентності у сфері права. Вона має рекомендувати не менше трьох осіб на одну вакантну посаду.

Таким чином, з відібраних кандидатів Дорадча група буде рекомендувати тільки найкращих.

Особи, які не отримають рекомендацію Дорадчої групи, припиняють участі у конкурсі. Відповідно Президент, ВРУ та З'їзд суддів зможуть призначати осіб на посаду судді КСУ лише із тих кандидатів, що були рекомендовані Дорадчою групою.

Окремим важливим моментом є формування Дорадчої групи – які особи входитимуть до її складу та вимоги до них.

Задля необхідного балансу ми пропонуємо створити Групу у складі шести осіб: по одній особі від Президента, Верховної Ради та З'їзду суддів України – як суб'єктів формування КСУ визначених Конституцією. Одну особу має запропонувати Венеційська комісія. І що дуже важливо – ще дві кандидатури делегують міжнародні організації, які протягом останніх п'яти років надають Україні міжнародну технічну допомогу у сферах конституційної

реформи, верховенства права, захисту прав людини, запобігання і протидії корупції.

Вимоги до членів Групи практично тотожні вимогам до судді Конституційного Суду України. Це мають бути правники із визнаним рівнем компетентності, зі стажем професійної діяльності у сфері права щонайменше 15 років, які відповідають критеріям високих моральних якостей та політичної нейтральності.

Людина, яка належить до політичної партії або бере участь у політичній діяльності, чи відповідала цим критеріям протягом останніх двох років, не зможе увійти до складу Дорадчої групи.

Питання, яке залишається відкритим та яке ми обов'язково будемо дискутувати на Комітеті, це обов'язковість українського громадянства для членів Групи.

Відповідаючи на питання, як швидко Дорадча група експертів може бути утворена, скажу, що зі свого боку Парламент найближчим часом виконає свою частину: ми ухвалимо цей важливий законопроект в цілому. Далі «м'яч» опиниться на полі суб'єктів формування Групи. Впевнений, тут не буде жодних затримок.

Якщо дивитися на строки, встановлені законопроектом, то два місяця цілком достатньо для призначення усіх членів Дорадчої групи.

Конституційний суд має бути балануючою ланкою між усіма гілками влади

Звичайно, це лише один із кроків, які ми робимо наразі та плануємо зробити задля реформування Конституційного Суду України. Адже залишається ще низка питань, серед яких: покращення якості обґрунтування рішень, прозора процедура дисциплінарної відповідальності суддів КСУ тощо.

Але ми точно на правильному шляху.

Найближчим часом на розгляд Парламенту буде винесено другий важливий законопроект №4533, який урегулює процедурні та процесуальні питання діяльності КСУ. Він вже готовий до другого читання.

Зазначу, що якби ми прийняли його раніше, то не отримали б таких несподіваних рішень КСУ, як скасування електронного декларування та відповідальності за брехню в деклараціях. Так само, ми не мали би справ, які

розглядаються КСУ вже по сім років, як справа щодо конституційності люстрації.

Після ухвалення цього законопроекту діяльність КСУ буде більш передбачуваною, а сам КСУ нарешті буде балансуючою ланкою між трьома гілками влади та стоятиме на сторожі інтересів держави і суспільства.

Отримання Україною статусу кандидата на вступ до ЄС – заслуга всього українського народу, і передусім тих, хто сьогодні захищає наші території на передовій.

Ми вже довели світу, що варті кращого європейського майбутнього. Важливо не втратити довіру світу.

Ба більше, будь-яка якісна реформа має бути не вимушеним заходом на виконання вимоги ЄС, а нашим зваженим кроком. Впевнений, що реформа КСУ та загалом судової системи стане міцним фундаментом для європейської України (*Українська правда* (<https://www.pravda.com.ua/columns/2022/09/6/7366293/>). – 2022. – 6.09).

Павліченко О., виконавчий директор УГСПЛ

Ми входимо в зону сірого права

Збройні Сили України звільнили території, які близько шести місяців перебували під окупацією російських військових. Тепер в ці міста і села повертається українська юрисдикція, а також відповідальність для тих, хто співпрацював із ворогом. Як українська влада має карати колаборантів?

Кого мають карати?

Правоохоронні органи повинні чітко бачити, що є порушенням і де має відбуватися притягнення до кримінальної відповідальності, а де можна і не вдаватися до таких санкцій.

З точки зору впливу на населення окупованих територій ситуація наразі трагічніша, ніж та, яка була в Бучі через те, що майже шість місяців ця територія перебувала без контролю з боку українських органів влади. Поведінка населення потрапила під вплив окупантів, які діяли з розрахунку на те, що залишаться надовго.

Дуже важливо напрацювати механізм, який показав би, як Україна працює зі звільненими територіями. Адже ми віримо, що найближчим часом вдасться звільнити і території, що понад сім років перебувають під контролем окупантів.

Для того, щоб населення бачило, що це не репресії, якими будуть переслідувати тих, хто перебував під окупацією, ця політика має бути закріплена, чітко проговорена і реалізована.

Яка може бути відповідальність?

Важливо розуміти якого рівня шкода нанесена державі, наскільки це були свідомі і організовані дії з боку самої особи. Чи це був керівник якоїсь партії, чи посідав він очільну позицію в органі окупаційної влади, був суддею чи очільником «народної міліції»?

Коли ми говоримо про звичайних громадян, які демонстрували антиукраїнську позицію, отримували паспорти РФ на окупованих територіях, то відповідальність може бути, наприклад, люстраційною, – особа буде обмежена в правах щодо можливості бути обраною до органів місцевого самоврядування, чи перебувати на посадах, пов'язаних із викладацькою діяльністю. В разі вчинення дій з завданням серйозної шкоди інтересам держави може бути кримінальне переслідування, адже в нас введена в Кримінальний кодекс стаття 111-1, яка стосується відповідальності за колабораціоністську діяльність.

Критерії діяльності, яка підпадає під цю статтю, є досить розмитими, тож велика кількість людей можуть бути піддані кримінальному переслідуванню. Це є насправді небезпечним моментом, адже відповідальність має наставати за дії, які нанесли реальну шкоду державі, за конкретний склад злочину, який має бути доведений.

Хто і як вирішує: колаборант чи ні?

Рішення приймають судові органи – вони визначають і формують судову практику щодо

такої категорії злочинів. Насправді, вона є несформованою. А та, яка є, не дуже задовільна: пригадаємо ситуацію з Наталією Штепою, яку намагалися притягнути до відповідальності.

Питання в тому, що має бути чітка кваліфікація з визначенням, за що саме має бути притягнута особа до відповідальності і з яким покаранням. Ми повертаємо не лише території, а й людей, які мають повернутися в свої громади і бути в складі України.

Суцільний фільтраційний процес, так як це робить Росія, для нас не вихід. Нам треба мати позитивно налаштоване населення, яке буде працювати для розбудови українства на цих територіях і позбавлятися окупаційного режимного забарвлення.

Там працювала пропаганда, примус, тож люди могли під примусом опинитися на відповідних позиціях і діяти в такий спосіб. Це не виправдовування цих осіб, це аналіз ситуації.

От чому важлива стратегія держави щодо деокупації

Як приклад можна навести адміністрації пенітенціарної установи, яка залишається на окупованій території: вони повинні кинути зброю і вийти, залишивши засуджених самих в цих місцях? Чи вони мають забезпечити безпеку засуджених і громади, в якій вони перебувають? Вони можуть вважатися колаборантами? Вони ж виконують ту саму функцію, яку виконували до захоплення цих територій і будуть виконувати після звільнення цих територій.

Якщо йдеться про начальника колонії – це одна історія, якщо йдеться про рядового охоронника, який стоїть на вищці – це інша історія. В кожній конкретній історії потрібно вивчати на скільки вчинок особи становив склад злочину і тільки в межах Кримінального кодексу має відбуватися переслідування. Домисли, фантазії, або почуття помсти через те, що ми знаємо з медіа, що це погана людина, не повинні мати значення.

У держави має бути стратегія щодо повернутих територій: яким чином ми повинні відпрацьовувати нормалізацію режиму. Особливо там, де українська влада втратила контроль на понад сім років.

Якщо повертатися до прикладу пенітенціарної системи: в місцях несвободи в Донецькій та Луганській областях, де Україна втратила контроль, в 2014 році перебувало близько 16 тисяч людей. Зараз частина вже вийшла, відбула покарання. З іншого боку, за цей час там з'явилися нові люди – тисячі людей. Незрозуміло, за якими рішеннями режим присудив вироки, по яких вони відбувають ці покарання. Це можуть бути і реальні злочинці, які вчиняли вбивства, згвалтування, побої, мордування, грабежі.

Але що робити з ними Україні, яка отримає їх під свій контроль не маючи достатнього матеріалу для того, щоб утримувати їх в тих місцях несвободи? Йдеться про тисячі таких людей.

Ось один маленький приклад, який показує, що за проблеми чекають нас на звільнених територіях. Там, де жоден з документів, який видається цими територіями, не буде визнаний чинним.

Ми зараз входимо в зону сірого права, яка має перейти в зону чистого нормативного права – українського законодавства і української юрисдикції. Цей перехідний період має бути прорахований з усіма цими проблемами.

Російські вчителі під арештом?

Кілька днів поспіль українські ЗМІ із посиланнями на деяких високопосадовців повідомляли, що на Харківщині затримали російських вчителів, яким інкримінують 438 статтю Кримінального кодексу за роботу на окупованих територіях. Пізніше Офіс Генпрокурора спростував цю інформацію.

Називати начебто затриманих російських вчителів воєнними злочинцями – ніяк не можна. Стаття 438 Кримінального кодексу «Вчинення воєнних злочинів» – некоректна кваліфікація для такого випадку.

Що робити з такими особами? Це питання до правоохоронних органів, які мають визначити статус нанесення реальної шкоди – що вони вже встигли зробити і наскільки ця шкода підпадала під визначення кримінального законодавства.

Якщо вдасться довести, що це була колабораційна діяльність, то тоді може бути

застосована 111-1 стаття Кримінального кодексу.

Думаю, що це можуть бути поодинокі випадки, а не масова практика, і стосуватиметься лише активних ідеологічних

натхненників цього процесу, а не рядових виконавців (*Закон і Бізнес* (https://zib.com.ua/ua/152970-mi_vhodimo_v_zonu_sirogo_prava_-_pravozahisnik_pro_povernenn.html). – 2022. – 15.09).

Харакоз К., суддя Господарського суду Донецької області, член правління Асоціації розвитку суддівського самоврядування України

Психологія судової справедливості та ресурс відкритого діалогу. Рефлексія з-під мантиї

Швидке та змістовне завершення судової реформи є вкрай важливим для України, оскільки саме на принцип верховенства права спирається сильна держава рівних та гідних людей.

Як незалежний суд пов'язаний з верховенством права, що заважає здійснити судову реформу і чому недостатньо лише кадрових змін, а також що робити для усунення розбіжностей між законодавством України та законами соціальної психології.

“Жодний, звісно, не народжується, на світ із готовими поняттями про право та справедливість, але людська природа влаштована так, що в певному віці ці істини природним чином виробляються.” – Вольтер

Цей вислів доволі яскраво зображає розвиток українського суспільства. Суспільства, яке вибороло своє право на майбутнє на Майдані, відчуття справедливості його гуртує, а віра в Конституцію робить його нацією. Відчуття права і справедливості не притуплюється маніпуляціями та призначенням винних, а потребує системного чесного втілення в стандарти держави.

Завершення судової реформи та запровадження принципу верховенства права. Незрозумілі вимоги західних партнерів чи достойна винагорода України за мужність та прагнення до демократії?

Саме верховенство права відрізняє державу людей для людей від зграї розбійників, а сильну націю від стада орків, якими править груба сила та суцільний страх.

Так сталося, що будуючи країну за стандартами сучасної демократії, ми в

прискореному темпі проходимо шлях, які європейські країни проходили сторіччями – вчиняючи помилки, роблячи висновки та в решті решт сформулювавши критерії справедливого незалежного суду.

Проте «дорожні карти» реформ та плани відновлення України приховують систему культивування «суддів-майдану», яка була побудована під час реформи 2010 року на уламках тоталітарного минулого.

Політичний популізм та підігрівання протистояння громадськості та суддів, дозволяє ефективно зберігати ієрархічну структуру правосуддя, залишаючи судів шукати відповіді на риторичне питання власної дитини «Тато чому кажуть, що в нас нема справедливого суду, адже ти весь час на роботі?»

Я не буду стверджувати, про навмисне їх збереження, адже припускаю, що причиною цього є традиційний державницький патерналізм та макіавелівське «ціль виправдовує засоби», із занадто популістським спрощенням фундаментальних основ демократичного устрою.

Спрощеним до рівня маніпулювання суспільною свідомістю на кшталт Орвеллівському «Війна – це мир», «Брехня – це правда».

Це знов направляє реформу в формальне річище звужуючи її реальний зміст до формальних регуляторних та кадрових процедур, трохи відтермінувавши незадоволеність українського суспільства та здивування західних партнерів.

За законами соціальної психології система традиційно перемагає персоналії, і без зміни

системи є ризик того, що суспільство може знов відчути себе ошуканим.

Пасивна бездіяльність зараз – це мародерство майбутнього!

Я впевнений, що саме зараз ми маємо обов'язок та можливість бути чесними, і відмовившись від власних приватних та корпоративних інтересів, разом працювати на суспільне благо майбутнього країни.

Знявши мантию, відійшовши від юридичного канцеляризму, але трохи ускладнюючи законами поведінкової психології, я поясню, чому виникає незадоволеність суспільства, як і в чому полягає суддівська незалежність, як і чому її системно порушує політична влада, а також наведу пропозиції простих та безоплатних організаційних процедур, які дозволять достойно вийти державі з точки біфуркації, а суспільству – отримати виборене кров'ю право на достойне європейське майбутнє.

Візуалізація верховенства права

Реформуючи державу з дієвим принципом верховенства права та непорушністю прав людини, буде чесним сказати, що здорова і щаслива людина не думає про них, а може собі дозволити думати про прості та зрозумілі речі: бути вільною у своїх судженнях і виходити на майдани, бути коханою і будувати сім'ю, безпечно спокійно ходити вулицях, не очікуючи свавільного арешту, будувати бізнес і не очікувати його вилучення через заздрість можновладця тощо.

Власне прості бажання і прагнення людини чітко зафіксовані в Конституції України, як найвища цінність держави – «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю».

І реалізація цієї цінності є метою діяльності держави, яка обрала для себе демократію. Демократію, як систему влади народу для народу, влади більшості, не пригнічуючи інтересів меншості, створюючи суспільство рівних можливостей, через розумність та дієвість законів.

У такій конструкції суспільних відносин судова влада виступає інструментом запобігання свавілля через рівність перед законом, у тому числі свавілля чиновників, силовиків, впливових осіб, та, у деяких випадках, законів, які дискримінують чи порушують природні права людини.

Це реалізується через регламентовані судові процедури, чесне та принципове дотримання яких втілює справедливість.

При всій складності конструкцій і вимірів, судова справедливість складається доволі просто, з одного боку є ситуація, в яку потрапила людина – це зміст судової справи, з іншого боку є правило, яке встановила держава для цієї ситуації – це норма закону, оцінюючи цю ситуацію суд співвідносить слова людини з фактичними обставинами – це докази, а закон з базовими принципами – норма Конституції та стандарти прав людини.

Суддя вирішує це в нарадчій кімнаті, «знімаючи мантию» та залишаючись людиною наодинці зі справою, з емпіричними доказами, з долею людини, зі спробами на хвилину відчути, чи могла б людина виконати цей закон, залишаючись чесною, розумною, гідною та свободою.

І це правило гуманістичного правосуддя червоною ниткою пронизує Конституцію, закони та процесуальні кодекси, підкреслюючи особливий статус судової влади та суддів, жорстко зобов'язуючи державу створити умови незалежності суддів, а суддів, своєю чергою, бути високомотивованими професіоналами своєї справи з високими моральними принципами та відданістю правам людини та побудованою системою цінностей, серед яких доброчесність посідає центральне місце.

Стандарти, до яких ми прагнемо дістатись, ми маємо співвідносити зі змістовими відмінностями того, що нам лишилось у спадок від тоталітарного минулого – «суди – це продовження каральної машини держави» (цитата очільника суду радянських часів).

Це прямо суперечить образу терезів, як виміру справедливості, на одній чаші яких безпека суспільства, а на іншій – свобода та гідність людини. Яскравою сучасною

ілюстрацією, є відмінності російського судилища та процесів Високого суду Лондона.

Рецепт справедливого суду

Демократичний стандарт вимірів справедливого суду, або суспільне відчуття справедливості, реалізується через поєднання двох критеріїв: особистість судді та система незалежності судової гілки влади.

Де особистість судді, не в сенсі анкетних даних, а як сукупність його професійної компетенції, досвіду, цінностей та доброчесності, як чесного прагнення працювати на суспільне благо.

І саме ця особистість – є єдиним носієм судової влади, незалежність свідомості якого гарантує людині справедливість.

Все інше – установи судів, органи врядування та самоврядування, завгосп та бухгалтер – це судова система, метою якої є забезпечення умов незалежності та авторитету судової влади, а також забезпечення суспільства від судової помилки.

Соціальні психологи вже давно вираховували вплив системних факторів на поведінку людини – законом звичайного розподілу системні фактори несвідомо впливають на поведінку 90% людей.

Вплив таких факторів на поведінку був яскраво продемонстрований Філіппом Зімбардо у відомому Стенфордському експерименті, а надалі ретельно проаналізованим та детально описаним у книзі «Ефект Люцифера». Чому хороші люди чинять зло».

Таким чином, результатом реформи має бути виявлення та знешкодження системних факторів, які формують та підтримують залежності суддівської свідомості, впливаючи на справедливість рішення та суспільний авторитет судової влади.

Питання та вимоги до особистості судді є предметом роботи Вищої кваліфікаційної комісії суддів та служби дисциплінарних інспекторів ВРП, які ще не створені.

І поки відбуваються довготривалі процедури формування відповідальних за суддівські кадри органів, ми маємо чесно і критично дивитись на систему державних стримувань і

противаги, наполегливо формулюючи суспільні завдання та вимоги для нового складу Вищої ради правосуддя, запрошуючи суспільство виступити гарантом доброчесних відносин між гілками влади.

Або по-іншому – закінчення процесу сепарації судової влади від законодавчої та виконавчої.

Зворотнім боком влади є відповідальність, якою вона і вимірюється

Слід визначити, що влада – це не персоналії на посадах, а здатність та можливість впливу цих персоналій на поведінку інших та процеси майбутнього, беручи на себе відповідальність за наслідки.

Задля запобігання абсолютизму та свавілля, для належного обслуговування суспільних інтересів, Конституцією закріплений принцип поділу державної влади на три незалежні гілки – законодавча, виконавча та судова. Поділений без ієрархії. У кожній – своя сфера відповідальності.

Цей стандарт розподілу державної влади запропонував ще Шарль Монтеск'є, а застереження та вірогідності порушення такого стандарту навів один із батьків-засновників США Александер Гамільтон, зазначивши «судова гілка влади найслабша серед трьох, вона ніколи не зможе успішно напасти на будь-яку з інших двох, і потрібно проявити найбільшу турботу, щоб дати їй можливість захиститися, бо від судів не буде походити загроза свободі народу, звісно, поки судова влада по-справжньому відділена від законодавчої й виконавчої».

Це правило є актуальним до тепер – претензії суспільства до «суддів майдану» є ілюстрацією цього.

Суддя Печерського районного суду міста Києва Оксана Царевич, котра була однією із суддів, які виносили свідомо неправомірні рішення щодо активістів Автомайдана на базі сфальсифікованих даїшниками протоколів.

Тобто головним успіхом судової реформи на системному рівні є створення способів протидії впливу на судову владу через створення ефективних механізмів та прозорих процедур діяльності судової системи.

Такі механізми не були створені протягом тривалого часу реформування через штучно створене протистояння між судовою системою та громадянським суспільством, що дозволяло підтримувати зручну для політичної влади конструкцію управління.

Врегулювання такого конфлікту через діалог є індикатором та ілюстрацією вірного напрямку реформування.

Традиції і символи, стимули та реакції, знання та досвід

Як суддя, я особисто вдячний громадянському суспільству за протидію символічним актам підкорення у вигляді призначення на посаду судді Верховною радою України, за викреслені, як непотребства, співбесіди кандидатів в судді у адміністраціях Президента України, в органах виконавчої влади та місцевого самоврядування.

Але, традиції, які слідує за нами з радянського минулого, хоч і були спростовані Конституцією та законодавством, живуть у свідомості і можновладців, і суддів, і суспільства.

Традиції спільних нарад з суддями, загального прокурорського нагляду, публічного формулювання завдань судовій владі, публічного обурення судовим рішенням, що йде в розріз з інтересами можновладців, показового кримінального переслідування суддів тощо.

Саме на цих стимулах та поведінкових реакціях була побудована реформа зразка 2010 року, яка була скасована Революцією Гідності у 2014 році.

Реформа, під час якої суспільству та західним партнерам були відкриті конкурсні процедури та автоматизований розподіл судових справ, запровадила концепцію управління та контролю через кулуарний вплив на функціональні потреби судових установ та на індивідуальні потреби суддів – безпека, кар'єра, фінансування.

Способи формування лояльності через задоволення базових потреб людини, є предметом багатьох досліджень та підручників з управління персоналом, військової дисципліни та виховання дітей.

І власне саме контроль та задоволення базових потреб є основою формування патерналістичних відносин як основи тоталітарної ієрархії.

Якщо підсумувати публічну дискусію з приводу реформи 2010 року, провідником впливу на суд була Вища рада юстиції (спадкодавець Вищої ради правосуддя), яка з одного боку призначала очільників судових установ, а з іншого виконувала функцію карального органу для незгодних.

Для контролю фінансування була створена Державна судова адміністрація, яка мала та має виключне право на бюджетні перемовини з владою та на розподіл фінансових ресурсів серед судових установ.

Таким чином були утворені система та центри впливу на судову владу, ексклюзивним правом та можливостями яких було та є кулуарне забезпечення потреб діяльності судових установ, кар'єри та безпеки суддів.

До речі, ступінь впливу таких центрів намагалась дізнатись Європейська комісія у своєму опитувальнику перед прийняттям рішення про надання Україні статусу кандидата до ЄС, називаючи їх головами судів, апеляційними та касаційними інстанціями.

В мене відсутня інформація, яка наведена у відповідях, проте існування таких центрів та реальність їх впливу обумовлені відсутністю прозорої процедури, яка б дозволяла судовим установам та суддям задовольнити свої природні потреби в безпеці та доступі до необхідних ресурсів.

Президент Володимир Зеленський передає главі представництва ЄС в Україні Маасікасу заповнену анкету-опитувальник для отримання статусу кандидата на членство в ЄС, 18 квітня, 2022 р. Президент Володимир Зеленський передає главі представництва ЄС в Україні Маасікасу заповнену анкету-опитувальник для отримання статусу кандидата на членство в ЄС, 18 квітня, 2022 р.

За весь період реформування потрібна система задоволення наведених потреб, не була не тільки побудована, а навіть не була ініційована ні політичною владою, ні судовою системою.

Розподіл державної влади утворює логічний розподіл ресурсів впливу

Розподіл державної влади на три гілки влаштований так, що встановлення правил – належить законодавчій, а матеріальні ресурси та можливість застосування насилля через систему силових та правоохоронних органів – виконавчій. Ресурс судової влади – авторитет і довіра. Саме цей ресурс є запобіжником свавільного використання регуляторного та силових ресурсів.

Через це, Конституція України та профільні закони прямо обмежують можливості виконавчої та законодавчої влади для тиску на судову, через гарантії фінансування та заборону втручання в правосуддя. Наведені запобіжники системно порушуються політичною та виконавчою владою по всій її вертикалі.

Тиск є очевидним, системно фіксується органами суддівського врядування та тонко відчуються суспільством. Відчувається суспільством як несправедливість, адже наслідком результатом такого тиску є порушення рівності перед законом. Так доволі часто суспільна рефлексія та обурення, які розгортаються у публічній площині, стосуються судових процесів, які мають політичне значення, зачіпають приватні інтереси можновладців чи впливових осіб.

Розповсюдженими способами тиску та втручання в правосуддя, за відомостями ВРП, є звернення народних депутатів та органів місцевого самоврядування, порушення кримінального переслідування, коли суддя ухвалив рішення всупереч вимогам прокурора чи слідчого про свавільний обшук, чи арешт майна, психологічний тиск спецслужб тощо.

І, як мені здається, саме відсутність механізмів ефективного протистояння тиску, на полі звичного популізму, штовхає політичну владу задобрювати свій електорат паплюженням суддівського корпусу. На жаль, реакція судової системи також достатньо прогнозована – скорившись під соціологічними показниками довіри до суду, підлаштовуватись під лозунги політичної влади, через дисциплінарні процедури, – принести чергову сакральну жертву.

Це укорінює традиційну символічну роль ВРП у суддівській свідомості як карального органу, всупереч головного призначення – забезпечення суддівської незалежності.

Тиск на суд – це суспільна корупція

На даний час відсутній механізм ефективного розслідування визнаних ВРП фактів тиску на суд та втручання в правосуддя.

Яскравими ілюстраціями викладеного може бути кейс судді з Житомиру, який тривалий час потерпає від тиску працівників Служби безпеки України та місцевої влади. Вища рада правосуддя тривалий час затягувала з прийняттям рішення щодо тиску на суддю, проте дуже оперативно реагувала на скарги на нього, стосовно його відмови легітимізувати свавілля правоохоронців та застосування ним міжнародних стандартів прав людини.

Ще один приклад безкарного тиску на суд продемонстрував один відомий міський голова – помстився судді за прийняте рішення, від'єднавши будівлю суду від системи водопостачання та встановив на вході біовбиральню з прізвисьмом судді. Про що мер публічно відзвітував перед своїми виборцями.

Ці випадки, як і багато інших не мали ні ефективного розслідування, ні публічної комунікації з боку Вищої ради правосуддя.

Стабільна статистика безкарного втручання в правосуддя без реального реагування, свідчить про не сформованість навичок та звичок ВРП ефективно здійснювати захист суддівської незалежності та суспільного авторитету судової влади.

Відсутність ефективного реагування, своєю чергою, створює спокусу повторення таких дій та спотворює комплекс вивченої безпорадності.

Це потребує законодавчих змін і запровадження алгоритму ефективного розслідування, суспільного звіту та публічної комунікації за кожним кейсом.

Як на мене, тиск на суддів за метою та наслідками це дуже схожий з класичною формулою корупції.

Бо тиск на суддів та втручання в правосуддя має на меті лише одне – отримання переваг перед іншими через зловживання важелями

впливу, та принциповий наслідок – порушення рівності перед законом, за для отримання персональних чи корпоративних переваг.

Тому значення ефективного розслідування фактів тиску на суд та втручання в правосуддя має суспільну вагу на рівні боротьби з корупцією. Станом на зараз, стандартом відкритості, суспільної та міжнародної довіри серед правоохоронних органів є Національне Антикорупційне Бюро України, і яке може впоратись з завданням ефективного розслідування втручання в правосуддя.

Це не потребує окремих витрат, а потребує лише політичної волі, організаційних законодавчих змін та залучення громадськості до публічної комунікації за фактами втручання.

Собівартість справедливості

Відразу зауважу з приводу суддівської винагороди, розмір якої стає приводом для політичних маніпуляцій. Саме ця винагорода дозволяє суддям у мирний час закривати дірки в бюджетах судових установ, а під час війни активно донатити на ЗСУ та окремих військових підрозділів.

Свого часу відомий американський юрист Річард Познер занурився у розрахунок економічної основи права, в який він, із властивою західному суспільству схильністю рахувати гроші, зробив висновок, яким чином впровадження тих чи інших законів створює позитивний економічний ефект для держави.

Але кожне право має собівартість і фінансові потреби судової влади – це собівартість права людини на справедливий суд.

На жаль, дефіцит грошей це наші реалії, але закритість процедури бюджетування судової влади фінансування від суспільства створює уяву несправедливості та невиправданості витрат, а для суддів незрозумілість їх розподілу та загрозу дисциплінарного стягнення через недофінансовані процедури.

Розв'язання цього питання є відкрите формування та розподіл суддівських бюджетів – співвідношення суддівських вимог із реальними потребами суспільства, через введення громадського контролю суддівських та правничих асоціацій і громадськості.

Це відкриє суспільству та суддям діяльність Державної судової адміністрації, що буде прикладом реального суддівського самоврядування та створює новий стандарт відкритості влади перед суспільством.

В сукупності такі механізми спрямують діяльність ВРП шляхом присяги, створивши дієві механізми побудови суддівської незалежності.

Ресурс відкритого діалогу

Нагадаю, що Вища рада правосуддя включає до свого складу представників всіх владних інституцій, які жертвують корпоративними інтересами групи заради високої місії розбудови незалежного суду. Це власне і зображено в присязі, яку приносить кожен обраний член ВРП перед своїм вступом на посаду. Наведу її дослівно:

«Присягаю сумлінно, чесно і неупереджено здійснювати повноваження члена Вищої ради правосуддя для забезпечення незалежності судової влади, її функціонування на засадах відповідальності, підзвітності перед суспільством, формування добросовісного та високопрофесійного корпусу суддів, додержання норм Конституції України і законів України, а також професійної етики в діяльності суддів і прокурорів».

Саме таких дій у їх сукупності очікує судовий корпус і суспільство від нового складу Вищої ради правосуддя.

І наша спільна відповідальність і політиків, і суддів, і влади, і громадянського суспільства полягає в тому, щоб, угамувавши емоції та приватні інтереси, розпочати відкритий діалог заради майбутнього країни, предметом якого має бути незалежність суду та добросовісність відносин між судовою та іншими гілками влади, через зрозумілість та відкритість критеріїв фінансування судової влади та реагування на факти тиску на суддів, що створить добросовісне коло владою та суспільством.

Але першим і найважливішим кроком для розроблення цих змін має бути майданчик для відкритого діалогу між громадськістю та суддями. Майданчик, безпечний від традиційних центрів впливу та популістів.

Позиції суддівських та громадянських інституцій настільки поляризовані, що кулуарні домовленості між ними неможливі. Можливі тільки відкритий діалог, тільки в суспільних інтересах, який спрямований на реальні системні зміни.

Такий майданчик може утворити той, хто взяв на себе відповідальність за майбутнє героїчної нації, гарантуючи Конституцію, віра в яку нас робить українцями.

Я впевнений в реальності та успіху діалогу між судовим корпусом і громадськістю, оглядаючись на соціологічні виміри роботи

Вищого антикорупційного суду України, та з захватом спостерігаючи за Польським досвідом боротьби суспільства за суддівську незалежність.

Війна показала, як суспільство може єднатись навколо нашого прапора та цінностей. Ця єдність дозволить нам перемогти ворога, а цінності допоможуть зберегти демократичну душу нації.

Вірю в Україну!

Чесць маю бути суддею! (*LB.ua* (https://lb.ua/blog/kostjantyn_harako/528348_psihologiya_sudovoi_spravedlivosti.html). – 2022. – 5.09).

Епель О., суддя Шостого ААС, д.ю.н.;

Скрипнюк О., директор Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, академік НАПрН, д.ю.н.

Дії Росії підпадають під ознаки міжнародного тероризму та є геноцидом українського народу

Ракетні удари, що днями нанесла Російська Федерація по українських електростанціях, знеструмивши кілька областей, вкотре змусили нас згадати про сутність тероризму та геноциду. Ці злочини постійно змінюють свої форми, набираючи сьогодні в Україні своїх крайніх проявів.

Труднощі кваліфікації

Світовою спільнотою ці злочини проти людяності визнані найгострішою проблемою сучасності, загрозою для функціонування всієї системи міжнародної безпеки. Бо жертвами міжнародного тероризму та геноциду є групи людей, а іноді і цілі держави. І прагнення однієї держави захопити територію іншої, розпочати та ввести війну неодмінно спричиняє масові убивства та скоєння інших тяжких злочинів.

Проте відповідальності держав, винних у їх скоєнні, перешкоджають проблеми міжнародно-правового регулювання, яке давно потребує вдосконалення. Відповідно, під сумнівом й ефективність міжнародного судочинства.

Багато у чому війна і тероризм дуже схожі між собою (наси́льство, політичні цілі, наслідки), проте, це різні поняття. Відмінності між ними

не завжди можуть визначити навіть учені. Експерти мають різні погляди стосовно того, чи відносити той чи інший випадок масового насильства до тероризму, громадянської війни, масових заворушень, самозахисту, законного самовизначення або інших явищ.

У міжнародному законодавстві прямого формулювання терміну «міжнародний тероризм» досі не вироблено. Опосередковано зміст розкривається у чисельних міжнародних та регіональних правових актах.

Брак згоди між державами щодо визначення цього поняття має цілком практичні наслідки. Попри постійні спроби, ООН вже протягом 60 років не може прийняти конвенцію про боротьбу проти тероризму. Власне тому держава, яка сьогодні відкрито займається міжнародним тероризмом, уникає відповідальності.

На національному рівні (Закон України «Про боротьбу з тероризмом») міжнародним тероризмом визнаються здійснювані у світовому чи регіональному масштабі терористичними організаціями, угрупованнями, у тому числі за підтримки державних органів окремих держав, з метою досягнення певних цілей суспільно небезпечні насильницькі діяння, пов'язані

з викраденням, захопленням, вбивством ні в чому не винних людей чи загрозою їх життю і здоров'ю, зруйнуванням чи загрозою зруйнування важливих народногосподарських об'єктів, систем життєзабезпечення, комунікацій, застосуванням чи загрозою застосування ядерної, хімічної, біологічної та іншої зброї масового ураження.

Прояви тероризму в теорії і на практиці

Активність агресора в Україні проявляється у використанні класичної тактики терору (вибухи, залякування, диверсії тощо) не тільки в районі бойових дій, а і в інших регіонах України; застосування важкої зброї, у т.ч. проти мирного населення; використання цивільного населення як «живого щита» (ведення вогню з житлових кварталів населених пунктів, розміщення зброї біля шкіл, лікарень, дитячих садків тощо); переслідування громадян за інші політичні або релігійні переконання; жорстоке поводження із захопленими українськими військовослужбовцями; перешкоджання діяльності міжнародних, у т.ч. гуманітарних, організацій: недопущення гуманітарних конвоїв ООН, Червоного Хреста; активний пропагандистсько-психологічний маніпулятивний вплив на молодь, яка проживає на окупованих територіях; активне використання мережі Інтернет (пропаганда, вербування, фінансування тощо).

Але для розуміння сутності будь-якого явища ключове значення мають його ознаки. У міжнародного тероризму вчені (див. напр. «Тероризм: теоретико-прикладні аспекти: навчальний посібник за заг. ред. проф. В.К. Грищука. – Львів: ЛьвДУВС, 2011) виокремлюють наступні.

1. Загальна небезпечність. Небезпека має бути реальною, загрожувати невизначеному колу осіб, і об'єктивно виражатись у вчиненні або погрози вчинення вибухів, підпалів та інших загально-небезпечних дій, які реально можуть завдати шкоди невизначеному колу осіб або спричинити інші тяжкі наслідки. Факти щоденних ракетних обстрілів, знищення цивільних об'єктів, в тому числі, приватних будинків, шкіл, лікарень, торгівельних центрів,

електростанцій... Своїми діями окупант створив стан суцільної небезпеки для всього населення України.

2. Насильство фізичне. Порівняно з іншими формами наруги, у випадку міжнародного тероризму йдеться не просто про жорстокість, але про вищий ступінь аморальності, нерозбірливості у засобах, некерованістю. Тут фактично заперечується право людини на життя при виборі місця, часу, способів нападу. Достатньо поглянути на статистику загиблих і поранених серед цивільного населення, в тому числі дітей, яка вже вимірюється десятками тисяч жертв. Ілюстрацією конкретних проявів насильства можуть бути сумнозвісні масові вбивства, катування та гвалтування мирних мешканців у Бучі та Бородянці Київської області під час окупації району російськими військами. Є документальні підтвердження того, що вбивства мирних мешканців здійснювалися за командами військового керівництва.

3. Насильство політичне. Йдеться про засіб нав'язування волі суб'єкта з метою оволодіння й утримання державної влади. Особливостями тут є публічність, гласність та демонстративність протиправних дій. В українському контексті можна наводити численні приклади викрадення, катування або навіть убивства активістів та представників влади на окупованих територіях, практику створення «фільтраційних таборів» та депортації громадян, тиск на представників закладів освіти та насадження російської програми навчання.

4. Залякування. Терористи прагнуть, аби їхні акції мали ширшу дію на ті соціальні прошарки і представників тих політичних рухів, проти яких і спрямовані акції залякування. Тому часто вони діють відкрито, нахабно. Терористи використовують відчуття страху як засіб примусу своїх супротивників до підпорядкування певним вимогам. Тому залякування є іншим важливим елементом тероризму. Це суть тероризму, що дозволяє відокремити його від суміжних злочинів. Відомо, що воєнні злочини на території України часто навіть не намагаються приховувати. Навпаки, російські державні ЗМІ та лідери громадської думки країни-агресора подають

горе, завдане громадянам України, як здобутки російської армії, перемогу руського міра над нацизмом.

5. Спрямованість на погіршення суспільно-політичної і економічної ситуації в країні або в регіоні світу. Тероризм спричиняє руйнування матеріальних і духовних цінностей, що часто не піддаються відновленню. На даний час для України найбільшу загрозу становить агресивна та ворожа політика Росії, спрямована на знищення держави і її населення, дестабілізацію і дезінтеграцію суспільного ладу, суверенітету, державних інституцій.

Отже, міжнародний тероризм, що здійснюється з боку Росії за своїми руйнівними наслідками створив загрозу знищенню всього населення країни.

Випадковість виключена

А такі дакі дії світова спільнота вже кваліфікує як геноцид. І згідно зі ст. 2 Конвенції про запобігання злочину геноциду і покарання за нього, цим злочином позначається будь-яке з наступних діянь, що вчиняються з наміром знищити, повністю або частково, яку-небудь національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку:

- а) вбивство членів такої групи;
- б) заподіяння серйозних тілесних ушкоджень або розумового розладу членам такої групи;
- в) навмисне створення для будь-якої групи таких життєвих умов, які розраховані на повне або часткове фізичне знищення її;
- г) заходи, розраховані на запобігання дітородінню в середовищі такої групи;
- д) насильницька передача дітей з однієї людської групи в іншу.

Російська авіація, ракетні війська, флот і артилерія щодня обстрілюють українські міста. Руйнуванням піддаються житлові будинки та об'єкти цивільної інфраструктури у Маріуполі, Харкові, Чернігові, Житомирі, Северодонецьку, а також у Києві й інших українських містах і селах. Після звільнення Київщини від російських військ у містах Буча, Ірпінь, Гостомель та селах області виявили факти масових убивств, катувань та згвалтувань цивільних, зокрема дітей. Українська влада

заявила, що Росія чинить геноцид. Країни Заходу беруть участь у підтвердженні фактів масових убивств. Російські війська невпинно проводять жорстокі бомбардування цивільного населення та інфраструктури України, включаючи лікарні та школи, і вчиняють незліченну кількість воєнних злочинів.

Отже, сьогодні збройну агресію Росії проти України не можна не визнавати геноцидом Українського народу, і всі дії, які вчиняє окупант є актами геноциду у розумінні Конвенції.

Але найважливіше і найскладніше у визначенні кваліфікації злочину, як акту геноциду – достатність та прийнятність доказів, що свідчать про намір знищення. Міжнародне правосуддя встановлює високий поріг доказування цього злочину злочинів. Але принаймні Міжнародний кримінальний суд має юрисдикцію розслідувати цю категорію злочинів.

Також необхідно розуміти, що геноцид, як слушно вважають учені, не може бути вчинений випадково, через якийсь недогляд посадовців. Йдеться лише про винний умисел на його здійснення і використання для цього державних механізмів (включаючи усі три гілки влади) та державних фінансових ресурсів. Саме тому суб'єктом злочину є й держава в цілому.

Визнання геноциду

Тому слід підтримати керівництво держави, яке у своїй Заяві «Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні» визнає дії, вчинені Збройними силами Російської Федерації та її політичним і військовим керівництвом під час останньої фази збройної агресії Російської Федерації проти України, яка розпочалася 24 лютого 2022 року, геноцидом Українського народу та звертається до Організації Об'єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї НАТО, урядів та парламентів іноземних держав щодо визнання вчинення Російською Федерацією геноциду Українського народу, а також злочинів проти людяності та воєнних злочинів на території України.

Нагадаємо, у заяві констатується, що акти геноциду в діях РФ проявляються, зокрема, у:

– вчиненні Збройними силами РФ на тимчасово окупованих територіях України масових звірств (зокрема, в містах Буча, Бородянка, Гостомель, Ірпінь та багатьох інших населених пунктах на території України), що виявлялися у численних випадках вбивств, викрадення, жорстокого позбавлення свободи людей, їх катування, згвалтування, глуmlinня над тілами вбитих і замучених;

– систематичних випадках умисного вбивства цивільного населення та умисному створенні Збройними силами РФ таких умов життя, які завдають виняткових страждань українському народу, направлені на його повне або часткове знищення, та у підсумку призводять до фізичного знищення українського населення в багатьох населених пунктах на території України, зокрема, через блокаду населених пунктів, недопущення гуманітарної допомоги та перешкоджання евакуації цивільного населення;

– захопленні та цілеспрямованому знищенні об'єктів інфраструктури, що забезпечує базові потреби та життєзабезпечення людей;

– примусовому переміщенні українських дітей на територію Російської Федерації та їхній передачі на виховання до чужого їм середовища з метою знищення їхньої самоідентифікації як українців, а також у вигнанні з власних домівок та депортації тисяч цивільних осіб з числа цивільного населення України на територію РФ;

– поширених випадках фізичного та психологічного насильства щодо населення України, представників українських органів державної влади та органів місцевого самоврядування, представників громадських організацій та інших місцевих активістів, журналістів, священнослужителів та інших авторитетних в українському суспільстві осіб;

– системних діях РФ, спрямованих на створення умов, що розраховані на поступове знищення українського народу через підірив

економічного потенціалу та безпеки, які проявляються у знищенні об'єктів господарської інфраструктури (пошкодження зерносховищ, перешкоджання посівній кампанії, блокада морських торговельних шляхів, руйнування електро- та газотранспортної інфраструктури тощо).

Наразі парламенти України, Литви, Латвії, Естонії, Канади, Польщі, Чехії та Ірландії також визнали дії Росії – геноцидом.

Підсумовуючи наведене, можна стверджувати, що на сучасному етапі суспільного розвитку проблема міжнародного тероризму Росії та вчинення нею геноциду українського народу трансформувалась у глобальний виклик міжнародній спільноті.

Півстоліття, які минули від прийняття міжнародних актів щодо протидії міжнародному тероризму та геноциду, – достатньо великий строк, аби переглянути їх на предмет розширення сфери дії та створення сучасних міждержавних механізмів протидії цим злочинам задля притягнення винних, у тому числі і держав до відповідальності.

І українські вчені вже неодноразово зверталися до своїх іноземних колег, привертаючи увагу до цих проблем. Але, звісно, самих лише наукових статей у міжнародних виданнях недостатньо, аби світ нас підтримав.

В даному питанні міжнародна спільнота має виходити з того, що тероризм Росії та геноцид українського народу є загрозою не тільки державності України, але й дестабілізує існування країн ЄС. Ця обставина породжує необхідність формування ефективної оперативної системи міждержавної взаємодії та допомоги у протидії агресорові, а також визнання на рівні ООН Росії як держави, що займається міжнародним тероризмом та геноцидом українського народу (*Закон і Бізнес* (<https://zib.com.ua/ua/152930-dii-rosii-pidpadayut-pid-oznaki-mizhnarodnogo-terorizmu-ta-e.html>)). – 2022. – 13.09).

Павлишин О., в. о. голови Вищого антикорупційного суду

Три роки Вищому антикорупційному суду

Цього року Вищий антикорупційний суд відзначає своє триріччя.

Весь цей час ВАКС здійснює правосуддя з метою захисту суспільства та держави від злочинів, пов'язаних з корупцією. І кожен день на суддів ВАКС лягає величезна відповідальність, а разом з тим, і усі сподівання суспільства на справедливе, чесне та відкрите правосуддя.

Нам разом довелося пройти період становлення нового для України суду.

Попри критику з різних сторін, ми разом впроваджували міжнародні стандарти роботи, працювали над становленням сучасної антикорупційної практики щодо питань кримінального права та процесу в цілому. І кожен рік роботи був для нас особливим.

2019. Перші кроки

5 вересня 2019 року Вищий антикорупційний суд вперше відчинив свої двері для відвідувачів та учасників судового процесу. Цього ж дня відбулося перше підготовче судове засідання у кримінальному провадженні. Отримали перші матеріали для розгляду і слідчі судді.

Початок роботи суду спричинив справжній ажіотаж у суспільстві. Адже у перші місяці роботи до нас надійшло декілька сотень справ та матеріалів, зокрема, на етапі досудового розгляду.

До роботи слідчих суддів була особлива та прискіплива увага з усіх сторін: антикорупційні органи почали передавати матеріали та справи, де підозрюваними були чинні народні обранці, топосадовці, ексчиновники та інші особи, до яких прикута увага громадськості.

Та реальним показником ефективної роботи суду став перший вирок. Уже через два місяці, 30 жовтня 2019 року, колегія суддів ухвалила обвинувальний вирок у справі щодо недостовірного декларування екссуддею (ст. 366-1 КК України).

За перші чотири місяці роботи (до кінця 2019 року) до ВАКС надійшло 3835 справ

та матеріалів, а також – 204 кримінальних провадження. Усього за цей період було розглянуто 3368 справ і матеріалів.

2020-2021. Виклики пандемії

2020 рік підготував для нас, як і для усього світу, нові виклики. Пандемія COVID-19 внесла свої корективи у життя та роботу суду. Утім, наші двері не зачинялися ні на день, звісно, з дотриманням карантинних вимог того часу.

Судові засідання, за можливості, проходилися дистанційно, у співпраці з іншими судами. Взагалі, увесь колектив – і судді, і працівники апарату Вищого антикорупційного суду доклали максимум зусиль аби не втратити жодного дня, і продовжити судочинство.

Найяскравіший приклад – статистика.

Так, у період найсуворішого карантину в країні (березень-травень 2020 року) у суді було призначено 3576 засідань.

І весь цей час судді продовжували ухвалювати вироки по справам.

У кінці 2019 року в Україні був запроваджений новий механізм – цивільна конфіскація. ВАКС задовольнив перший позов про визнання необґрунтованими активів вже у серпні 2021 року, й надалі активно розглядає подібні позови.

2022. Боротьба триває

На початку повномасштабного вторгнення росії в Україну, ми, як і вся судова система, зіштовхнулися із новими реаліями.

Частина суддів та працівників апарату, як і кожен свідомий громадянин України, стали на захист держави від агресора. 24, 25, 26 лютого і надалі, у найскладніші моменти, – ВАКС ні на день не зупинив здійснення судочинства. Слідчі судді розглядали матеріали на стадії досудового слідства, а колеги суддів ухвалювали вироки.

Не дивлячись, що багато міст України, зокрема і Київ, були під постійними чи періодичними обстрілами зі сторони ворога, а частина прокурорів, детективів, адвокатів

та й самих підозрюваних/обвинувачених пішли до лав ЗСУ чи ТРО – ми продовжували і продовжуємо тримати наш основний фронт – фронт судочинства. Так, в найбільш гострий період повномасштабного вторгнення, засідання проводилися за допомогою відеоконференцзв'язку.

Акумулювавши усі сили, максимально об'єднавши зусилля сторін захисту та обвинувачення, наші судді з початку війни розглянули 1813 справ та матеріалів.

За перші шість місяців 2022 року, на підставі ухвал суддів ВАКС, було спрямовано 459 624 803 гривень на потреби Збройних Сил України. А на користь держави звернено понад 6 млн грн.

Загалом, за три роки роботи Вищого антикорупційного суду судді ухвалили 80 вироків.

Що чекає суд далі? Величезний пласт роботи, який от-от набуде актуальності для суддів ВАКС – нові санкції, тобто стягнення в дохід держави активів, що належать фізичній або юридичній особі.

Зважаючи на українські реалії, існуюче навантаження, кількість справ, що вже знаходяться у розгляді, їх складність та об'єм – роботи суддям вистачатиме. І ми працюємо, аби кожним кроком і кожним рішенням наближати Україну до торжества правосуддя (*Українська правда (<https://www.pravda.com.ua/columns/2022/09/5/7365830/>). – 2022. – 5.09*).

**КОНСТИТУЦІЙНИЙ ПРОЦЕС
В УКРАЇНІ:**

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

№ 9 (100) 2022

(01 вересня - 30 вересня)

Бюлетень інформаційно-аналітичних матеріалів
Додаток до журналу «Україна: події, факти, коментарі»

Комп'ютерна верстка:
Н. Крапіва

Підп. до друку 29.09.2022.
Формат 60x90/8. Обл.-вид. арк. 5,09.
Наклад 21 пр.
Свідоцтво про державну реєстрацію
КВ № 5358 від 03.08.2001 р.

Видавець і виготовлювач
Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського
03039, м. Київ, Голосіївський просп., 3
siaz2014@ukr.net

Свідоцтво про внесення суб'єкта
видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 1390 від 11.06.2003 р.